

CIVIL SZEMLE

WWW.CIVILSZEMLE.HU

X. ÉVFOLYAM 2. SZÁM

■ KÖZÖSSÉGEK ÉS CIVIL TÁRSADALOM

MAGYAR EGYETEMISTA ÉS FŐISKOLÁS HALLGATÓK KÉPE
A DEMOKRÁCIÁRÓL

(Arapovics Mária)

■ TÁRSADALOM ÉS ÁLLAM

CIVIL SZERVEZETEK RENDSZERE, SZEREPE
A MAGYAR AGRÁRIUMBAN

(Vasa László)

■ VILÁG-NÉZET

A KAZAHSZTÁNI NONPROFIT SZERVEZETEK FEJLŐDÉSE
A POLITIKAI ÁTMENET FÉNYÉBEN

(Saule A. Zhankuliyeva)

■ KISEBBSÉGEK ÉS CIVIL TÁRSADALOM

A MUSZLIM KÖZÖSSÉGEK SZERVEZŐDÉSÉNEK SAJÁTOSÁGAI
KELET-KÖZÉP-EURÓPÁBAN

(Pap Norbert)

NOAM CHOMSKY, OCCUPY (recenzió)

(Lakatos Artur Lóránd)

CIVIL SZEMLE

Szerkesztőbizottság/Editorial Board

Bella Anna, Harsányi László, Kirschner Péter, Kuti Éva,
Marschall Miklós, Miszlivetz Ferenc, Nagy Ádám

Szerkesztőség/Editors

Felelős szerkesztő/Executive Editor	Nizák Péter
Rovatszerkesztők/Editors	Csongor Anna (Társadalom és állam/Society and State) Kákai László (Visszajátás/Book review) Péterfi Ferenc (Közösségek és civil társadalom/Community and Civil Society)
Képszerkesztő/Image Editor	Sebestény István (Világ-nézet/International Review)
Online szerkesztő/Online Editor	Gönczö Viktor Bod Levente

Cikkjavaslatokat, ötleteket, véleményeket a civilszemle@gmail.com címre várunk.
Előfizethető a www.civilszemle.hu címen

Támogató/Supported by

Nemzeti Kulturális Alap/National Cultural Foundation

Emberi Erőforrások Minisztériuma, Nemzetiségi és Civil Társadalmi Kapcsolatokért Felelős
Helyettes Államtitkárság

EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTERIUMA, NEMZETISÉGI
ÉS CIVIL TÁRSADALMI KAPCSOLATOKÉRT FELELŐS
HELYETTES ÁLLAMTITKÁRSÁG

Kiadó

CIVIL SZEMLE ALAPÍTVÁNY

www.civilszemle.hu

1137 Budapest, Pozsonyi út 14.

Tel./fax: (+36-1) 221-8099

E-mail: civilszemle@gmail.com

Felelős kiadó: Nizák Péter kuratóriumi elnök

Tördelőszerkesztő: Erlei & Társa Bt.

Készült a Pharma Press Nyomdában

Felelős vezető: Dávid Ferenc

ISSN 1786-3341

■ ■ KÖZÖSSÉGEK ÉS CIVIL TÁRSADALOM	
Arapovics Mária: EGYETEMISTA ÉS FŐISKOLÁS HALLGATÓK KÉPE A DEMOKRÁCIÁRÓL	5
■ ■ TÁRSADALOM ÉS ÁLLAM	
Vasa László: CIVIL SZERVEZETEK RENDSZERE, SZEREPE A MAGYAR AGRÁRIUMBAN	25
■ ■ VILÁG-NÉZET	
Saule A. Zhankuliyeva: A KAZAHSZTÁNI NONPROFIT SZERVEZETEK FEJLŐDÉSE A POLITIKAI ÁTMENET FÉNYÉBEN	39
■ ■ KISEBBSÉGEK ÉS CIVIL TÁRSADALOM	
Pap Norbert: A MUSZLIM KÖZÖSSÉGEK SZERVEZŐDÉSÉNEK SAJÁTOS SÁGAI KELET-KÖZÉP-EURÓPÁBAN	49
Lakatos Artur Lóránd (recenzió): NOAM CHOMSKY, OCCUPY	66
■ ■ SZERZŐINK	69

Fotó/Gönczö Viktor

MAGYAR EGYETEMISTA ÉS FŐISKOLÁS HALLGATÓK KÉPE A DEMOKRÁCIÁRÓL

Arapovics Mária

■ Az elmúlt hónapok diákmegmozdulásai és ezek hatására a hallgatói aktivitás a figyelem középpontjába került. Az is nyilvánvalóvá vált, hogy az eddig homogén egészként emlegetett egyetemista ifjúság korántsem alkot egységet és nem is mindig azok képviselik a hallgatók érdekeit, akiket a fennálló szabályok alapján legitim képviselőknak tekintenek. A Hallgatói Önkormányzatok mellett megjelent a Hallgatói Hálózat, melynek létjogosultságát mindaddig sokan vitatták, míg az ELTE BTK hivatalos Hallgatói Önkormányzatán vezetett emberi jogokat sértő listák és a hallgatói képviselők politikai szerepvállalásai a nyilvánosság számára is érthetővé nem tették az új diákképviselési szerveződés indokoltságát. Ezt a botrányt a Szegedi Egyetemen kialakult hallgatói „piramisjáték” felgöngyölése követte.

Számomra is e változások nyomán vált világossá néhány, a hallgatóim által korábban sugalmazott korábbi megállapítás. Az andragógia szakon tanítványaimnak – egy civil társadalom dilemmáit érintő kurzuson – többször adtam azt a feladatot, hogy írják meg, hogy mit értenek demokrácián. Az egyik aktív hallgató, Pavlics Tamás felvetette, érdemes lenne erről a kérdésről egy kutatást végezni egyetemisták körében. Az ötlet nyomán hamar kutatócsoport szerveződött, amelyben az andragógiaszakos hallgatók mellett politológus, történész, közgazdász fiatalok is részt vettek. Műhelymunka kezdődött, amelyhez az ELTE más karainak, valamint más egyetemek volt és jelenlegi hallgatói is csatlakoztak: az Andrassy Egyetemről, a Budapesti Corvinus Egyetemről, a Pázmány Péter Katolikus Egyetemről és a Pécsi Tudományegyetemről.¹ Az ELTE PPK-n és a legendás Bibó

Kollégiumban hosszú nyári viták során született meg a kérdőív és szerveződött össze a komoly erőket megmozgató kutatás. A felsőoktatásban végbemenő változások és a hangos demonstrációk aktuálissá tették, hogy ezt a 2011-ben végzett felmérést felelevenítsük és eredményei mellett ne menjünk el szó nélkül.

Az alábbiakban kutatócsoportunk megállapításait foglalom össze, illetve a résztvevő fiatal kutatók összefoglaló tanulmányának kulcsmondatait idézem az Egyetemes értékek az egyetemen (2011) kutatási jelentés alapján.

Az Egyetemes Értékek az Egyetemen vizsgálat²

Az *Egyetemes Értékek az Egyetemen* (EÉE) kutatás 1750 közép-magyarországi régióban tanuló elsőéves egyetemista és főiskolás kérdőíves felmérésével vizsgálta a fiatalok állampolgári részvételi hajlandóságát, a résztvevők társadalomról alkotott általános és speciális képét, és az volt a cél, hogy átfogó képet kapjunk a felsőoktatási intézményekben tanuló hallgatók alapvető értékeiről és a fiatalok demokratikus attitűdjéről. A nagylétszámú válaszadó a tudományterületekre vonatkozó reprezentatív mintának tekinthető.

A kutatás kérdései

A kérdőíves vizsgálatunkban arra kerestük a válaszokat, hogy:

1. Mennyire tudatos állampolgárok a fiatal egyetemisták és főiskolások? Mennyire aktívak, segítőkészek, mennyire vesznek részt közösségi tevékenységekben?
2. Kik alakítják a megkérdézettek gondolkodását közéleti, politikai témákkal kapcsolatban, kikkel és milyen körben beszélgetnek a kutatásban részt vevők ezekről a kérdésekről?
3. Mennyire vannak tisztában a demokrácia intézményrendszerével, és honnan szerzik/szerezték a demokráciával, politikával kapcsolatos ismereteiket, tudásukat?
4. Mennyire bíznak a közintézményekben az elsőéves hallgatók?
5. Mennyire felelősségteljes döntéshozók, mennyire normaszegők a fiatalok?
6. Milyen a szavazói hajlandóságuk és mi a véleményük az Európai Unióról a hallgatóknak?
7. Mit jelent az elsőéves hallgatók számára a demokrácia?

Kutatási stratégia és módszerek

A kutatás kettős stratégiát követett. Egyrészt deduktív eljárás érvényesül az európai demokráciafolyamatok, a civil társadalomban és a hazai közéletben végbement változások, illetve a politológiai elméletek leírásánál. A felsőoktatási képzésekben részt vevő hall-

gatók körében végzett empirikus kutatásaink során az adatok leírása és elemzése alkal-mával pedig induktív stratégiai irányt követtünk.

Az adatfelvétel módszertanának meghatározásához először egy állapotfelmérést vé-geztünk, feldolgozva a vonatkozó jogszabályokat, szakirodalmakat, a KSH statisztikáit, a TÁRKI és az ÁRH felméréseit, az Ifjúságkutatások gyorsjelentéseit. Majd egy 14 kérdésből álló standardizált kérdőívet állítottunk össze, melynek segítségével a válaszok gyakorisága vagy relatív gyakorisága mérhetővé vált, egyes kérdések pedig a kitöltők saját, szabadon alkotott véleményének megfogalmazását tették lehetővé, melyet kvalitatív analízissel ér-tékeltünk.

A minta

Felmérésünket a Közép-magyarországi Régióban található elsőéves egyetemisták és főiskolások körében végeztük, mert ebben a régióban működő felsőoktatási intézmé-nyek hallgatói az ország egész területét reprezentálják mind a 14 képzési területen,³ vala-mint a hitéleti képzésben részt vevők körében. Meghatározó szempont volt az is, hogy a hallgatói kutatócsoport önkéntesen és anyagi támogatások nélkül végezte el munkáját, így a csoporttagok kapcsolati hálójára támaszkodva voltak bevonhatók azok az oktatók, hallgatói önkormányzatok, akik a kutatásban együttműködtek a lekérdezések során.

Célunk a leendő diplomások demokráciával kapcsolatos véleményének a feltérképe-zése volt. Azért elsőéves nappali tagozatos hallgatók körében végeztük a felmérést, mert közöttük még jól mérhető az érettségikor szerzett tudás, ugyanakkor ez a csoport az egyetemi élethez kapcsolódó, a felnőtt életkor által meghatározott problémákra is meg-felelő válaszokat tud már adni.

Átlagosan 80 százalékos megbízhatósággal (azaz 20 százalék szignifikanciaszinten) a mintabeli arányok megegyeznek területenként az összes elsőéves megoszlásával, kivéve a Sporttudományi és Informatikai képzési területet. Így a minta, ha nem is teljesen, de azért viszonylag jó közelítéssel reprezentánsnak tekinthető.

A nemek szerinti megoszlás területenként változó (megfelel a képzés tematikai sajá-tosságainak), összesítve a nők aránya (57 százalék) meghaladja a férfiakét (43 százalék). Döntően 18-20 év közöttiek adták a válaszokat. Az idősebbek szereplése annak köszön-hető, hogy nemcsak a nappali, hanem esetenként a levelező képzési formában tanulók is bekerültek a megkérdezettek közé.

Az érettségik helyszínében a Közép- és Észak-magyarországi Régió, a főváros, továb-bá a nagyobb városok domináltak.

Az adatfelvétel ideje és feldolgozása

Bár az elméleti kutatómunka korábban kezdődött, a kérdőívek lekérdezésére a 2010/2011. évi tanévben került sor. Az időszak a 2010-es választások évének lenyomatát

■ KÖZÖSSÉGEK ÉS CIVIL TÁRSADALOM

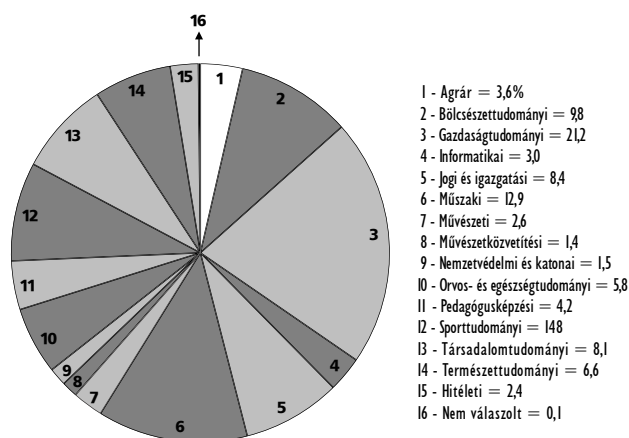
hordozta, amikor a társadalmi aktivitás szélsőségesen hullámzó volt, ez egyes válaszok esetében konkrétan is kimutatható hatással volt a kitöltőkre. Az adatok tisztázását és a kérdőívek feldolgozását Lovasné Avató Judit végezte SPSS program segítségével.

1. táblázat. A felmérésben résztvevők megoszlása képzési területek szerint

Tudományterület	Fő	Arány (%)
Agrár	63	3,6
Bölcsészettudományi	172	9,8
Gazdaságtudományi	371	21,2
Informatikai	53	3,0
Jogi és igazgatási	147	8,4
Műszaki	225	12,9
Művészeti	46	2,6
Művészetközvetítési	24	1,4
Nemzetvédelmi és katonai	27	1,5
Orvos- és egészségtudományi	101	5,8
Pedagógusképzési	73	4,2
Sporttudományi	148	8,5
Társadalomtudományi	141	8,1
Természettudományi	116	6,6
Hitéleti	42	2,4
Nem válaszolt	1	0,1
Total	1750	100,0

Forrás: Egyetemes értékek az egyetemen kutatás. n=1750

1. ábra. A célcsoport megoszlása képzési területek szerint

Forrás: Egyetemes értékek az egyetemen kutatás. n=1750

A kutatás főbb eredményei

A kutatócsoport tagjai felmérésük eredményeit az ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Karán 2011. szeptember 23-án megrendezett, a Nemzeti Civil Alap támogatásával megvalósított Egyetemes értékek az egyetemen – Nyitott kapuk a Kulturális Utcában konferencián, az Állampolgári Részvétel Hete rendezvénysorozatán mutatták be. A kérdőíven szereplő kérdésekre adott válaszok összefoglaló eredményeit a kutatócsoport tagjai a kutatási jelentés tanulmányaiban adták közre (EÉE, 2011).

A hallgatók ismeretforrása

Kutatásunk első kérdései arra irányultak, hogy kivel beszélgetnek az elsőéves hallgatók demokráciáról, politikáról. Arra kerestük a választ, hogy, mely közösségek, mely intézmények befolyásolják leginkább a megkérdezettek gondolkodását a demokráciával, politikával kapcsolatos témákban, milyen körben beszélgetnek a kutatásban részt vevők ezekről a kérdésekről, mekkora szerepet játszik az iskola a politikai szocializációban, és milyen ismeretekkel, tárgyi tudással kapcsolódnak össze az egyes demokráciával, közélettel kapcsolatos attitűdök. Az ezekre adott válaszokat Hunyadi Bulcsú foglalta össze tanulmányában.

A kutatásban részt vevők túlnyomó többsége az iskolát, a családot és a médiát jelölte meg fő információforrásként, az állampolgári ismeretek tantárgyat mindössze 23 százalékuk. Bár a megkérdezettek 77 százaléka hallott az iskolában demokráciáról, politikáról, szisztematikusan, szaktárgy keretében csak kevesen tanultak a témáról, az állampolgári ismeretek óra keretében csak kevesebb mint negyedük.

A megkérdezett nők leginkább a családjukkal beszélgetnek politikáról, a férfiak pedig egyéb helyeken, illetve a barátaikkal. Hunyadi Bulcsú rámutat, hogy minél kisebb településen érettségizett a válaszoló hallgató, annál fontosabb a barát mint politikai beszélgetőtárs. Minél nagyobb egy település, annál gyakrabban beszélgetnek a családban politikáról. Leginkább apolitikus régiók Észak-Magyarország és Közép-Dunántúl. Az ezen régiókban érettségizett fiatalok jelölték be legnagyobb arányban, hogy nem foglalkoztatja őket a politika és a demokrácia, és minden más válaszlehetőséget itt jelöltek meg a legkisebb arányban.

A fiatalok alapvető tudásszintje

Kíváncsiak voltunk arra, hogy tisztában vannak-e a hallgatók néhány, általunk alapvetőnek tekintett kérdéssel a demokratikus berendezkedéssel és az aktuálpolitikával kapcsolatban. Kérdőívünkön két kérdés mérte fel az elsőéves egyetemisták tudását. Vizsgálatunk nem a részletes ismeretfelmérésre irányult, hanem arra, hogy a különböző attitűdök, vélemények összekapcsolódnak-e olyan alapvető ismeretekkel, mint például a három hatalmi ág szétválasztása. Hunyadi Bulcsú tanulmánya elemezte a hallgatók tudás-

szintjével kapcsolatos ismereteket és az attitűdök összefüggéseit, nevezetesen azt, hogy hogyan sorolják be az intézményeket a hatalmi ágak szerint.

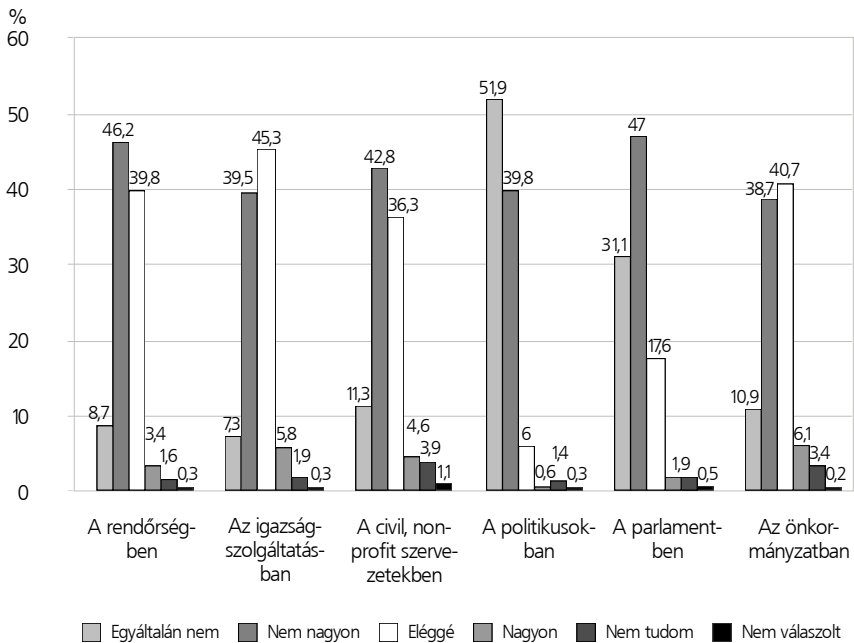
Míg a parlamentről a válaszadók 98 százaléka tudta, melyik hatalmi ághoz tartozik, addig a bíróság esetén a helyes válaszok aránya 81 százalékra esett, a rendőrségről pedig már csak 77 százalék tudta, hova tartozik.

A válaszokat a megkérdezettek tanulmányainak tudományterületek szerinti csoportosításával összevetve azt látjuk, hogy mindkét kérdést az átlagnál nagyobb arányban válaszoltak meg helyesen az informatikai, jogi és igazgatási, műszaki, művészeti, művészetközvetítési, orvos- és egészségtudományi, valamint természettudományi tudományterületen hallgató diákok. Ezzel szemben az agrár-, bölcsészettudományi, gazdaságtudományi, nemzetvédelmi és katonai, sporttudományi, társadalomtudományi, valamint hitéleti területen tanulók az átlagnál rosszabbul válaszoltak a kérdésre.

A hallgatók közbizalma alacsony

Az Állampolgári Részvétel Hete közbizalom-felmérés módszertanának megfelelően az EÉE-kutatás is rákérdezett, hogy milyen mértékben bíznak az egyetemisták és főiskolások a rendőrségben, igazságszolgáltatásban, politikusokban, parlamentben és az önkormányzatokban. Vizsgálatunk szerint az elsőéves hallgatók közbizalmi szintje alacsony.

2. ábra. Az Egyetemes értékek az egyetemen felmérés során mért közintézményekbe vetett bizalom, a „Mennyire bízol meg?” kérdésre adott válaszok alapján

Forrás: Egyetemes értékek az egyetemen kutatás. n=1750. 2011.

Az Arapovics Mária tanulmányában bemutatott adatok szerint az egyetemisták és főiskolások körében a közintézmények bizalomindexe összességében meglehetősen alacsony. A „nem nagyon bízom” és az „elégge megbízom” átlagérték közé esik a legnagyobb bizalmi mutatóval rendelkező igazságszolgáltatás 2,57 százalékos átlaga. Miképpen a felnőtt lakosság körében is tapasztalható: a politikusok iránt hihetetlenül bizalmatlanok a fiatalok, az átlagérték az esetükben 1,61 százalék, ami az „egyáltalán nem bízom” és a „nem nagyon bízom” értékek közé esik. Az adatok jól tükrözik hazánkban a közbizalom alacsony szintjét, a társadalmunkban jelenlévő bizalmatlanságot.⁴

Ha összevetjük a hallgatói rangsort az ÁRH felméréseivel, akkor a dobogósok tekintetében eltér az országos közintézményekbe vetett bizalmi adatoktól, viszont az egyetemisták és főiskolások véleménye a politikáról ugyanolyan tragikus, mint az országos felmérésen. Meglehetősen alacsony tehát az intézményi bizalmi index, ugyanakkor magasabb az érték mint az országos ÁRH felméréseken (2. táblázat).

2. táblázat: Az Egyetemes értékek az egyetemen (2010/2011) és az Állampolgári Részvétel Hete (2010) bizalmi indexeinek összevetése

Mennyire bíz meg...?	2010/11. ÉEE-felmérés	Mennyire bíz meg...?	2010. ÁRH-felmérés
1–4 átlagos értékek (1=egyáltalán nem, 2=nem nagyon, 3=elégge, 4=nagyon)			
A rendőrségben?	2,44	A rendőrségben?	2,4
Az igazságszolgáltatásban?	2,57	Az igazságszolgáltatásban?	2,3
A civil társadalomban, a nonprofit szervezetekben?	2,53	A civil társadalomban, nonprofit szervezetekben?	2,4
A politikusokban?	1,61	A politikusokban?	1,5
A parlamentben?	1,98	A parlamentben?	1,8
Az önkormányzatban?	2,54	Az önkormányzatban?	2,3
	n.a.	Az egyházakban	2,3

Forrás: Egyetemes értékek az egyetemen és ÁRH Közbizalom-felmérés, 2010.

A kutatás eredménye a nemzetközi és a hazai felmérések főbb tendenciáival egyezős. Egyes rangsorokban, mértékekben eltérés rajzolódik ki (nagyobb mértékben bíznak a fiatalok az igazságszolgáltatásban mint a rendőrségben), de összességében a közepesnél alacsonyabb a közintézmények iránti bizalmi szint.

A fiatalok politikusokba és a parlamentbe vetett bizalma kritikusan alacsony.

A hallgatók társadalmi aktivitása

A közép-magyarországi régióban tanuló fiatalok társadalmi aktivitása szintén alacsony. Babos Zsuzsanna elemezte a fiatalok közösségi részvételét, amely alapján megállá-

pítható, hogy rendszeres tevékenységként többnyire a szabadidőhöz kapcsolódó sport-, énekkar, táncszakkörökön vesznek részt a fiatalok. Sokan egyesületi vagy önkéntes tevékenységeket jelöltek be válaszaikban, viszont hallgatói önkormányzati munkát nem vállal a hallgatók túlnyomó többsége, és lényegébe közömbösek a pártélet iránt. Karitatív akcióban, ruhagyűjtésben, véradásban sokan vettek már részt, nem meglepő, hogy internetes közösségi oldalon jelen vannak az elsőévesek (különösen a lányok), de már például blog szerkesztése nem érdekli a fiatalok többségét.

Érdemes kiemelni, hogy a megkérdezetteknek csupán 7 százaléka jelezte, hogy egyesületi tevékenységben, önkéntes tevékenységben aktív. A demokratikus deficitet érzékelteti, hogy az egyetemi és főiskolai hallgatók érdekképviselésében mindössze a válaszolók 2 százaléka vesz részt rendszeresen.

Egyéni felelősségvállalás

Kérdőívünk rákérdezett, hogy modellezett helyzetben, ha sérelem éri a hallgatókat utcán, vagy az egyetemen, hogyan viselkednek a fiatalok. Kutatásunk egy-egy kérdésével azt vizsgálta, hogy az elsőéves hallgatóknak milyen fokú a közéleti önállósága és válasz-készsége olyan szituációkban, amelyekben egyéni sérelem (jogtalanság és igazságtalanság) éri őket. Az egyik kérdés „Mit tennél, ha észrevennéd, hogy valaki a buszon meg akar lopni?” a sérelmet egy hétköznapi kontextusban, a másik „Mit tennél, ha szóbeli vizsgán olyan tételből vizsgáztatna az oktató, amely az előzetesen megadott tételsorban nem szerepel?” egy specifikusabb, intézményesített, autoriter helyzetben modellezte.

A vizsgálat eredményeit összefoglaló Kicsiny Zsóka tanulmányában arra a következtetésre jut, hogy az egyéni felelősségvállalás mértéke kisebb mint az idősebb lakosság körében és az autoriter helyzetben elszenvedett sérelemben a megkérdezettek a megoldást inkább várják az erre kijelölt szervektől (rendőrség, hallgatói önkormányzat) mint a társaikkal való együttműködéstől.

Amint a fiatal kutató rámutat, a hétköznapi helyzetben ért egyéni sérelem elszenvedése esetén a megkérdezett diákok relatív többsége segítségért kiáltana, intézményi kezek között a felsőoktatásban ért egyéni sérelem esetében pedig az abszolút többség a tanárnál próbálná meg tisztázni a helyzetet.

Ki kell emelni ugyanakkor azt a fenyegető eredményt, amely a fiatalok agresszivitására utal. Tudjuk, hogy a tényleges cselekvés eltérne a kérdőíves válaszoktól, mégis nyugtalanító, hogy a hallgatók 24 százaléka radikális megoldást feltételez önmagáról abban az esetben, ha észrevenné, hogy valaki a buszon meg akarja lopni. 22 százalék „jól megverné” az elkövetőt, illetve kirajzolódtott egy 2 százaléknyi, még ennél is drasztikusabb módszert javasoló csoport („A fogát is kirúgnám, ki én!”).

Normakövetés és normaszegés

A normakövetést vizsgáló kérdésünk kapcsán elsődlegesen arra voltunk kíváncsiak, hogy a jogszabályok megsértését hogyan ítéli meg a felsőfokú tanulmányait megkezdő

ifjúság. Tudatosan különböző súlyú jogszabálysértésekről kérdeztük a fiatalokat, és vizsgáltuk a demokrácia megítélésével kapcsolatos összefüggést is. Takács Dávid adatokat összegző tanulmányában megállapítja, hogy hipotézisünket – mely szerint a demokráciát pozitívabban megítélők a jogszabályszegéseket jobban elítélik – a felmérés alátámasztotta.

A hallgatók többsége elítéli a normaszegést, az állampolgári alapértékek sarokkövéként tekintenek a válaszoló hallgatók a normakövetésre. A kutatás bizonyította, hogy a demokráciát pozitívabban megítélők a jogszabályszegéseket jobban elítélik.

A kérdőívvel tizenkét különböző jogszabálysértést vizsgáltunk, amelyek a szabálysértések széles skáláját jelenítették meg, az iskolai kihágástól, csalástól (hamis orvosi igazolást szerez, mert túl sok az igazolatlan órája) a szabálysértési értékre elkövetett lopáson át (ellop egy üveg bort az áruházban), a büntető törvénykönyvben nevesített bűncselekményekig (nem segít egy balesetnél; ellop egy autót).

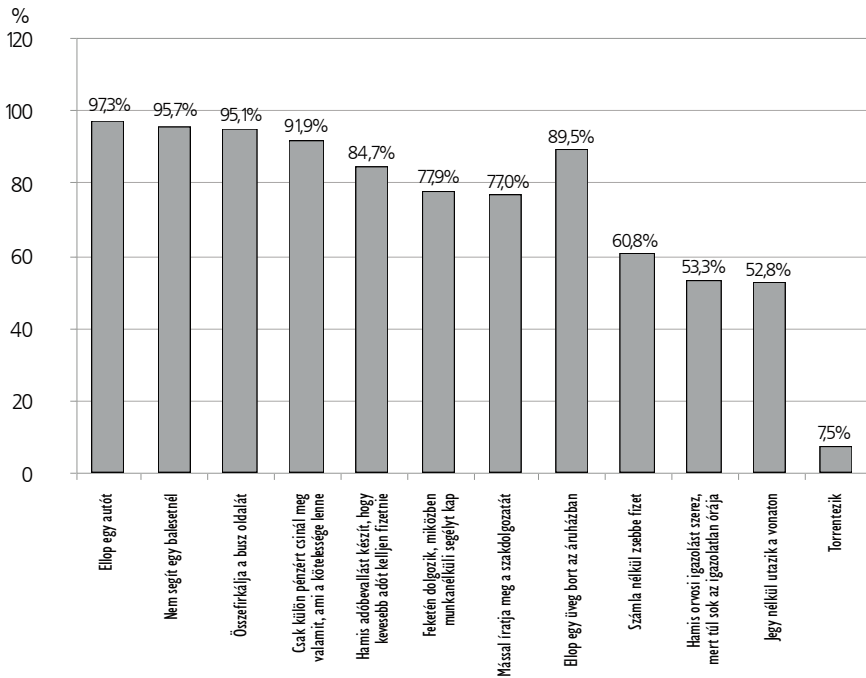
A 3. ábrán azt láthatjuk, hogy mely magatartásokat ítélik el erőteljesen („felháborítóknak tartom”) a fiatalok. Az adatokat elemezve megállapítható, hogy az autólopást kiugróan nagy arányban ítélik el (85,2 százalék) az elsőéves hallgatók, amely megegyezik Csákó Mihály (2007) korábbi felméréseivel, amely szerint a középiskolások legtöbbször személyes biztonságot és a magánélet tiszteletben tartását várja a demokráciától. Az ÉÉÉ-vizsgálatunkban szintén markáns módon ítélik el ha valaki nem segít balesetnél (64,3 százalék), vagy ha összefirkálja a busz oldalát (63,6 százalék).

Takács Dávid összesítése szerint a válaszadók körülbelül fele által felháborítóknak tartott jogszabálysértések (csak külön pénzért csinál meg valamit, ami a kötelessége lenne: 52,6 százalék; hamis adóbevallást készít, hogy kevesebb adót kelljen fizetnie: 50,8 százalék; feketén dolgozik, miközben munkanélküli segílyt kap: 41,8 százalék; mással íratja meg a szakdolgozatát: 40,5 százalék; ellop egy üveg bort az áruházban: 38,6 százalék). Ezek közös jellemzője, hogy elkövetőik saját előnyhöz jutnak ezen cselekmények elkövetésével, míg a sértetti oldal kevésbé köthető magántulajdonhoz. A válaszadók csekély része tartja felháborítóknak ellenben a következő magatartásformákat: számla nélkül zsebbe fizet (15,9 százalék); hamis orvosi igazolást szerez, mert túl sok az igazolatlan órája (15 százalék); jegy nélkül utazik a vonaton (8,3 százalék); torrentezik (1 százalék).

Takács tanulmányát idézve összességében levonhatjuk azt a következtetést, hogy azokat a cselekményeket ítélik el jobban a válaszadók, amelyeknél a sértetti oldalon magántulajdon (autó) vagy legalábbis jól megjeleníthető közérdek (segítségnyújtás elmulasztása), illetve magán-/köztulajdon (busz rongálása) található. Aggasztó ugyanakkor, hogy a közvagyon elleni bűncselekmények, függetlenül azok Btk. szerinti büntetési tételétől, a társadalom számára kevésbé minősülnek felháborítóknak. A torrentezés pedig egyértelműen külön említést érdemel, mivel az azt felháborítóknak ítélok aránya elenyésző, míg a válaszadók közel fele (47,3 százalék) maga is megtenné, míg 31,7 százalékuk „nem lát benne rosszat”. Ez alátámasztja azt a jogfejlődési irányt, amely a szellemi tulajdonjogot ért sérelmeket elsődlegesen nem a büntetőjog eszközeivel kívánja szankcionál-

ni, hanem egyéb módon próbál érvényt szerezni ezeknek a jogoknak (például „üres kazetta” jogdíj formájában).

3. ábra. Mi a véleményed, ha valaki... kérdésre adott „Felháborítónak tartom” válaszok megoszlása (%)

Forrás: Egyetemes értékek az egyetemen kutatás. n=1750. 2011.

Takács Dávid elemzésében az érdektelenségi sorrendre hívja fel a figyelmet. A sértetti oldalon személytelenebb, illetve közérdeket/köztulajdont sértő cselekményeket kevésbé ítélik el a válaszadók. Különösen kiemelendő a bliccelés megítélése, mivel ezzel szemben a válaszadók majd negyede (22,7 százalék) érdektelenségét fejezte ki. Tíz százalék feletti az érdektelenek aránya az alábbi kérdéseknél: (hamis orvosi igazolást szerez, mert túl sok az igazolatlan órája: 16,5 százalék; számla nélkül zsebbe fizet: 12,8 százalék; torrentezik: 12,4 százalék; mással íratja meg a szakdolgozatát: 11,5 százalék).

A férfiak és nők megítélése csak egyetlen esetben mutat nagyobb eltérést a „mással íratja meg a szakdolgozatát” kérdésnél, melyet a nők sokkal erőteljesebben ítélik el (45 százalékuk tartja felháborítónak, 81,5 százalékuk ítéli el, míg a férfiaknál ez az arány 34,2 százalék, illetve 70,9 százalék). Hasonlóképpen a „magam is megtenném” választ 6,6 százalékban jelölték be a férfiak, míg a nők esetében ez az arány 1,7 százalék.

A keresztlemzésekéből kiderült, azok, akik jobban bíznak az intézményrendszerben, jobban elítélik a közösségi normák megszegését. E tekintetben az igazságszolgáltatással való kapcsolat mutatható ki legintenzívebben.

Takács elemzésében összeveti a demokrácia megfelelőnek tartását és működésképtelennek tartott megítélését. A legszorosabb összefüggés az államot károsító, korrupciós jellegű cselekmények („számla nélkül zsebbe fizet”, „feketen dolgozik, miközben munkanélküli segélyt kap”, „hamis adóbevallást készít, hogy kevesebb adót kelljen fizetnie”), valamint két egyéb („ellop egy üveg bort az áruházban”, „mással íratja meg a szakdolgozatát”) magatartásnál mutatható ki. Ezekben az esetekben azok, akik elnézőbbek ezekkel a normaszegésekkel szemben, a demokráciát működésképtelenebbnek tartják, míg akik felháborítónak vagy rossznak tartják ezen cselekményeket, a demokrácia működésével is elégedettebbek.

Kisebb mértékű, de (két kérdést nem ideszámítva: „torrentezik”, „nem segít egy bal eseténél”) számottevő összefüggést mutathatunk ki a választási hajlandóság és a normasértések megítélése között is. Eszerint minél inkább elítéli valaki a kérdésben feltett jogszabálysértést, annál nagyobb a választási hajlandósága.

Korrupciós normaszegés – nyugtalanító 12 százalék

Az egyéni jogtalanság és igazságtalanság, valamint az eltérő típusú normaszegésekre adott vélemények mellett a közösségi érdekekkel szembeni konkrét normaszegést kiváltó cselekvéseket is vizsgálat alá vontuk. Az adatokat elemző Bozóky Tamás az eredmények bemutatásakor arra mutat rá, hogy a korrupciós normaszegésre az ifjú egyetemisták döntő többsége demokratikus megoldást javasolt.

Kérdőívünkben fontosnak tartottuk a korrupció vizsgálatát, mert e téma szerves része az elmúlt évek közbeszédének és a 2010-es országgyűlési és önkormányzati kampánynak.

Hipotézisünk szerint a közbeszéd e felfokozott hangulatában a korrupcióval mint törvényellenes cselekedettel szemben a mérsékelt, demokratikus megoldást választók mellett határozottan megjelennek a szélsőséges megoldást választók is. A tanulmányban elemzett kérdés egy konkrét normaszegésre adott konkrét cselekvéseket vizsgálta: „Szerinted mit kellene tenni, ha kiderülne, hogy egy önkormányzati képviselő közpénzből építette a saját családi házát?”

A korrupcióra legtöbben a „fel kell jelenteni a rendőrségen/APEH-nál” megoldást választották (67 százalék). Bozóky Tamás elemzése szerint a normaszegést a fiatalok kétharmada törvényszegésnek értékelte, és egy ebből logikusan következő megoldást – feljelentést, a törvény megsértése miatti felelősségre vonást – választott. Megfordítva a nézőpontot: válaszdók egyharmada szerint a nyilvánvaló törvényszegésért a normaszegőnek nem kell a törvény előtt felelnie. A hallgatók második legtöbb válasza (59 százalék) szerint szigorúbb törvényeket kellene hozni. A törvények szigorítása, valamint a törvény be nem tartásáért járó felelősségre vonás eredménye összhangban áll a jó állampolgárság legfőbb ismérével, azaz a törvények tiszteletben tartásával.

A fiatal kutató rámutat, hogy szignifikánsan kevesebb válasz érkezett azokra a demokratikus megoldásokra, amelyek aktív állampolgárságot és közéleti vagy politikai rész-

vételt követelnének meg. A „választópolgárként legközelebb nem szavazok rá” választ 38 százalékuk, a „nyilvánossághoz fordulnék” választ 35 százalékuk, míg az „aláírásgyűjtéssel kéne követelni, hogy az illető mondjon le” választ 28 százalékuk jelölte meg. Ezek az eredmények szintén alátámasztják a korábbi kutatás megállapítását, miszerint „a hazai fiatalok jó állampolgár képének legfontosabb eleme tehát a szabálykövető magatartásforma, míg szociális és politikai részvételi elemek kevésbé fontosak” („Alattvalók...”, 2010:11).⁵

Meglepőnek tartjuk, hogy az elsőéves hallgatók negyede (25 százalék) a demagóg „ne bízzanak a képviselőkre pénzt” megoldást jelölte meg, amelyet nem demokratikus megoldásként kell értelmeznünk, hiszen ez ellentmond a képviseleti demokrácia természetének.

Egész kutatásunk szempontjából meghatározó eredmény, hogy a kérdőív kérdésében megfogalmazott korrupcióra a válaszadók 12 százaléka a „valakinek vagy valakiknek jól meg kellene verni az illetőt” megoldást jelölte meg. Az agresszív, önbíráskodó válaszolók arányát mindenképpen magas értéknek tekintjük. Jellemző, hogy a kérdésre adott válaszok közül ez az egyetlen, amelyben jelentősen eltér a férfiak és nők válaszainak aránya, mégpedig a férfiak javára.

Kérdőívünk „Mit tennél, ha észrevennéd, hogy valaki a buszon meg akar lopni?” kérdésére adott válaszok között szintén van egy előre meghatározott, agresszív válasz („jól megverném”). Az eredmények azt mutatták ki, hogy a korrupcióra szélsőséges választ adók fele az egyéni, közvetlen megtapasztalt sérelmet is agresszíven oldaná meg.

A normaszegést szélsőségesen megoldók a demokráciát inkább megfelelő intézményes keretnek tartják a közügyek intézéséhez, nem utasítják el az abban való részvételt. Ez a 12 százalék nem demokratikus értékekkel tölti meg a demokráciát.

A másik nem demokratikus megoldási válasz a korrupcióra a „nem kell tenni semmit, hiszen mindenki ezt csinálná az ő helyében”. A kérdés megfogalmazása egyértelmű normaszegésről beszél, aki ezt választotta, lényegében a normaszegés normává emelését végezte el. Örömteli, hogy ezt a választ csupán 1 százalék jelölte meg.

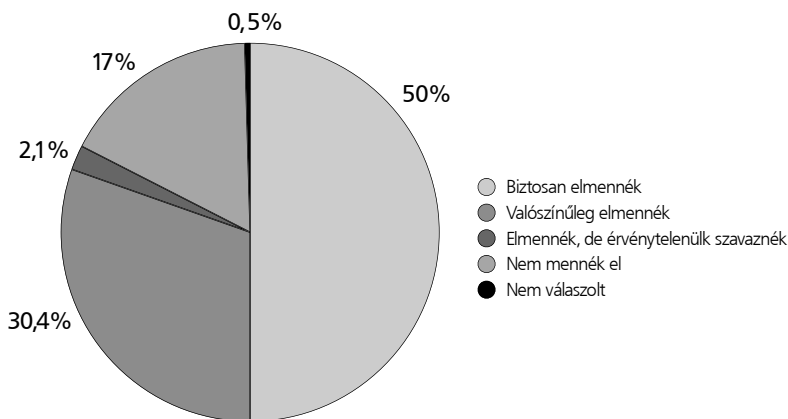
Kicsiny Zsóka vizsgálata hívta fel a figyelmet arra, hogy a két helyen mért mennyiség közötti összefüggések megadhatók az ún. Pearsons-féle korrelációs együtthatóval, amely arra mutat rá, hogy a két kérdésre adott válaszok között az összefüggés létezik, pozitív, lineáris, mértéke pedig nem elhanyagolható (0,135). Tehát aki a 6. kérdésünkönél a „jól megverném” opciót választotta, az a 7. kérdésnél szignifikánsan inkább hagyja a sérelmet szó nélkül és fordítva, aki a hierarchikus viszonyban fentről elszenvedett sérelemre passzívan reagál, nem szól érte, az a hétköznapi, kevésbé kontrollált, és a társadalmi pozíciók által kevésbé determinált helyzetben a sérelemre önbíráskodással, agresszív fellépéssel reagál. A másik összefüggés ugyanezen statisztikai próba alapján, hogy a 4. kérdésnél a rendőrség intézményébe vetett bizalommal rendelkezők, majd a 6. kérdésben a rendőrhöz fordulást inkább választók a 7. kérdésnél is szignifikánsan nagyobb valószínűséggel mutatnak az intézményi segítségkérés irányába reakciójukkal (Hallgatói Önkormányzat) – miközben nem mondható el ugyanez a civil társadalomba vetett bizalommal rendelkezőkről (4. kérdés).

Kicsiny Zsóka szerint levonható tehát az a következtetés, hogy a megkérdezett diákok egyéni sérelemre adott reakciójuk preferenciájában egyfelől következetesek önmagukhoz, az intézménybe vetett bizalom mutat állandóságot a körülmények jelen esetben bemutatott megváltozásától függetlenül, ugyanakkor alkalmazkodnak a különbözőségekhez, az önbíráskodásba vetett hit nagyobb megfontoltságot és előrelátást igénylő helyzetben már nem feltétlenül működik. Következetesség és alkalmazkodás jellemzi a fiatalokat.

Választási hajlandóság

Kutatásunk vizsgálta az egyetemisták választási hajlandóságát. Kálmán Teréz összefoglalta, hogy a részt vevő elsőéves hallgatók körében az országosnál kiemelkedően nagyobb a választási hajlandóság.

4. ábra. „Az elmennél-e szavazni, ha most vasárnap lennének az országgyűlési választások” kérdésre adott válaszok megoszlása (%)

Forrás: Egyetemes értékek az egyetemen kutatás. n=1750. 2011.

A biztos szavazók 51 százalékos aránya és a válaszadó hallgatók további 30 százaléka is valószínűleg ott lenne a választásokon. Kálmán Teréz kiemelte, hogy kutatásunk eredményei a biztos szavazók tekintetében a 2011-es országos, teljes felnőtt társadalomra vonatkozó felmérések eredményeit tükrözik.

Egyéni felelősségvállalás

A magyar felnőtt lakoságnál alacsonyabb állam iránti elvárások jellemzik a vizsgált egyetemistákat. Oross Dániel megfogalmazása szerint a demokrácia működőképességé-

be vetett hit kis mértékben alacsonyabb mint a felnőtt korcsoporté. Az egyéni felelősségvállalásra vonatkozó vélemények terén az érettségi megszerzésének helyszíne (a település mérete, földrajzi elhelyezkedése) meghatározó. Az adatok alapján összefüggés mutatkozik az egyéni felelősségvállalás, illetve az állammal szembeni elvárásokkal kapcsolatos válaszok valamint a demokrácia működéséről alkotott ítéletek között.

Oross Dániel Alexis de Tocqueville A demokrácia Amerikában című művére irányítja figyelmünket: „Az Egyesült Államokban élők már gyermekkorukban megtanulják, hogy az élet nehézségeinek legyőzésében saját magukra kell hagyatkozni; nem várnak ölbetett kézzel a köztisztviselők által megtett intézkedésekben bízva, azokhoz csak akkor fordulnak, ha más megoldást nem találnak” (Tocqueville, 1983).

Kutatásunkban választ kerestünk a demokrácia működőképességébe vetett bizalom általános szintjére, valamint az egyéni felelősségvállalás szempontjából a kérdezettek önmagukkal, valamint az állammal szembeni elvárásainak megoszlására. A demokrácia működőképességére vonatkozó eredményeink alapján a válaszadók döntő többsége (69,8 százalék, 1220 fő) a skála első öt értékét választotta, egyetértve azzal az állítással, hogy a demokrácia megfelelő intézményes keret a közügyek intézéséhez. Ez az eredmény tükrözi az Európai Értékvizsgálat azon megállapítását, miszerint a magyar társadalom döntő többsége egyetért azzal az állítással, hogy a demokrácia, minden hiányosságával együtt még mindig a legjobb kormányzati rendszer.

Kutatási eredményeink igazolták azon összefüggést, miszerint azok, akik az egyéni felelősségvállalást részesítik előnyben, nagyobb bizalommal viseltetnek a demokrácia működőképessége iránt, mint azok, akik problémáikra az állami felelősségvállalástól várnak megoldásokat. Oross megjegyzi, az adatok tükrében a fiatalok állam iránti elvárásai a teljes lakosságban mért értéknél alacsonyabbak ugyan, ám várakozásainkkal ellentétben mindez nem jár párban az egyéni felelősségvállalással egyetértők magasabb arányával. A demokrácia működőképességére adott válaszok alapján a vizsgált egyetemisták döntő többsége egyetért azzal az állítással, hogy a demokrácia megfelelő intézményes keret a közügyek intézéséhez. Ugyanakkor eredményeinket az Európai Értékvizsgálat 2008-as adataival összevetve azt tapasztalhatjuk, hogy a vizsgált korcsoport tagjai a demokrácia működését érintően a teljes lakoságnál kritikusabbak.

Az Európai Unió megítélése

A hallgatók körében az Európai Unió megítélése pozitívnak tekinthető. Pavlics Tamás tanulmányában kifejti, hogy ez azonban inkább a válaszadók környezetéhez kapcsolódó „kedvezményezett” előnyökkel hozható összefüggésbe, mintsem az európai állampolgári kompetenciákkal. A közjő előmozdítását célzó közös európai gondolat (Turgonyi, 2011) hiányát/gyengeségét támasztotta alá kutatásunk. Az Európai Uniót inkább pozitívan ítélik meg az elsőéves hallgatók, ez azonban főként a közvetlenül megszerezhető jogok (mobilitás) és javak (fejlesztési források) értékelését jelentik bármiféle magasabb rendű értékkategória nélkül (európai identitás, presztízs, érintettség, érzelmi azonosulás), amiből

az európai állampolgári jogokon túl kötelességek is származnának. Pavlics rámutat: azok aránya, akik a demokráciát tartják megfelelő intézményes keretnek a közügyek intézéséhez lényegében megegyezik azokéval, akik úgy ítélik meg, hogy az Európai Unió személyes életükre inkább előnyös hatással van.

Hallgatók a demokráciáról

Az elsőéves egyetemisták és főiskolások demokratikus értékeikről szóló vizsgálatról kiemelhető, hogy alapfokú demokráciaismereteik jók, de gyakorlati alkalmazáskor elbizonytalanodnak, legfőbb ismeretforrásaik e területen a média, család, egyéb iskolai órák és foglalkozások. A közbizalom szintje a hallgatók körében meglehetősen alacsony, ami alacsony társadalmi részvétellel is párosul. Jellemzően kulturális akciókban részt vesznek, de a rendszeres egyesületi aktivitásról, önkéntes munkáról csak 7 százalékuk adott számot. A demokratikus deficitet mutatja, hogy a hallgatói önkormányzati teendőkben csupán a megkérdezettek 2 százaléka vesz részt. A hallgatók körében az egyéni felelősségvállalás mértéke kisebb mint az idősebb lakosság körében, és az autoriter helyzetben elszenvedett sérelemben a megkérdezettek a megoldást inkább várják az erre kijelölt szervektől (rendőrség, hallgatói önkormányzat) mint a társaikkal való együttműködéstől. Az állampolgári alapértékek sarokköveként tekintenek a válaszoló hallgatók a normakövetésre, a korrupciós normaszegésre az ifjú egyetemisták döntő többsége demokratikus megoldást javasolt.

Nyugtalanítóan magas, 12 százalék viszont azoknak az aránya, akik agresszív, szélsőséges módon kezelnék a normaszegő magatartást. Aggodalmunkat erősíti, hogy a válaszadó fiatalok közel negyede radikális megoldásokkal, testi bántalmazással válaszolna hétköznapi sérelem esetén. A radikális megoldások keresése, feltételezése vagy vágya csak részben magyarázható a lázadó magatartással, inkább utal a tehetetlenségre, az intézményrendszerbe és a képviseleti rendszerbe vetett hit és bizalom megrendülésére. Reménykeltő viszont, hogy az adott korrupciós normaszegést csupán elenyészően tekintették normának. A válaszadó elsőéves hallgatók körében az országosnál kiemelkedően nagyobb a választási hajlandóság, ugyanakkor a magyar felnőtt lakoságnál alacsonyabb állam iránti elvárások jellemzik a vizsgált egyetemistákat, a demokrácia működőképességébe vetett hit kis mértékben alacsonyabb mint a felnőtt korcsoporté. A hallgatók körében az Európai Unió megítélése pozitívnak tekinthető, ez azonban inkább a válaszadók környezetéhez kapcsolódó „kedvezményezett” előnyökkel hozható összefüggésbe, mintsem az európai állampolgári kompetenciákkal.

Az Egyetemes értékek az egyetemen kutatás eredményeinek legjobb bemutatása és összegzése az elsőéves egyetemista és főiskolás fiatalok által megfogalmazott demokráciafogalom.

„Szüleim, nagyszüleim mesélték, milyen volt. Abból tudom, hogy a mostani rendszer sokkal jobb.”

(19 éves, bölcsészettudomány képzési területen tanuló lány)

„Az állam igazságos keretek között végzi a munkáját, és minden állampolgárnak egyenlő jogokat biztosít, nem csak papíron. A polgárok tisztában vannak a kötelességeikkel és a lehetőségeikkel. Nincs korrupció, a politikusok nem élnek vissza a helyzetükkel, nem vonják ki magukat feladataik alól, azon fáradoznak, hogy a polgárok jólétét biztosítsák. A törvénykezés és az igazságszolgáltatás megfelelően működik. A polgárok és a »honatyák« egyaránt azon vannak, hogy az állam fejlődjön.”

(19 éves, bölcsészettudomány képzési területen tanuló fiú)

„Talán azt, hogy elmondhatom a véleményemet. Azt hiszem Churchill mondta, hogy a demokrácia nem jó államforma, de egyelőre nincs jobb. Valahogy én is így vagyok vele.”

(19 éves, bölcsészettudomány képzési területen tanuló lány)

„Megadatik az esély, hogy azt kezdjek az életemmel, amit én akarok.”

(20 éves, gazdaságtudományi képzési területen tanuló fiú)

„Egy olyan országban élhetek, ahol van szabad akarat és saját vélemény, amit nyilvánosság előtt megtehetek, kimondhatok, de mások megbántása, megsértése nélkül.”

(20 éves, gazdaságtudományi képzési területen tanuló fiú)

„A demokrácia lényege alapvetően – véleményem szerint – az emberek nagy többségének (ha nem is mindenkinek) életszínvonalának javítása lenne, közös együttműködéssel. Országunkban túl sokan akarnak különböző célokat elérni, holott mindenkinek sosem lesz jó, valamint a széttagozódó jogrendszernek köszönhetően kisebb embercsoportok is meg tudnak akadályozni egyes rendeleteket, egyebeket. A demokrácia jelen képe a múlt évezred végének államformája. Változtatni kellene.”

(22 éves, gazdaságtudományi képzési területen tanuló fiú)

„Túl sok a hozzá nem értő ember, a tömeg kegyeiért, a népszerűség megszerzéséért küzdő politikus. Így ígéretnek meggondolatlanul, és emiatt nem az érdemi munkára koncentrálnak. Nem hiszek a demokráciában, valamint a minden nagykorút alanyi jogon megillető szavazati jogban.”

(20 éves, gazdaságtudományi képzési területen tanuló lány)

„A köznép akarata, közös döntés, ami a kompromisszumokról szól, és esetlegesen mások döntésének elfogadásáról, tudván és bízva abban, hogy a nép saját érdekében is a jóra törekszik, és a döntés, amit hoz, számomra is előnyös. A demokrácia számomra azt is jelenti, hogy bizalommal vagyok a vezetők iránt.”

(19 éves gazdaságtudományi képzési területen tanuló lány)

„Mindig a kisebbséget védi a többséggel szemben. (...) Ahol képviselőként szét lehet lopni az országot.”

(20 éves, gazdaságtudományi képzési területen tanuló fiú)

„Az emberek többségében befolyásolhatók, tudatlanok, műveletlenek ahhoz, hogy önmagukat normálisan képviseljék.”

(19 éves, gazdaságtudományi képzési területen tanuló lány)

„Mint közösség, a legtöbbet kihozzuk magunkból és az adottságainkból, javítjuk egy kicsit mindenki helyzetét, hogy mindenki élhessen a vele született jogaival.”

(20 éves, hitéleti képzési területen tanuló lány)

„... hogy tisztelik egymást az emberek, segítik egymást, képesek egymással és egymás javára élni.”

(27 éves, hitéleti képzési területen tanuló lány)

„Miközben az utasok veszekednek azon, hogy a gépésznek melyik kart kell meghúznia, hogy a hajó a kedvező irányba menjen, holott abban sem értenek egyet, melyik a kedvező irány, mert senki sem tud térképet olvasni, és megpróbálják közös erővel eldönteni (értsd: veszekedni), hogy ki legyen a kapitány (ötpercenként más), a hajó elsüllyed, zátonyra fut és/vagy eltéved.”

(22 éves, informatikai képzési területen tanuló lány)

„A demokrácia számomra azt jelentené, hogy az állam olyan viszonyok közt működik, ahol az egyénnek egészséges mértékben beleszólása van, és részt vállalhat ebben a működésben, ugyanakkor az állam nem önmagáért, hanem a társadalomért van, így ennek elsődlegességével kizárható a diktatúra vagy bármely erőszakrendszer.”

(19 éves, műszaki képzési területen tanuló lány)

„Az állampolgároknak vannak jogaik, amiktől a rendszer nem diktatórikus, beleszólhatnak az állam működésébe, mert az állam tulajdonképpen az állampolgárok összessége, tehát ehhez van joguk. Azonban ez a jog felelősséggel is jár, és azzal, hogy nem csak a jogokért kell harcolni, de a kötelezettségeknek is eleget kell tenni.”

(20 éves, műszaki képzési területen tanuló lány)

„Sajnos ez az eszme nehezen megvalósítható, és úgy tűnik néhány országon kívül (pl. Svájc) működésképtelen. Nincs elég stabilitás benne, a pártok közti ellentét és harc folyamatos viszályt szül a vezetésben és a polgárok közt is. Összegezve inkább élnék egy jól működő puha diktatúrában, mint egy működésképtelen demokráciában.”

(19 éves, természettudományi képzési területen tanuló fiú)

„A demokrácia az emberi tökéletlenség miatt nehezíti az ország előrejutását. A megfelelőnek a centralizált, központi hatalom által felügyelt és korlátozott demokráciát tartom (pl. Horthy-korszak).”

(19 éves, természettudományi képzési területen tanuló fiú)

„Nem hiszem, hogy létezik valódi demokrácia, manapság a „paradicsomot” hívják így. Nagyon szeretnek róla beszélni az emberek, de valójában mindenkinek más fogalmak párosulnak ehhez a szóhoz. Engem nem nagyon érdekel.”

(23 éves, művészeti képzési területen tanuló lány)

„Beleszülettem egy rendszerbe, amit mások régen létrehoztak. Ügyek, folyamatok zajlanak a tudtom nélkül. Valami városban, elszakítva a természet közelségétől. Ezáltal nem tudom kellő módon megismerni azt, hogy mi vagyok én, és a világ mit jelent. Mint-ha olyan kutya lennék, aki mirigygyulladásra kap, mert csak betonon sétáltatják. Ez nem az én saját világom, a demokrácia, és kompromisszumokra képes emberek élnek, élhetnek csak benne.”

(20 éves, művészeti képzési területen tanuló lány)

„A gazdag gazdagodik, a szegény szegényedik. Hamis világkép, amelyben az emberek hisznek, elhitették velük. Holott nincs valódi választási lehetőség.”

(26 éves, művészeti képzési területen tanuló fiú)

„Minden ember egyenlő. Nem csak jogilag, hanem nagyjából anyagilag is. Mindenki megérdemli a jogot, hogy megfelelő körülmények közt, szabadon tanulhasson és dolgozhasson a megérdemelt pénzért persze. Ugyanakkor kötelessége is: kitanulni egy szakmát, amit legálisan végezni és állampolgári kötelességeknek eleget tenni. Továbbá a többi embert nem háborítani ezek elvégzésében.”

(19 éves, művészetközvetítő képzési területen tanuló lány)

„Az emberiség egy újabb kísérletet tesz az irányításra, de hosszú távon ez sem lesz sikeres. Ember uralkodik emberen a maga kárára. Isten nélkül nincs tartós biztonság, igazságosság.”

(20 éves, pedagógus képzési területen tanuló lány)

„Ez a hazug ország alkalmatlan ilyesfajta berendezkedésre. Mindenki csak a saját érdekeit nézi. Másokra egy kicsit se gondol.”

(20 éves, társadalomtudományi képzési területen tanuló fiú)

„Elmondhatom a véleményem, bár valójában senkit nem érdekel, hogy mi az.”

(19 éves, agrár képzési területen tanuló lány)

„A kormány nem a népet használja fel saját javára (kizsákmányolás), hanem saját magát adja a nép számára – eredményes vezetőként és példaként!”

(20 éves, orvostudományi képzési területen tanuló fiú)

„A demokrácia számomra valami hasonlót jelent, mint az Édenkert. Szeretnék benne élni, de ebben az életben nem sok esélyt látok rá.”

(21 éves, orvostudományi képzési területen tanuló fiú)

„Mivel népuralmat jelent, az embereknek összetartóbbnak kéne lenniük, hogy együtt tudjanak dönteni az ügyekben és képesek legyenek elfogadni, ha valakinek más a véleménye.”

(18 éves, sporttudományi képzési területen tanuló lány)

„A demokrácia jogegyenlőséget ad, de nem lesz tőle minden ember egyenlő!”

(18 éves, nemzetvédelmi képzési területen tanuló lány)

Hivatkozott tanulmányok

- Az Egyetemes értékek az egyetemen kutatás jelentése (2011): Budapest: ELTE Az Élethosszig Tartó Művelődésért Alapítvány. Letölthető: www.muvelodesert.hu
- Arapovics Mária–Lovasné Avató Judit–Pavlics Tamás: *A kutatás módszertana*. 10–16.
- Hunyadi Bulcsú: *A közéleti ismeretek forrása és mértéke a megkérdozett elsőéves egyetemisták és főiskolások körében*. 17–29.
- Arapovics Mária: *A közbizalom szintje az egyetemisták és főiskolások körében*. 30–40.
- Babos Zsuzsanna: *Fiatalok aktivitása közösségformáló tevékenységekben*. 41–49.
- Kicsiny Zsóka: *Sérelem és reakciók az utcán és intézményi környezetben*. 50–57.
- Takács Dávid: *Normakövetés, avagy a különböző jogszabálysértések megítélése a diákok körében*. 58–66.
- Bozóky Tamás: *12 százalék – Normaszegés szélsőséges megítélésben*. 67–72.
- Gáti Annamária (szerk.) (2010): „Alattvalók vagy polgárok lesznek?” A fiatalok aktív állampolgársági készségei Magyarországon nemzetközi összehasonlításban. Másodelemzés nemzetközi adatbázisok és szakirodalom alapján. Budapest: Aktív Állampolgárság Alapítvány.
- Kálmán Teréz: *Állampolgári aktivitás/passzivitás – avagy mennyire élünk a törvény adta választói jogunkkal?* 73–83.
- Oross Dániel: *Az állammal szembeni elvárások és az egyéni felelősségvállalás közötti kapcsolat összefüggése a demokrácia működőképességébe vetett ítéletekkel*. 84–91.
- Pavlics Tamás: *Iszony vagy viszony – Magyarország megítélése az Európai Unió tagállamaként*. 92–98.

Irodalom

- Bauer Béla, Szabó Andrea (szerk.) (2005): *Ifjúság. Gyorsjelentés, 2005*. Budapest: Mobilitás Ifjúságkutatási Iroda.
- Csákó Mihály (2007): *Tizenévesek demokráciaképéről*. Politológus Vándorgyűlés. Pécs, 2007. június 22.
- Gáti Annamária (szerk.) (2010): „Alattvalók vagy polgárok lesznek?” A fiatalok aktív állampolgársági készségei Magyarországon nemzetközi összehasonlításban. Másodelemzés nemzetközi adatbázisok és szakirodalom alapján. Budapest: Aktív Állampolgárság Alapítvány.
- Oktatáskutató és fejlesztő Intézet (2009): *Ajánlások az aktív és felelős állampolgárságra nevelés stratégiájához*. Budapest: OFI.
- Péterfi Ferenc–Mészáros Zsuzsa (2011): *Változatlanul alacsony szinten a közbizalom*. URL: www.kkapcsolat.hu. Letöltés: 2011. október 6.
- Rosta Gergely–Toma Miklós (szerk.) (2010): *Az Európai Értékrend Vizsgálat 2008. évi magyar eredményei*. Budapest: Ocipe Magyarország, Faludi Ferenc Akadémia.
- Tocqueville, Alexis de (1983): *A demokrácia Amerikában* (ford. Martonyi Éva, Miklós Livia, Nagy Géza), Budapest: Gondolat Kiadó.
- Tóth István György (szerk., 2009): *Tárki Európai Társadalmi Jelentés*. Budapest: Duna Palota Nonprofit Kft.
- Turgonyi Zoltán (2011): *Vannak-e európai értékek?* In: Gábor György–Vajda Mihály (szerk.) (2011): *A lét hangsúlyága*. Tanulmányok a tudás sokféleségéről. Budapest: Typotex: 92–106.

Jegyzetek

- 1 A kutatócsoport állandó tagjai voltak: dr. Arapovics Mária kutatásvezető, Pavlics Tamás, Babos Zsuzsánna, Bozóky Tamás, Hunyadi Bulcsú, Kálmán Teréz, Kicsiny Zsóka, Lovasné Avató Judit, Oross Dániel, Takács Dávid.
- 2 Jelen összefoglaló alapjául szolgál az Egyetemes értékek az egyetem (2011): Kutatási jelentés. Budapest: ELTE Az Élethosszig Tartó Művelődésért Alapítvány tanulmánykötet.
- 3 Agrár, Bölcsészettudományi, Gazdaságtudományok, Informatika, Jogi és igazgatási, Műszaki, Művészeti, Művészetközvetítési, Nemzetvédelmi és katonai, Orvos- és egészségtudományi, Pedagógusképzési, Sporttudományi, Társadalomtudományi, Természettudományi
(ld. http://www.felvi.hu/felveteli/szakok_kepzesek/szakleirasok/!Szakleirasok/index.php/szakleirasok/index)
- 4 Az összesített adatok közlésekor fontos megjegyezni, hogy felmérésünkben 1–4-es értékeket jelölhettek meg a hallgatók (1=egyáltalán nem, 2=nem nagyon, 3=eléggé, 4=nagyon), tehát ebben az intervallumban a 2,5 a középpérték, afölött pozitív, alatta negatív irányú az érték.
- 5 A megállapítás az International Social Survey Program 2004-es kutatásra hivatkozik.

CIVIL SZERVEZETEK RENDSZERE, SZEREPE A MAGYAR AGRÁRIUMBAN

Vasa László

■ Bevezetés

■ A civil szervezetek szerepe az agráriumban talán még nehezebben értékelhető, ítélhető meg, mint más ágazatok, illetve tevékenységi területek esetén. Mivel a mezőgazdaság – sajátos szocioökonómiai tulajdonságai és a vidéki életben betöltött speciális szerepe, beágyazottsága miatt – nem értékelhető ugyanolyan módon, mint más nemzetgazdasági ágazatok, illetve az agrárium szereplői és azok csoportjai meglehetősen fragmentálnak tekinthetők, nagyon nehéz dolgunk van, amikor a kohézió irányába ható, közös társadalmi célok mentén megnyilvánuló civil kezdeményezéseket kívánjuk megvizsgálni. Ezért tartottam fontosnak egy olyan tanulmány megírását, amely megkísérli rendszerezni és elemezni a tágabban értelmezett mezőgazdasághoz kapcsolódó civil kezdeményezéseket, mozgalmakat azok (potenciális) hatását akár mikrokörnyezeti akár társadalmi szinten.

A társadalom és a gazdaság térbeli fejlődését jelentős mértékben befolyásolják az egyének és közösségeik. A vidéki emberek közösségeikkel és azok összes jellemzőjével együtt a vidéki térségek meghatározó erőforrását jelentik. A vidéki térségek fejlődése és a fejlesztések eredményessége nagymértékben függ attól, hogy milyen a helyi társadalom együttműködési készsége; milyen a társadalmi kohézió, az egyének és a közösségek közötti összetartó erő; mennyire aktív a helyi népesség; léteznek-e működő közösségek; az egyén, a közösség akar-e tenni a település, a kistérség társadalmi-gazdasági fejlődéséért; vagy hogy van-e egyáltalán igény a fejlettebb életminőség iránt (Kis és Kocsis, 2010).

A nonprofit vagy más néven harmadik szektort alkotó civil szervezetek, mint az állampolgárok önkéntes szerveződései a civil társadalom fontos alkotóelemeit jelentik, és funkcióik révén jelentős szerepet játszanak a területi folyamatok alakításában. A helyi társadalmak önszervező képességének meghatározó szerepe van a települések és térségek fejlődésében, különösen az agrárium által determinált magyar vidéken. A civil szektor vidéki társadalmon belüli jelentőségét (és ennek a ténynek a döntéshozók által felismert fontosságát) jól mutatja az EU-forrásokból elindított LEADER program, amelynek egyik legfőbb célja a vidéki közösségekben lévő kezdeményezések felszínre hozása a közösségi élet felpezsdítése által.

Mivel maga az agrárium is meglehetősen összetett ágazat, eltérő, egymásnak feszülő érdekekkel, és mivel a mezőgazdaság egyre inkább a vidékfejlesztés kontextusában értelmezhető, teljes körű elemzésre nem vállalkozhattam. Viszont néhány példán keresztül, valamint a szféra ágazaton belüli sajátosságainak bemutatásával igyekeztem egy „pillanatfelvételt” készíteni a civil szervezetek mezőgazdaságban betöltött, betöltendő szerepéről. A kormányzathoz való kapcsolataik elemzése választ adhat arra kérdésre, milyen beleszólásuk van az agráriumban tevékenykedő civil szervezeteknek a tevékenységüket, környezetüket érintő politikák befolyásolására, illetve hogy a kormányzat milyen rendszerben, milyen csatornák segítségével vonja be őket a társadalmi egyeztetés folyamatába.

A civil szerveződés alapja – együttműködés, hálózatosodás és bizalom

A civil együttműködési lehetőségeket erőteljesen behatárolja a magyar, illetve átmeneti országok specialitásaként megjelenő bizalomhiány. A bizalomhiány eredendően determinálja mind a helyi, mind a mezo-, mind a makroszintű érdekérvényesítés, illetve közösségi törekvések érvényesülését, láthatóvá válását. Bizalom hiányában nem jönnek létre azok a létfontosságú hálózatok, amelyek segítségével aztán, a reciprocitás elve mentén, a hatékony együttműködési formák kialakulhatnak. Hálózatokat általánosságban azért alakítanak, mert a benne részt vevők közösen oldanak meg problémákat, felhasználják egymás erőforrásait, kicserélik tapasztalataikat, jobban koordinálják tevékenységüket (Kákai, 2009). Kákai (2010) megállapításait elfogadva, axiómának tekintem azt, hogy a civil szervezetek hálózatosodás eredményeképpen jönnek létre. Ennek megfelelően Jordan (2006) nyomán definitíve meghatározható az is, miért érdemes együttműködésen alapuló hálózatokat, azaz civil szervezeteket létrehozni:

- helyi közösségeknek nyújtandó jobb szolgáltatások kialakítása, amely mások tapasztalatainak felhasználásán alapul;
- a hálózat egyes tagjainak különböző értékeit, tudását és potenciálját kamatoztatni saját munkánkban;
- közös politika és megközelítés kidolgozása a negatív társadalmi és politikai jelenségekkel szemben;
- egymás kölcsönös érzelmi támogatása.

A kapcsolati hálók szempontjából tehát az egyének, vagy csoportok tagjai egyezségeket kötnek, információkat, javakat szolgáltatnak egymásnak, amelyben a látens kötelek: a bizalom (Kákai, 2010).

A bizalom indítékait vizsgáló kutatók közül kiemelkedik Elster (1989) munkája, amelyben, felismerve a csupán racionális kalkulációra alapuló bizalom-megközelítés korlátait, kiemelte, hogy az önérdék és a normatív elköteleződés (szociális normák) együttesen járulnak hozzá a bizalom kialakulásához, meghatározva az emberi cselekvést, ami hozzájárul a társadalom stabilitásához és a kooperációhoz. Gambetta (1988) is a bizalmat a kooperáció előfeltételének tartja, ha a partner bizalomra méltó, akkor megfontolásra kerül a vele való kooperáció. Fukuyama (1997) a bizalom forrásaként a közös értékeket és normákat jelöli meg, szerinte ezek alapján működik a rendezett, becsületes, kooperatív módon cselekvők közössége. A szerző ehhez kapcsolódóan alapos érvekkel alátámasztva kifejti, hogy a gazdasági fellendülés, a konjunktúra megteremtője, alapja, fenntartója a társadalomban a bizalom képessége, annak hiánya jelenős gátját képezheti a gazdasági hatékonyságnak, fejlődésnek. Fukuyama szerint ugyanis a gazdasági élet elválaszthatatlan a társadalmi kultúrától, azoktól az értékrendektől, amelyek az erkölcshez, a közösségi szellemhez, a családhoz, a valláshoz kötődnek, és ezért a túlnyomórészt érdekekkel és racionális választásokkal operáló közgazdaságtan csak korlátozott mértékben érvényes. A modern társadalmak legfőbb feladata ennél fogva a társadalmi bizalom, a társadalmi tőke magas szintjének megőrzése vagy megteremtése, mert ennek hiánya legalább olyan mértékben akadályozza a gazdaság fejlődését, mint a fizikai értelemben vett tőke szűkössége. Sabel (1992) is a közös háttér fontosságára hívja fel a figyelmet a bizalmi kapcsolatokban.

Normális feltételek mellett a társadalom szereplői ismeretlenül is bíznak egymásban, ugyanis a sűrű kapcsolati hálókon keresztül terjedő információk olyan kiválasztódási mechanizmusokat éltetnek, amelyek rászorítják a szereplőket a korrekt, tisztességes viselkedésre, a szabályok betartására. Ezzel szemben az általános bizalmatlanság ritka kapcsolati hálót hoz létre. Ebben a közegben az együttműködések és egyben az információáramlások is nehézkessé válnak, vagy könnyen megrekednek (Kákai, 2010). A sűrűn összekapcsolt és az atomizált társadalom között természetesen számos átmenet létezik. Jellemző válfaja a társadalomnak, amikor az emberek csak a szűk családi körben vagy tágabb rokonságban bíznak meg, ezek a kapcsolatok irányították a társadalmi hálózat kiformalódását (Fukuyama, 1995). Mindebből jól érzékelhető, hogy azok a társadalmak, amelyekben a bizalmatlanság uralkodik és szétszabdalt a kapcsolatháló, jelentős költségekkel néznek szembe azokhoz a társadalmakhoz képest, ahol mindez megvan. A kölcsönös bizalom az a kötőelem, ami lehetővé teszi, hogy az erőforrások megosztásával az egyének vagy szervezetek kölcsönös hasznot érjenek el, illetve költséget takarítsanak meg. A hálózatokban résztvevők száma nem korlátozott, határait nehéz, sokszor nem is lehet kijelölni, végső soron a hálózatok egy-egy nemzetközi szervezeten keresztül akár globális rendszeré is összekapcsolódhatnak (Osváth, 2009). Természetesen egy személy egy időben többféle kapcsolati hálónak (családi, rokoni, szomszédági, baráti, munkahelyi, szervezeti stb.) is tagja lehet, és minden ilyen hálózatban való részvétel növeli az egyén társadalmi tőkéjét (Susánszky, 2008).

A neves szociológus, Sills (1968) az emberi társadalomban az együttműködés öt típusát különbözteti meg: az automatikus, a hagyományos, a szerződéses, a vezérelt és a spontán. Az automatikus együttműködés az érdekek közösségének azon különböző fajtáira utal, amelyek pusztán az ökológiai helyzetből következnek, így ezek jellemzően ösztönös alapúak. Ez a forma alapvetően az állatvilágra jellemző, de az emberi világban is megfigyelhető bizonyos élethelyzetekben. A hagyományos kooperációkban a társadalmi, szociális normák jelentik a fő rendező elvet, azokat nem az ösztönök, vagy a pusztán stratégiai helyzet szabályozza, mint az előző típusnál. A modern társadalmakban a kooperáció inkább szerződéses, mintsem hagyományos. Ezen kooperációknál a közös viselkedés minden részlete szabályozva van, és betartásán nem (csak) a moralitás őrködik, hanem a törvényi és jogi szankciók. A szerződéses együttműködés a hagyományos társadalom felbomlásától és az individualisztikus nyitott társadalom megszületésétől fogva foglal el fontos szerepet a társadalmi berendezkedésben, olyannyira, hogy a kapitalista gazdaság egyik legfontosabb szervező elve. A vezérelt kooperáció legtipikusabb példája a katonaság, de még ide sorolhatók a multinacionális vállalatok, közigazgatási szervek is. Végül a spontán kooperáció az együttműködések azon típusa, amelyet nem ösztön, normák, szerződések, parancsok írnak elő, hanem az szituációs jellegű. Ez olyan közösségekre jellemző, amelyekben egyetértés uralkodik, így semmi sem akadályozza az együttműködést és a közös cél felismerése is könnyebb. Könnyen észrevehető, hogy a bemutatott ötféle kooperatív viselkedési forma inkább ideáltípus, mintsem ténylegesen elkülönülő típus, hiszen az esetek többségében egyik sem fordulhat elő egymagában, a többi nélkül. Továbbá azt is fontos megjegyezni, hogy ezen kooperációs típusok jelenléte nélkülözhetetlen a társadalom, a gazdaság és a piaci folyamatok működése szempontjából (Baranyai 2010).

A civil szerveződések – az előző megjegyzések figyelembevételével – egyértelműen a spontán koordináció ideáltípusba sorolhatók, különös tekintettel a mezőgazdaságban érintett szereplők kooperációjára. Ez utóbbit azonban erőteljesen befolyásolja az individuális szinten meglévő, a rendszerváltás után a mindenfajta kooperációval kapcsolatban – érhetően – felmerülő távolságtartó magatartás, amely nem csupán a civil szervezetek fragmentáltságát és bizonyos esetekben motivációhiányát eredményezi, hanem a gazdasági hatékonyság irányába ható kezdeményezésekkel elutasítását is.

Számos tanulmány emeli ki, hogy Közép-Kelet-Európa országában – így Magyarországon is – az általános bizalom az intézményekben és az emberek közötti viszonyokban alacsony szintet ér el (Kopp és Skrabski, 2001; Marsh, 2000; Lovell, 2001). Ezt a jelenséget általában a „szocialista rendszer” örökségének tekintik. Torsello (2004) szerint az általánosan elfogadott szociológiai modellek közül a térség országában a szituációt az ún. *amorális familizmus* paradigmája magyarázza a leginkább. E szemlélet szerint a szocialista rendszer regnálása alatt a bizalmatlanság, a gyanú mintegy intézményi szintre emelkedett, az emberek hozzászórtak ahhoz, hogy a bizalmatlanság légkörében éljenek. Az intézmények és a társadalom irányába érzett bizalmatlanság a szűk családi, rokoni és baráti közösségbe vetett bizalom kizárólagosságát eredményezte. A rendszerváltást követően a nyilvános és privát szféra közötti óriási szakadék megmaradt, ennek eredmé-

nyeként a közép-kelet-európai országokban a bizalom alacsony szintet ér el, a polgári közösségi részvétel is alacsony fejlettségi szinten van, ugyanakkor általános tendencia privilegizálni a család és az egyén érdekeit a közösségével szemben. Az amorális familizmus így gátját képezi a közösségi szintű tevékenység és szervezettség megvalósulásának, egyik lehetséges elméleti magyarázatát adva a különböző gazdálkodói együttműködések Magyarországon tapasztalt kudarcainak.

Civil szervezetek az agráriumban

Az uniós vidékfejlesztési rendszer sarkalatos kérdése a helyi társadalom és a lokális társadalmakat leginkább képviselő civil szervezetek részvétele. A vidékfejlesztési rendszer reformjai a kilencvenes évek elejétől valamelyest tükrözték is a helyi társadalom és civilek részvételének növelését. A mai vidékfejlesztés ideológiáját adó Corki Nyilatkozat elfogadása világossá tette ezt (Kovács T., 2003). A rendszer átláthatóvá tétele, egyfajta egyszerűsítése, a komplexitás és az alulról építkezés elfogadása, a környezetvédelem és a helyi kultúra értékeinek védelme, a nem mezőgazdasági alternatív szektorok fejlesztése egyaránt a Corki Nyilatkozat kidolgozásában aktívan részt vevő civilek fokozódó részvételéhez vezetett. A LEADER egymást követő programjai jogi eszközökkel biztosítják az alulról építkezést és a civil társadalom részvételét. A civilek növekvő részvétele azonban nem feledtetheti a tényt, hogy az uniós vidékfejlesztésben még mindig az agrárius érdekek az uralkodók. A civilek intézményes érdekképviselete kevéssé erőteljes, és növekvő részvételükben sok a retorikai elem, ami több elemző szerint inkább szolgálja a nyílt agrártámogatások rejtett kiegészítését, mint a valóban alternatív vidékfejlesztési célokat (Kovács 2005). Valójában az agrárium mellett két olyan szektor van, ahol a civil szervezeteknek és a helyi társadalomnak az agráriumban kevéssé vagy nem közvetlenül érdekelt csoportjai aktívabb szerepet játszanak. Ez a két szektor a falusi és ökoturizmus és a környezetvédelem, amely persze ismét sok szállal kötődik a mezőgazdasághoz (Kovács D., 2003).

A helyi társadalomnak és civil szervezeteinek elsőrendű érdeke a vidékfejlesztésre fordított uniós források nagyságának fenntartása, ugyanakkor a rendszer további erőteljes reformja, amelyben az alulról építkezésnek és a civil érdekek védelmének jogi biztosítékai vannak. A helyi civil társadalmi érdekek ezen a ponton ütközhetnek a rendszer többi szereplőjének érdekével, az uniós bürokrácia kivételével, amelynek a vidékfejlesztésért felelős ügyosztályai az uniós támogatások változatlan fenntartásában érdekeltek, ugyanakkor tudják, hogy azt tisztán agrárfinanszírozással nem érhetik el (Kovács, Kucerova és Megyesi, 2005). Az unió egyik legnagyobb stratégiai kérdése, hogy a vidékfejlesztésben ily módon találkozó civil és uniós érdek technikai kivitelezése és projektesítése átterjed-e a többi uniós fejlesztési rendszerre is. A civil szervezetek érdekeinek és a vidékfejlesztésnek létezik egy másik komponense is, amely a környezettudatos életmód és a környezetvédelem utóbbi két évtizedben történő elterjedéséhez kapcsolódik. A zöld mozgalmak nagyrészt a városi társadalmak termékei, a bio-, öko-élelem iránti igény a városi fogyasztók igényeiben van inkább jelen.

Az állampolgárosodás és a civil autonómia a vidéki társadalmakban kettősséggel jellemezhető: a rendszerváltással megszűnt az államszocializmus lényegét jelentő kontroll a magánember és a magánszféra fölött, de a rurális települések lakossága, vagy legalább többségük, gazdasági autonómia nélkül csak részben gyakorolhatja állampolgári jogait, amelyek a formális jog szerint a demokratikus berendezkedésű politikai rendszerekhez hasonló módon és mértékben biztosítottak, mégsem vezettek a teljes állampolgárosodáshoz. A lokális elitök összekapcsolódó gazdasági és politikai befolyása új hierarchiákat hozott létre, amelyet a civil társadalom, intézmények hiányában, nem tud ellensúlyozni (Pálné, 2008). A vidéki társadalmak közösség által elfogadott értékrendje és normakontrollja, amely képes volt az egyén és a hatalom helyi képviselői és tulajdonosai között is kommunikációs közösséget fenntartani még a szocialista időszakban is, a globalizáció és a rendszerváltás következtében elvesztette hosszú ideig érvényes funkcióját. A civil intézmények az általános forráshiány miatt továbbra is az állami adminisztráció és a politikai elitök függőségében maradnak, érdekeiket pedig áttételes politikai módokon tudják megjeleníteni és esetlegesen érvényesíteni (Kovách, 2010).

A civil szervezetek szerepének, helyének meghatározása, illetve a tipizálás nehezebb mint más ágazatok esetében. A „klasszikus”, egy-egy téma köré szerveződő civil kezdeményezéssel (szociális, gyógyító tevékenység, környezetvédelem, állatvédelem, emberi jogok stb.) szemben az agráriumban:

- a keretrendszer nehezen körülhatárolható (az ágazat komplexitása és a vidéki társadalommal való szoros szimbiózis miatt);
- a célok gyakran átfedik egymást;
- a különböző szereplők egymással ellentétes civil kezdeményezésekben érdekeltek (vadászat versus állatvédelem/természetvédelem, intenzifikálás versus extenzifikálás az agrártermelésben, a földhasználat társadalmi irányai stb.);
- a civil kezdeményezések mögött gyakran politikai érdekek állnak.

A kilencvenes évek első felében 50 000 körüli civil szervezet körülbelül 20 százaléka működött a falvakban vagy a falvakért. A civil szervezetek 80-85 százaléka intézményi alapítású volt, mert a lokális társadalom intézményei, az iskolák, kórházak, egyesületek egyre kevesebb pénzhez jutnak a központi forrásokból, és a létrehozott alapítványok, egyesületek, társaságok elsősorban az intézmények finánciális problémáit hivatottak enyhíteni. Mégsem mondható azonban, hogy a polgárosodás autonóm intézményei lennének. A civil szektor az ezredfordulót követően sokat erősödött, de a civil szervezetek részvétele a területfejlesztésben inkább csak formális. A magyar vidéki kistérségek civil szervezetekkel való „lefedettsége” magasabb volt 2005-ben, mint a lengyel vagy a cseh, de a 60 000 bejegyzett és 47 000 ténylegesen működő kistérségi civil szervezetből csak mintegy 800 vállalt aktív részvételt a területfejlesztési rendszerben (Kovách, 2005).

Magyarországon a civilek részvétele a vidék- és területfejlesztésben átmeneti állapotot tükröz. 1990 után sok civil szervezetet alapítottak. 2011-ben 65 561 civil szervezet volt bejegyezve Magyarországon. A civil szervezetek leginkább szabadidős és sporttevékenységekkel, oktatással, szakmai érdekképviselettel és szociális ügyekkel foglalkoznak. A civil szervezetek valamivel több, mint 5 százalékának (3699) a fő tevékenysége a terület-

illetve településfejlesztés. A vonatkozó törvények lehetőséget adnak a területfejlesztési rendszerben történő szervezett civil részvételre, de a több mint 60 000 bejegyzett és 47 000 ténylegesen működő civil szervezet közül mindössze mintegy 800 élt ezzel a lehetőséggel (Kovách, 2005; Kovách–Kelemen–Kristóf, 2006). A magyar civil szektor erőtlen a régi uniós államokéhoz hasonlítva, ezért alapérdeke lenne az alulról építkező vidékfejlesztés erőteljes kiterjesztése, ami azonban a vidékfejlesztés egyetlen más hazai szereplőjének sem érdeke. Míg a régi tagállamokban az uniós hivatalok (és az uniós pályázatok szabályai) nyújtanak segítséget és támogatást a civileknek, ez Magyarországon mindaddig hiányzik, és a vidékfejlesztésben a többi szereplőcsoport érdekei érvényesülnek.

A civil szervezetek és az agrárigazgatás kapcsolata

A fenti felsorolásból jól látható, hogy a tágabban értelmezett agrárium civil kezdeményezéseinek objektív megítélése nehéz. Célszerű ezért a civil szervezetek közigazgatásban megjelenő szintjeit (rendszerszemléletű megközelítésben, a teljesség igénye nélkül) megvizsgálni.

Az agrárigazgatás területén fontos szerepet játszanak a gazdálkodók érdekeit képviselő *érdekképviselők*. Fő profiljuk ezen civil szervezeteknek a termelők információkkal, tanácsadásokkal való ellátása. Ilyen civil szervezet például a Fiala Gazdák Magyarországi Szövetsége (AGRYA), a Magyar Mező- és Erdőgazdasági Érdekképviselői Tanács (MAÉT), vagy a közéletben magát leggyakrabban megmutató Magyarországi Gazdakörök Országos Szövetsége (MAGOSZ). A *terméktanácsok* az ágazati termékpályák szereplőinek országos hatáskörű szakmai, érdekképviselői és érdekvédelmi, nonprofit alapon működő szervezetei. A terméktanácsok egy-egy termékre vonatkozóan látnak el feladatot (pl. Nyúl Terméktanács, Alma Terméktanács). Az összehangolt cselekvés érdekében a termeléstől a marketingen át a fogyasztásig nyomon követik az adott termék életét, de részt vesznek az ágazatot érintő jogszabályok előkészítésében is. A *vidékfejlesztő civil szervezetek* megjelenése a kísérleti LEADER programokig nyúlnak vissza. Azon szerveződések „jogutódjaként” jöttek létre az egyedi adottságokra építő helyi kezdeményezések. Tevékenységük a vidéki életminőség javítását és a vidéki térségek népességmegtartó erejének fenntartását célozza. Ilyen szervezet például a Magyar LEADER Szövetség a Vidék Megújításáért. A magyarországi 96 önszerveződéssel megalakított *LEADER Helyi Akciócsoport* önkormányzatokból, vállalkozókból és civil szervezetekből áll. Az akciócsoportok helyi vidékfejlesztési stratégiát készítenek a helyi adottságok figyelembevételével. A LEADER az ÚMVP IV. tengelyét képezi, amelyben mintegy 70 milliárd forintot fordíthatnak a helyi fejlesztések megvalósítására.

A civil szektor agráriumban való jelenlétét a *Magyar Nemzeti Vidéki Hálózat* (MNVH) fogja össze. Az MNVH feladata a vidékfejlesztésben érdekelt összes szereplő együttműködési hálózatba szervezése, így az érintett kormányzati, önkormányzati és civil közreműködő, gazdálkodó és társadalmi szervezetek, szakmai testületek, információs és együttműködési hálózatba szervezése, tevékenységének összehangolása. Az Európai Unió

szintjén pedig az egyes tagállami hálózatokat az Európai Vidékfejlesztési Hálózat (European Network for Rural Development) foglalja egységes szervezeti keretbe. Látható tehát a Közösség nyitottsága a civil szerepek erősítésére. Az MNVH-hoz kapcsolódóan fontos kiemelnünk meg a Helyi Vidékfejlesztési Irodák szerepét. A Helyi Vidékfejlesztési Irodák (HVI) 2007 májusától Magyarország minden egyes statisztikai kistérségében (Budapest kivételével, jelenleg 173 helyen) működnek. Tevékenységük elsősorban adatgyűjtési, illetve információadási jellegű. Szoros együttműködésben végzik munkájukat a helyi akciócsoportokkal, más civil szervezetekkel, illetve a falugazdász hálózattal.

A köztisztviselők, illetve a civil szervezetek agrárgazdaságban játszott szerepe mellett nem hagyhatjuk figyelmen kívül a mezőgazdaság különböző társulásformáit sem. A különböző *termelői csoportok, termelői és értékesítési szervezetek* szintén a közös fellépés igényeként alakulnak meg. Céljuk alapvetően a hatékonyabb feladatellátás a termeléstől az értékesítésig. A TÉSZ-ek a magánszektor szereplőiként vesznek részt a mezőgazdasági igazgatásban a jobb piaci érdekérvényesítés érdekében. Mindazonáltal nem tekinthetők civil szervezetnek, hiszen tevékenységük profitorientált, még ha elsősorban a tagok egyéni haszna formájában csapódik is le, nem pedig szervezeti szinten (Szilágyi, 2010).

Általánosságban elmondható a civil társadalom agráriumon belüli szerveződéséről, hogy gyakorlatilag átláthatatlan; nagyszámú érdekképviselő van jelen az agrárigazgatás különböző szintjein. Sokszor a szervezetek hatáskörei nincsenek lehatárolva, gyakran egymás területeibe lépnek be. Az EU-ban egyre inkább teret hódít az a felfogás, hogy a civil társadalom erősödése lehet hosszú távon az európai integráció elmélyítésének kulcsa, mert ez tudja igazán összekapcsolni az Európai Unió közpolitikáját az állampolgárokkal. Hazánkban a civil szervezetek meglehetősen gyerekcipőben járnak, nem értek még el olyan szintet, amely meg tudná valósítani a partneri kapcsolatot az állami szervekkel, ugyanakkor a támogatások feltételrendszeréül szabott formális együttműködések igazolhatók. A magyarországi viszonyokat tükrözi, hogy a különböző hálózatok, civil szervezetek élén politikusok szerepelnek, és emiatt megjelenik a potenciális veszélye annak, hogy a támogatási struktúra átpolitizálttá válik.

Az adott ágazati politika alakításának különböző fázisaiba bevont civil szervezetek jelentőségek, a „stakeholder”-ek státusának, a szervezetek kormányzati elismertségének egyfajta indikátora az ún. lobbilista, azaz azon szervezetek listája, amelyek a különböző kormányzati tervezetek véleményezési folyamatába bevonásra kerülnek. Ezért fontosnak tartottam, hogy az ezen a listán található, agrárium- és vidékfejlesztés területén tevékenykedő szervezetek sajátosságait megvizsgáltam.

A Vidékfejlesztési Minisztérium partnerlista-elemzése

A Vidékfejlesztési Minisztérium (VM) jelenleg érvényes partnerlistája 211 szervezetet tartalmaz. A minisztérium több ágazatra kiterjedő illetékességi köre miatt (mezőgazdaság, környezetvédelem, vidékfejlesztés) a hivatalos partnerszervezetek jellege meglehető-

sen sokszínű. Az elemzés során nem vettem figyelembe a kamarákat és szakszervezeteket. Így a szűkített lista 41-gyel kevesebb szervezetet, 170-et tartalmaz. A VM partnerlistáján szereplő civil szervezetek tevékenységi fókusz szerinti csoportosítását az 1. táblázat tartalmazza.

1. táblázat. A Vidékfejlesztési Minisztérium partnerlistáján szereplő civil szervezetek tevékenységi terület szerinti megoszlása

Tevékenység jellege	Szervezetek száma
Mezőgazdasághoz kapcsolódó	63
Oktatási/tudományos/szaktanácsadási	21
Környezetvédelmi	20
Érdekvédelmi	16
Vidékfejlesztési	15
Terméktanács	8
Kisebbségi	8
Turizmus	7
Önkormányzati szövetség	5
Ifjúsági	3
Politikai	2
Gazdaságfejlesztés	1
Sport	1
Fogyasztóvédelmi	1
Összesen:	170

Forrás: www.kormany.hu alapján saját csoportosítás

Az 1. táblázatból jól látszik, hogy a civil partnerek között a mezőgazdasági jellegűek dominálnak; hozzávéve a vidékfejlesztési szervezeteket és a terméktanácsokat az ágazat államigazgatásban megjelenő képviselete hangsúlyosnak tűnik. Itt érdemes néhány szót szólni a terméktanácsokról. A terméktanácsok (mint ahogyan azt fentebb is bemutatam) egy adott mezőgazdasági ágazat szereplőit (pl. baromfi ágazat) képviselik mind vertikális, mind horizontális szempontból. Magukba foglalják a profitorientált szervezeteket éppúgy, mint a civil szférát és érdekvédelmi szereplőket. A terméktanácsok tehát egyfajta koncentrált érdekegyeztetési szövetségnek tekinthetők a nonprofit és a forprofit szféra szereplőivel, akik képesek az ágazat szempontjait, véleményét hatékonyan megjeleníteni az államigazgatásban és a szakpolitikai döntésekben.

Amennyiben a VM civil szervezeti partnereinek székhely szerinti megoszlását vesszük figyelembe, megállapítható, hogy a szervezetek nagy része, 117 budapesti, 9 Pest megyei, 44 pedig vidéki bejegyzésű. Ez természetesen részben annak is betudható, hogy a listán szereplő szervezetek túlnyomó része, 149, az egész országra kiterjedő tevékenységet végez (míg csupán 21 helyi fókuszú), így célszerű központjukat Budapesten tudni. Másik fontos ok az érdekvényesítést nyilván megkönnyítő fővárosi jelenlét szükségessége.

Kormányzati partnerségi megállapodások az agráriumban tevékenykedő civil szervezetekkel

Egy 2012. októberi hír szerint stratégiai partnerségi megállapodást kötött a Vidékfejlesztési Minisztérium 18 társadalmi szervezettel: *Kárpát-medencei ÖkogaZdálkodók Szövetsége, Magán Erdőtulajdonosok és Gazdálkodók Országos Szövetsége, Nonprofit Humán Szolgáltatók Országos Szövetsége, Fiatal Gazdák Magyarországi Szövetsége (AGRYA), Magyar Gazdakörök és Gazdaszövetkezetek Szövetsége, Magyar Település és Területfejlesztők Szövetsége, FruitVeB Magyar Zöldség-Gyümölcs Szakmaközi Szervezet és Terméktanács, Vetőmag Szövetség Szakmaközi Szervezet és Terméktanács, Baromfi Termék Tanács, Európai Minőségügyi Szervezet Magyar Nemzeti Bizottság, Élelmiszer-feldolgozók Országos Szövetsége, Fagazdasági Országos Szakmai Szövetség (FAGOSZ), Magyar Országos Horgász Szövetség (MOHOSZ), Magyar Pékszövetség, Országos Magyar Vadászati Védegylet, Vágóállat és Hús Szakmaközi Szervezet és Terméktanács, Magyar Haltermelők és Halászati Vízterület-hasznosítók Szövetsége, Országos Roma Önkormányzat.*

A stratégiai partnerszervezeti listát megvizsgálva kitűnik, hogy ez a szervezeti kör túlnyomórészt valóban elsősorban mezőgazdasági tevékenységhez kapcsolódik, viszont közülük 12 tekinthető civil szervezetnek; ezek túlnyomó része országos szakmai szövetség, „klasszikus”, alulról szerveződő civil szervezetnek csupán kettő tekinthető.

Magyar Nemzeti Vidék Hálózat partnerek (előzetes nyilvántartásban)

A mezőgazdaságban tevékenykedő civil szervezetek valós szerepének feltárásához szükségesnek tartottam egy, a vidékfejlesztés szervezeteit ernetőszerűen összefogó hálózat, a Magyar Nemzeti Vidék Hálózat előzetes nyilvántartáson alapuló taglistáját is megvizsgálni. Az MNVH honlapján szereplő információk szerint az ernetőszerkezet feladata a vidékfejlesztésben érdekelt összes szereplő együttműködési hálózatba szervezése, így az érintett kormányzati, önkormányzati és civil közreműködő, gazdálkodó és társadalmi szervezetek, szakmai testületek, információs és együttműködési hálózatba szervezése, tevékenységének összehangolása. A cél a vidék társadalmi-gazdasági fejlődése, a felzárkóztatás, valamint a támogatási források hatékony felhasználása, valamint a gyakorlat-orientált térségközi és nemzetközi kapcsolatok kiépítése, a magyar nemzeti érdekek és értékek európai képviselete (www.mnvh.eu).

A VM listájától eltérően itt nem csupán nonprofit szervezetek szerepelnek az adatbázisban, hanem minden csatlakozni szándékozó, szervezeti jellegtől függetlenül. Ezért az MNVH lista magánszemélyeket, gazdasági társaságokat, oktatási intézményeket, egyházi szervezeteket éppúgy tartalmaz, mint térségfejlesztő egyesületeket vagy mezőgazdasági orientációjú civil szervezeteket (2. táblázat).

2. táblázat. Az MNVH tagszervezeteinek tevékenység szerinti jellege

Összes szervezet	602
ebből: mezőgazdasági, terület- és falufejlesztő, környezetvédő	245
ebből: mezőgazdasági	118

Saját kategorizálás a www.mnvh.eu listája alapján.

A civil szervezetek megjelenése a Nemzeti Vidékstratégia Konceptióban

A hazai vidékfejlesztési irányt kijelölő kulcsfontosságú, a következő tíz év vidékfejlesztési irányait meghatározó dokumentum, a „vidék alkotmánya” névvel is illetett *Nemzeti Vidékstratégiai Konceptió – 2020* vitaanyaga a civil szférát es annak szerveződéseit csupán három helyen említi meg. Először (37. o.) az „erős civil szférának” a nemzeti együttműködés rendszerében való fontos szerepét (mint a rendszer egyik „legfőbb erejét”) hangsúlyozza. Másodszor (49–50. o.) „a vidékfejlesztésben elkötelezett civil szerveződések” bevonását emeli ki a hátrányos, leszakadó területek felzárkóztató, fejlesztő programjainak kidolgozásába. Harmadszor (76. o.) a jövőről szóló társadalmi párbeszéd jegyében a vidéki válság lehetséges megoldási lehetőségeinek kidolgozásában szán komoly szerepet a „helyi civil szerveződéseknek” (videkstrategia.kormany.hu/alapvetesek). A civil szféra háttérbe szorulása két szempontból is furcsa. Egyrészt a kidolgozásában, a társadalmi egyeztetésben a komplex területhez kapcsolódó, abban tevékenykedő civil szervezetek is részt vettek, másrészt a hasonló jellegű fejlesztési stratégiai dokumentumok nagymértékben építenek a civil szféra aktív közreműködésére, legyen szó akár EU-tagállamról, akár fejlődő országról.

Következtetések és tanulságok

Az előzőekben bemutatott „pillanatfelvétel”-ből kitűnik, hogy a mezőgazdaság területén tevékenykedő civil szervezetek értékelése, egyáltalán a felmérésük rendkívül nehéz. Ennek több oka is van:

1. célok keveredése, azaz az adott civil szervezet az agrár jellegű célokon kívül más célok mentén is tevékenykedik (pl. vidékfejlesztés);
2. a bizalomhiány miatt a civil szervezetek elterjedésének és aktivitásának szintje alacsonyabb más ágazatokhoz és társadalmi szférákhoz képest;
3. a mezőgazdaságot, a mezőgazdaság fejlesztését egyre inkább komplexen, egész termékpályára kiterjedően (mind horizontálisan, mind vertikálisan), a vidékfejlesztési keretrendszerbe ágyazva értelmezzük; emiatt a civil szervezetek jellemzően több fókuszúak;
4. ebből következően a civil szervezetek tevékenységi körében, fókuszában is érvényesül a mezőgazdaság EU-modell mentén érvényesülő multifunkcionális megközelítése

(azaz a „hagyományos” mezőgazdaság eszme- és szokásrendszere egyszerre szorul háttérbe és kerül újra be a köztudatba pl. a hagyományőrző egyesületek segítségével);

5. gyakran forprofit gazdasági aktorok alkotnak egyesületeket, szövetségeket jól felfogott gazdasági érdekeik érvényesítése érdekében;
6. egyes szervezetek az érdekvédelem és a politika mezsgyéjén lavíroznak, ezért nehéz a civil szervezeti jellegük egyértelmű meghatározása (lásd pl. a kormány munkájában szövetségesként részt vevő gazdálkodói érdekvédelmi szervezetet).

A hazai agrárigazgatás egyeztetési rendszerében megjelenő civil szervezetek köre széles, mélyebb elemzés alapján azonban megállapítható, hogy azok egyrészt jellemzően profitorientált ágazati szereplők által létrehozott civil szervezetek, másrészt az általános vidékfejlesztési megközelítés (amely a mezőgazdaságot csupán egy szegmensnek tekinti a sok közül) miatt a szervezetek egy jelentős része nem csupán a hagyományos mezőgazdasági érdekeket képviselik.

A jelenlegi statisztikai felmérések sok tekintetben precíz helyzetképet adnak a civil szféra helyzetéről, erőforrásairól, gazdálkodásáról, jelentős azonban az információhiány a vidéken működő, mezőgazdasági, illetve vidékfejlesztési (terület- vagy térségfejlesztési) civil szervezetekről. Ezért a civil szféra ezen speciális szegmensének további, mélyreható vizsgálata mindenképpen indokolt.

Irodalom

- Baranyai Zs. (2010): Az együttműködés elméleti és gyakorlati kérdései a magyar mezőgazdasági géphasználatban. Doktori disszertáció. Szent István Egyetem, Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola.
- Elster, J. (1989): *The cement of society*. Cambridge University Press, Cambridge. In: Tóth L. (2004): *A bizalom szerepe a helyi gazdasági kapcsolatokban*. Szociológiai Szemle, 2004/4., 95–128.
- Gambetta, D. (1988): *Trust. Making and breaking cooperative relations*. New York–Oxford: Basil Blackwell. In: Tóth L. (2004): *A bizalom szerepe a helyi gazdasági kapcsolatokban*. Szociológiai Szemle, 2004/4., 95–128.
- Fukuyama, F. (1997): *Bizalom*. Budapest: Európa. In: Tóth L. (2004): *A bizalom szerepe a helyi gazdasági kapcsolatokban*. Szociológiai Szemle, 2004/4., 95–128.
- Fukuyama, F. (1995): *Trust: The social virtues and the creation of prosperity*. New York: The Free Press.
- Jordan, P. (2006): *Hálózatok fejlődése és fejlesztése*. Civil Szemle, 1. sz. 119–138.
- Kákai, L. (2009): *Kik is vagyunk mi? Civil szervezetek Magyarországon*. Pécs: Publikon Kiadó.
- Kákai L. (2010): Lokális szervezetek hálózatosodása és az önkormányzatok. De iurisprudentia et iure publico (DIEIP), 4., 2010/3–4., http://www.dieip.hu/2010_3_06.pdf
- Kis K.–Kocsis-Nagy Zs. (2010): Civil aktivitás és társadalmi részvétel – A Hódmezővásárhelyi kistérség nonprofit szektorának vizsgálata megyei, regionális és országos kitekintéssel. *Területi Statisztika*, 2010/5., 530–550.
- Kopp M.–Skrabski Á. (2001): *Társadalmi tőke Magyarországon*. Magyar Szemle, 43, 2–3., 77–85.
- Kovách I. (szerk.) (2005/1): *Civil szervezetek az európai területfejlesztésben*. A civil szervezetek és a területfejlesztési politika. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete, Műhelytanulmányok, Digitális Archívum.
- Kovách I.–Kucerová, E.–Megyesi B. (2005): *Civil szervezetek az Európai területfejlesztésben*. In: Kovách I. (szerk.): *A civil szervezetek és a területfejlesztési politika*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete, Műhelytanulmányok, Digitális Archívum, 4., 109–139.
- Kovách, I.–Kelemen, E.–Kristóf, L. (2006): *Demographics and Civil Society in Hungary*. In: Kovách, I.–Majerova, V. (eds): *Civil Society and Demography in Rural Central Europe: The Czech, Hungarian and Polish cases*. Budapest: Institute for Political Science HAS, E-books, Working Papers (6) 2006/4., 43–65.
- Kovács D. (2003): *Falusi vendéglátás Magyarországon*. Budapest: Agroinform Kiadó.

- Kovács T. (2003): *Vidékfejlesztési politika*. Budapest–Pécs: Dialóg Campus Kiadó.
- Lovell, D. W. (2001): Trust and the politics of postcommunism. *Communist and Postcommunist Studies*. 34., 27–38. In: Torsello, D. (2004): *Bizalom, bizalmatlanság és társadalmi kapcsolatok egy dél-szlovákiai faluban*. Fórum Társadalomtudományi Szemle, 6., 103–119.
- Marsh, C. (2000): Making Russian democracy work. Social capital, economic development and democratization. *Studies in Russian History*. Lewiston: The Edwin Mellen Press. In: Torsello, D. (2004): *Bizalom, bizalmatlanság és társadalmi kapcsolatok egy dél-szlovákiai faluban*. Fórum Társadalomtudományi Szemle, 6., 103–119.
- Osváth, L. (2009): *A civil szféra hálózatai és a társadalmi fejlődés*. Civil Fórum, X. évf. 2., 16–19.
- Sabel, C. (1992): Studied Trust: Building New Forms of Cooperation in a Volatile Economy. In: Pyke, F.–Sengenberger, W. (eds): *Industrial Districts and Local Economic Regeneration*. Genf. In: Tóth L. (2004): *A bizalom szerepe a helyi gazdasági kapcsolatokban*. Szociológiai Szemle, 2004/4., 95–128.
- Sills, D. L. (1968): International encyclopedia of the social sciences. New York: Macmillan. In: Pete K.–Kéri R. (2008): Együttműködés. Elektronikus anyag: <http://ktnye.akti.hu/index.php/Egy%C3%B4ttm%C5%B1k%C3%B6d%C3%A9s>.
- Susánszky, A. (2008): A szomszédügyi kapcsolatok szerepe a társadalmi beilleszkedésben. In: Kopp, M. (2008): *Magyar lelkiállapot 2008. Esélyerősítés és életminőség a mai magyar társadalomban*. Budapest: Semmelweis Kiadó, 53–162.
- Szilágyi B. (2010): *A mezőgazdaság hagyományos igazgatási és menedzseri eszközei*. *Glossa Iuridica – Alkotmány és Közigazgatás* II/1., 28–31.
- Torsello, D. (2004): *Bizalom, bizalmatlanság és társadalmi kapcsolatok egy dél-szlovákiai faluban*. Fórum Társadalomtudományi Szemle, 6., 103–119.

Internetes hivatkozások

http://www.kormany.hu/download/0/54/50000/partnerlista_20110913.doc#!DocumentBrowse
<http://www.mnvh.eu/elozetes-nyilvantartasba-vett-lehetseges-partnerek>

Fotó/Gönczö Viktor

A KAZAHSZTÁNI NONPROFIT SZERVEZETEK FEJLŐDÉSE A POLITIKAI ÁTMENET FÉNYÉBEN

Saule A. Zhankuliyeva

■ A kazahsztáni politikai átalakulás egyik fontos tendenciája volt a civil társadalom kialakulása, illetve az intézményeinek létrehozásához és működtetéséhez szükséges feltételek megteremtése. És vice versa, a civil társadalom és intézményei, így többek között a nem-kormányzati szervezetek, aktív résztvevői a vizsgált folyamatnak, specifikus hatást fejtenek ki annak jellegére, mértékére, valamint a végrehajtás módszereire.

A független állami lét 20 éve alatt a civil nem-kormányzati szektor megszületett, és intenzíven fejlődött; ide tartoznak a politikai pártok, a szakszervezetek, az etnikai-kulturális és a vallási egyesületek, a nem-kormányzati szervezetek, a független tömegmédiák stb. Mára a szektor meglehetősen aktív társadalmi szerveződések gyűjteményévé vált, melyek számos társadalmi réteg és csoport érdekeit képviselik.

Meg kell jegyeznünk, hogy a civil szektor közpolitikai folyamatokban betöltött szerepének erősödése az utóbbi időben globális tendenciává vált. Ez a tendencia részben az állam mai funkcióinak bizonyos mértékű beszűkülésében mutatkozik meg, ami abban érhető tetten, hogy egyes, hagyományosan állami feladatok a civil társadalomra „szállnak”, illetve hogy ez utóbbi magára veszi az államhatalom bizonyos elemeit. Ez a tendencia másfelől a civil intézmények kormányzati hivataloktól való függetlenedésében és erejének növekedésében manifesztálódik (Selekhanov, 2009).

Az 1991-ben, a Szovjetunió összeomlását követően függetlenné vált államokban a vizsgált tendencia ugyan később jelent meg mint sok más országban, azonban meglehetősen intenzíven. A posztszovjet államok vezetőinek politikai akarata erőteljesen támo-

gatja ezt a folyamatot, akárcsak a kormányoknak és kormányhivataloknak a civil társadalom és a civil intézmények fejlődését segítő politikai, jogi stb. feltételek kialakítására irányuló tevékenységeit. Üzbegisztánban, például, az erős államból az erős civil társadalomba való átmenetet az ország politikai modernizációja egyik sikertényezőjének tekintik.¹

Ebben a helyzetben a nem-kormányzati szervezetek a civil társadalmi struktúra alapelemeként jelennek meg, és az intézményrendszer legaktívabb részét képezik gyakorlatilag az összes posztszovjet államban. Nem-kereskedelmi jellegű társadalmi szervezetek, melyeket nem köt a szakmai specializáció, és nem törekszenek az államhatalomba (Chuprynina I., 2002). A politikai pártokat, a társadalmi-politikai mozgalmakat, a szak-szervezeteket és az etnikai-kulturális központokat általában nem soroljuk a nem-kormányzati szervezetek közé.

Kazahsztánban a civil társadalom és a nem-kormányzati szektor kialakulása már a szovjet érában megkezdődött. A szovjet társadalom és állam radikális változásának folyamatai ehhez a fejlődéshez 1985 és 1991 között a szovjet vezetés által folytatott átmenet (peresztrojka) politikájának keretében járultak hozzá. A lakosság önszerveződő tevékenységei az érdekeik kifejezésére alkalmas új erők megjelenésével párhuzamosan erősödtek. A demokratizáló politika, a glasznosztj (átláthatóság) és a pluralizmus erősödésének hatására az emberek egyre erősebben igényelték saját érdekeik megfogalmazását és érvényesítését, illetve az ország politikai életében való aktív részvételt. Ezek a folyamatok független civil kezdeményezések és szerveződések születéséhez vezettek, a klub jellegű szervezetektől az országos mozgalmakig.

Mivel 1985–87-ben a politika gyakorlatilag tiltott terület volt, az akkoriban alakult szervezetek kizárólag környezeti problémákkal foglalkoztak. Ilyenek voltak, többek között, a „Kezdeményezés” Egyesület, az Aral és Balkhash Ügyek Társadalmi Bizottsága, a „Zöld Front” Ökológiai Egyesület stb. Ezek a szervezetek igen gyakran arra kényszerültek, hogy közvetlenül a környezeti szennyezésért felelős kormánytisztviselőkkel vitatkozzanak. Annak érdekében, hogy megvédjék jogaikat és pozícióikat, ezek az önkormányzó szervezetek fokozatosan politikai szervezetekké kellett, hogy váljanak.

Ebben az időszakban váltak tehát az informális mozgalmak spontán körülményekből politikai realitássá. Az informális szervezetek és csoportok, ezek tevékenységeinek szervezetlensége, ismeretlen vezetőik, a hatóságok ellenállása és a közvélemény erős konzervativizmusa miatt azonban a szervezett társadalmi szervezetek társadalmi-politikai kezdeményéseit sem támogatták széles tömegek.

A szovjet Kazahsztánban a valódi demokratizálódási folyamatok körülbelül 1988 második felében indultak el, és ez az akkori nem-kormányzati szektor intenzív fejlődésében nyilvánult meg. 1989–90-ben több mint száz regisztrált és nem regisztrált társadalmi szervezetet számoltak össze az országban. A legjelentősebbek között volt a „Fórum” Egyesület, a történelemoktatással foglalkozó Memorial és Adilet, az Azamat, a Birlik és más ifjúsági szervezetek. Az első népszerű országos szervezet a Nevada-Semipalatinsk elnevezésű atomellenes mozgalomból jött létre, melynek célja a nukleáris kísérletek betiltása volt.

Ezek mellett 1989 végén megalakult a Kazahsztáni Független Társadalmi szervezetek Egyesülete, amelyhez csatlakoztak a Demokratikus Unió és a Memorial egyes ágai, a Nevada-Semipalatinsk, a Doverie, a Zöld Front, a Kezdeményezés, a Birsesu nevű független szakszervezet és más szervezetek (Ponomarev, 1991). Amikor aztán Kazahsztán független állammá vált, ezek közül a szervezetek közül sokan maguktól feloszlottak, vagy a különböző körülmények hatására más szervezetekké alakultak át.

A szuverén Kazahsztán nem-kormányzati szektorának kialakulásában és fejlődésében a következő fő mérföldkövek különíthetők el. Az első időszak 1991 és 1994 közé tehető. Ezekben az években több mint 400 nem-kormányzati szervezet alakult meg (Chuprynina, 2002). Tevékenységeik általában politikai motivációval bírtak, és emberi jogi kérdésekre irányultak. Ennek az volt az oka, hogy Kazahsztánban megkezdődtek a demokratikus átalakulási folyamatok. Ezen időszak legfőbb jellemzője a nem-kormányzati szervezetek megalakulásával kapcsolatos rendszerszerű koncepció hiánya volt.

A kormánynak tehát nem voltak világos elképzelései és véleménye a nem-kormányzati szervezetekkel kapcsolatban. Ez elsősorban jogi szabályozásuk korlátozottságában nyilvánult meg. A szabályozó szerepet a Kazah Szovjet Szocialista Köztársaságban 1991. június 27-én elfogadott Társadalmi Szervezetek törvénye töltötte be. Ez a törvény a társadalmi szervezeteket mint az állampolgárok közös érdekein alapuló szerveződések szabad akarátának kifejeződésékként létrejövő önkéntes formációkat definiálta.²

A törvény a politikai pártokat, a tömegmozgalmakat, a szakszervezeteket, a női, veterán, és gyermekszervezeteket, a fiatalok szervezeteit, a tudományos, technikai, kulturális-oktatási, kulturális-sport és egyéb önkéntes társaságokat, művészeti szakszervezeteket és egyesületeket, valamint más szövetségeket társadalmi szervezetnek nevezte. A civil szervezeteknek tehát nem volt olyan jogi státusa, vagy jellemzője, amely alapvetően megkülönböztette volna őket más társadalmi szervezetektől.

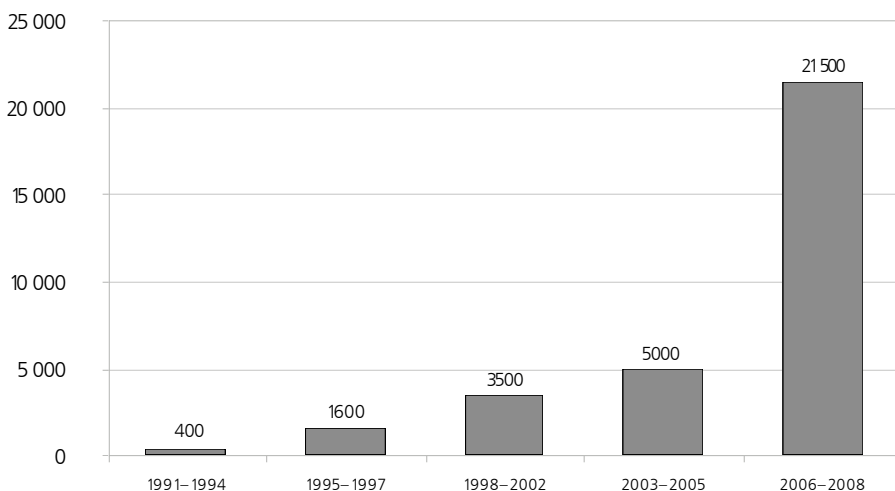
A nem-kormányzati szektor fejlődésének második szakasza az 1995–2000-ig terjedő éveket öleli fel. Ezt a szakaszt a nem-kormányzati szervezetek kvantitatív és kvalitatív fejlődése időszakának nevezhetjük. Ezen évek alatt a számuk 400-ról 1600-ra növekedett (Chuprynina, 2002). A nem-kormányzati (civil) szervezeti tevékenységek kvalitatív aspektusa specializációjuk felerősödésével, így tevékenységi típusaik differenciálódásával kapcsolatos. A kazahsztáni nem-kormányzati szervezetek fejlődésének legfontosabb hatótényezője ebben az időben a tevékenységeikhez a nemzetközi alapítványok által pályázat útján nyújtott jelentős anyagi támogatás volt.

A szóban forgó időszakban a nem-kormányzati szervezetek ellenőrzését biztosító jogszabályok megteremtésére is történtek lépések. A Kazah Köztársaság 1994. december 24-én elfogadott polgári törvénykönyve először vezetett be olyan fontos kategóriákat, mint például a nem-kereskedelmi szervezetek, melyek tevékenysége nem kapcsolódik profitszerzéshez, illetve a szervezeti tagok között ezt nem osztja szét. Megszületett a nem-kereskedelmi szervezetek jogi formáinak listája. Az állampolgári egyesületi forma mellett ezek a szervezetek intézetként, szociális alapként, vásárlói szövetkezetként, vallási egyesületként vagy jogi entitások szövetségeként is létrejöhetnek.³

1996. május 31-én végül elfogadták a Társadalmi szervezetekről szóló törvényt, amely bizonyos megkülönböztetéseket tett a civil szervezetek, valamint a politikai pártok és a szakszervezetek között. A Kazah Köztársaság 1995. augusztus 30-án elfogadott új alkotmányának megfelelően ez a törvény megtiltotta a politikai pártok és a szakszervezetek külföldi állampolgárok, kormányok és nemzetközi ügynökségek által történő anyagi támogatását. Ugyanakkor a társadalmi szervezetek más típusainak lehetővé tette, hogy külföldi és nemzetközi szervezetek által nyújtott támogatásokat fogadjanak.

A nem-kormányzati szervezetek fejlődésének harmadik szakasza 2000. október 24-én kezdődött, és tart a mai napig. Kezdetének Nazarbajev elnök levelét tekinthetjük, amelyet a kazahsztáni emberekhez „Egy szabad, hatékony és biztonságos társadalom felé” címmel írt. Az államfő első alkalommal szólt a nem-kormányzati szervezeteknek a kazah társadalom és állam fejlődésében betöltött szerepéről. Szerinte „a nem-kormányzati szervezetek már ma is óriási szerepet játszanak Kazahsztánban az emberi jogi kérdések, a lakosság különböző érdeklődési területei és a társadalom szociális konszolidációja terén” (Nazarbajev, 2000). Ebben a vonatkozásban az államfő kifejezte azt a szándékát, hogy az állam jelentős, pályázati formában nyújtott támogatásokkal segítse fontos szociális programok megvalósítását.

1. ábra. A kazahsztáni nem-kereskedelmi szervezetek számának növekedési üteme

Ezt a szakaszt tehát az állam és a nem-kormányzati szervezetek közti új kapcsolati modell kialakulása jellemezte; ez főleg kormányrendeletek és feladatátvállalási szerződések keretében nyújtott állami anyagi támogatást, valamint informális, tanácsadási, mentorálási, adminisztratív és technikai jellegű támogatást jelentett. Intenzívebbé váltak ugyanakkor a nem-kormányzati szervezetekkel különböző szinteken folytatott együttműködések, és a civileket egyre szélesebb körben vonták be a köztársaság adminisztrá-

ciós és területi struktúrájának különböző elemeibe, ide értve a fontos társadalmi problémák és kérdések megoldását is.

A kazahsztáni nem-kormányzati szektor fejlődésének főbb elemeit az alábbiakban vesszük számba. A kazah társadalom jellegzetességei, valamint a folyamatban lévő politikai átmenet szabta feltételek képlékenysége miatt ez a folyamat nem egyértékű, pozitív és negatív aspektusai egyaránt vannak.

Elsőként említhetjük a kazah nem-kormányzati szervezetek számának folyamatos növekedését, amelyet az 1. ábra szemléltet.

A hivatalos adatok szerint 2001 végére már 1767 hivatalosan is regisztrált nem-kormányzati szervezet működött⁴, 2003 októberére pedig a számuk elérte a 4500-at. 2008 novemberében a 21 500 nem-kereskedelmi szervezet közül 18 958 regisztrált nem-kormányzati szervezet volt, közülük 6697 társadalmi szervezet, 5874 magán szervezet, 3841 közalapítvány, 1385 vallásos közösség, a jogi entitások szövetségeinek száma pedig 1161-re rúgott (Kazahsztáni Civil Szövetség, 2009:43).

A kazahsztáni nem-kormányzati szervezetek számának alakulását nagy valószínűséggel az alábbi tényezők befolyásolták. Elsősorban a posztszovjet mentalitás miatt sok kazah polgár inkább hajlik társadalmi, közösségi cselekvésekben való részvételre, mint magánjellegű vállalkozásokban való elköteleződésre. Emellett a kazah társadalom széles teret nyújt a civil szervezetek erőfeszítéseinek és kapacitásainak kiaknázására, értelmetlen versengés generálása nélkül. Végül a nem-kormányzati szektor egyre komolyabb alternatívát jelent a kormányzati, illetve üzleti szektorral szemben a foglalkoztatás terén. Egy 2009 eleji becslés szerint majdnem 200 ezer ember dolgozott a szektorban, és körülbelül 2 millió állampolgárt értek el a civil szervezetek által nyújtott szolgáltatások (Abramova 2009).

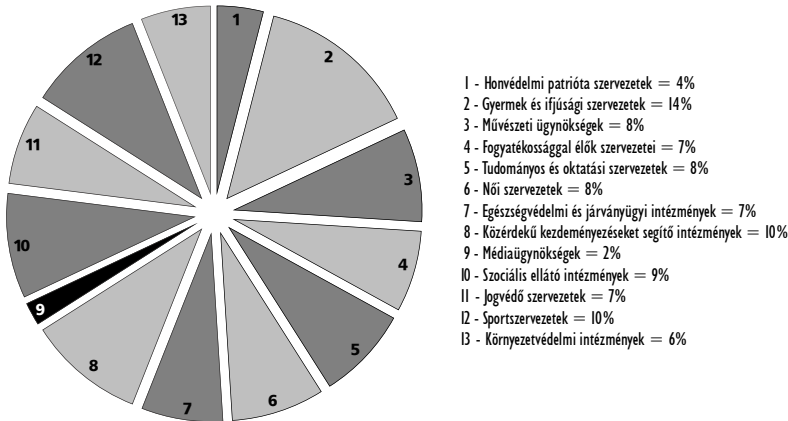
Ugyanakkor ha Kazahsztánt más közeli vagy távoli országokkal hasonlítjuk össze a nem-kormányzati szervezetek számának vonatkozásában (10 ezer lakosra jutó nem-kormányzati szervezetek száma), Kazahsztán egyelőre meglehetősen le van maradva.

1. táblázat. Összehasonlító adatok a különböző országok nem-kormányzati szervezeteinek számáról 2008 végén

Ország	Lakosság	Nem-kormányzati szervezetek száma	10 ezer lakosra jutó nem-kormányzati szervezetek száma
Észtország	1 340 300	24 000	180
Magyarország	9 930 915	60 000	61
Kanada	33 652 812	180 000	54
Oroszország	141 887 438	75 000	53
Horvátország	4 555 000	16 000	36
Szlovákia	5 431 363	17 000	32
Nagy-Britannia	60 776 238	153 000	26
Grúzia	4 630 003	7 000	16
Kazahsztán	16 402 000	18 958	14

Másrészt azonban a kazahsztáni nem-kormányzati szervezetek nem csak mennyiség, hanem minőségi szempontból is fejlődtek. Ez különösen tevékenységi körük tágulásában érhető tetten, amit a Kazah Civil Szövetség által készített elemzés bizonyít (Kazahsztáni Civil Szövetség, 2009:42. Ld. 2. ábra).

2. ábra. A kazahsztáni nem-kormányzati szervezetek tevékenységeinek megoszlása

A kazah nem-kormányzati szervezetek változatos társadalmi feladatokat látnak el, tevékenységeik többsége az egyes lakossági csoportok és rétegek konkrét ügyeire és érdekeire irányul. Tevékenységük tehát lényegében a társadalmi lét valamennyi fontos területét lefedi, és jelentősen hozzájárul a kazahsztáni társadalom fejlődésében felbukkanó aktuális problémák és kérdések megoldásához.

A harmadik fontos tényező, hogy kialakult a nem-kormányzati szervezetek alapításának és működtetésének konceptuális és jogi bázisa, ez folyamatosan fejlődik, és kiterjed az állammal való kapcsolatukra is. 2011. január 16-án lépett életbe a Nem-kereskedelmi szervezetekről szóló törvény, amely részletesen szabályozza a nem-kormányzati szervezetek alapításának és működtetésének kérdéseit a különböző szervezeti jogi formák vonatkozásában.

2002. január 23-án a Kazah Köztársaság kormánya elfogadta a nem-kormányzati szervezetek állami támogatásának koncepcióját. A szociális irányultságú nem-kormányzati szervezetek állami megrendeléseken keresztül történő támogatásának deklarációja mellett ez a dokumentum szorgalmazta az állami szervek és a társadalmi szervezetek párbeszédét, társadalmi súllyal bíró problémákra, karitatív támogatásokra, kulturális témákra stb. irányuló közös események (konferenciák, kerekasztalok, műhelyek, képzések stb.) szervezését segítő tanácsok létrehozását, valamint a nem-kormányzati szervezetek tevékenységének információk nyújtásával történő állam támogatását és e szervezetek regisztrációs eljárásának egyszerűsítését.⁷

E koncepció megvalósítása érdekében megszületett a Kazah Köztársaság nem-kormányzati szervezetei 2003–2005. évi állami támogatásának programja. A kormány és

szervei részére ez a program, a nem-kormányzati szervezetekkel kapcsolatos fent említett tevékenységek mellett, előírta a regionális civil kezdeményezések növekedéséhez szükséges feltételek megteremtését, a kormányzati szektorban dolgozó alkalmazottak képzését és készségfejlesztést a nem-kormányzati szervezetekkel való kommunikáció és együttműködés terén, a nem-kormányzati szervezetek tevékenységének rendszeres monitorozását és ellenőrzését, valamint a nemzetközi szervezetekkel való együttműködések erősítését.⁸ A költségvetésből 42 millió kazah tengét különítettek el a program végrehajtására.

Még ennél is nagyobb jelentőségű volt azonban a Társadalmi rendről szóló törvény 2006. április 12-én történt elfogadása. Ez a jogszabály használja először a „nem-kormányzati szervezet” kifejezést, és megadja annak definícióját. A nem-kormányzati szervezetek tehát az állampolgárok és/vagy nem-kormányzati jogi személyiségek által önkéntes alapon, közös célok megvalósítása érdekében létrehozott nem-kereskedelmi szervezetek (kivéve a politikai pártokat, a szakszervezeteket és a vallási szervezeteket).⁹

A Társadalmi rendről szóló törvény a társadalmi feladatok végrehajtását célzó programok, projektek, különálló események lebonyolításának gazdasági-jogi kereteit adja meg; ezeket az állami költségvetés a kormányzat és a nem-kormányzati szervezet között létrejövő szerződésen keresztül finanszírozza, a két fél tehát az adott program, projekt vagy esemény megvalósításában szerződéses partnerekként működik együtt. A szerződéseket nyílt pályázatokon kiválasztott szervezetekkel kötik meg.

Végül 2006. július 25-én a Kazah Köztársaság elnöke rendeletben fogadta el a Kazah Köztársaság 2006–2011-re szóló civiltársadalom-fejlesztési koncepcióját. A rendelet a civil társadalmi intézmények átfogó fejlődéséhez szükséges jogi, társadalmi-gazdasági és szervezeti-módszertani háttér további fejlesztését, a nem-kormányzati szektor állami és üzleti szektorral való egyenrangú partneri viszonyát, valamint az emberi jogokkal kapcsolatos nemzetközi egyezményekben és megállapodásokban foglalt nemzetközi jogi előírások végrehajtása írta elő. A kitűzött célok elérése érdekében a következő feladatokat jelölte meg: 1. Demokratikus, a jog által irányított, szekuláris állam kiépítése, amelyben az egyén, illetve annak jogai és szabadsága jelenti a fő értéket. 2. Harmonikus egyenrangú és partneri viszony kialakítása a nem-kormányzati, az üzleti és az állami szektor között. 3. Gazdasági kezdeményezések elindítása annak érdekében, hogy az üzleti szektor bekapcsolódjon a civil projektekbe, a karitás tevékenységek fejlődésébe és az adományozásba. 4. A civil társadalom valamennyi intézménye jogi háttérének kialakítása. 5. Magas életszínvonal megteremtése, a munkaerő-piaci viszonyok harmonizálása, a gazdagok és szegények közti szakadék csökkentése (Lapins–Chebotarev, 2011).

A negyedik fő tényező, hogy a kazah civil szervezetek pénzügyi támogatásának rendszere és tere jelentősen megváltozott. Meg kell jegyeznünk, hogy kialakulásuk és fejlődésük első két szakaszában a kulcsszerepet a nemzetközi adományozó szervezetek játszották, ezek a UNDP, a USAID, az Eurázsiai Alap, a Soros Alapítvány, a Counterpart Konzorcium (USA), a TACIS (Európai Unió), Friedrich Ebert Alapítvány (Németország), a Hivos Alapítvány (Hollandia) stb. voltak, amelyek civil szervezetek különböző projektjeihez nyújtottak támogatást.

A kormányrendelet életbe lépése óta a kormány kiemelkedő szerepet játszott a nem-kormányzati szervezetek pénzügyi támogatásában, a külföldi és nemzetközi adományozó szervezetek 2000 óta tapasztalható jelenléte és adományainak mértéke pedig lecsökkent. A Kazah Civil Szövetség által 2007 október-novemberében a nem-kormányzati szektorról készített felmérés például azt mutatta, hogy a megkérdezett civil szervezeti vezetők többsége (74 százalék) szerint tevékenységeik legfőbb támogatója az állam volt. A nemzetközi szervezetek által nyújtott támogatások összege a második helyen állt ebben a statisztikában (37 százalék) (Kazahsztáni Civil Szövetség, 66).

Az ötödik tényező, hogy a civil szervezetek és az állam közti együttműködések más irányokban is fejlődnek. 2003 és 2011 között a Civil Fórum öt találkozót tartott az országban, ami egyedülálló alapot adott a párbeszédnek, és hatékony, a kormányzat és a civilek egyenrangú partnerségének elvére épülő kommunikációs és együttműködési mechanizmust jelentett. Nazarbajev elnök részt vett a 2003. október 14-én és 2005. szeptember 11-én tartott első két fórumon. Beszédeiben az elnök szólt az állam, az üzleti közösség és a civil társadalom intézményei közti kapcsolatok jelentőségéről, és megjelölte e folyamat prioritási irányait.

Ugyancsak fontos vonulat a civilek képviselőinek az államhatalom különböző szervei alatt létrehozott tanácsadó-konzultatív testületekbe való bevonása. Ilyen testület például a Majilis Parlament (a Kazahsztáni Parlament alsó háza) alatt működő Társadalmi Bizottság, a belügyminisztérium alatt működő Rendőri Felügyelet Társadalmi Tanácsa, az egészségügyi minisztérium alatt működő Betegjogvédelmi Társadalmi Tanács, a Vállalkozói Tevékenységek Szakértői Tanácsa stb. Az érintett nem-kormányzati szervezeteknek tehát lehetőségük van arra, hogy bekapcsolódjanak a köztársaság gazdaság- és társadalmpolitikáját érintő ajánlások kidolgozásába.

Mindemellett vannak bizonyos lényegi momentumok, melyek Kazahsztánban lassítják a nem-kormányzati szektor progresszív fejlődését, és akadályozzák a nem-kormányzati szervezeteket abban, hogy kapacitásaikat a kazah társadalom és a politikai átmenet érdekében hasznosítsák. Ezek, többek között, a következők:

1. a regisztrált civil szervezetek hivatalos száma és a lakosság köreiben érzékelhető sikeres és minőségi tevékenységek közti diszkrépancia. E. B. Nukezhanov történészprofesszor becslései szerint a hivatalosan regisztrált civil szervezeteknek mindössze 20 százaléka aktív (Nukezhanov, 2007). Ennek lehetséges okai, hogy nem állnak rendelkezésre a teljes körű működéshez szükséges források, a szervezetek vezetői más (kormányzati, üzleti) szektorokba kerültek, illetve az, hogy sok olyan civil szervezet jött létre, amelyek szűk hatókörű, rövid távú célokat tűztek maguk elé;
2. sok civil tevékenység alacsony minősége, amit tevékenységeik művi diverzitása, a specializáció, az egy vagy két konkrét irányra való fókuszálás hiánya, valamint az okoz, hogy bizonyos szervezeteket az alapítók egyéni jövedelmek szerzésére használnak. Ebben a vonatkozásban sok nem-kormányzati szervezetet „kvázi civilnek” is nevezhetünk;
3. a „kagyló szindróma” megjelenése, ami azt jelenti, hogy sok civil szervezet nem alakít ki „partneri kapcsolatokat más civil szervezetekkel sem saját régiójuk határain belül, sem azon túl. Ennek egyik oka a támogatásokért folytatott egészségtelen küzdelem,

valamint az, hogy egyik-másik szervezet külső kapcsolatainak meghatározásakor uralkodik az emberi tényező (Satpaev, 2011);

4. bizonyos nem-kormányzati szervezetek arra álltak rá, hogy csakis az állammal, illetve egy adott állami hivatallal működnek együtt kormányzati megrendelés (feladatátvállalási szerződés) formájában. Ez a körülmény paternalista és függőségi légkört teremthet, ami lassan oda vezet, hogy a szervezet elveszíti függetlenségét és a célcsoportjához való kapcsolatát;
5. a civil szervezetek és a vállalkozások között nincs együttműködés, kölcsönös megértés és segítségnyújtás. A kazahsztáni vállalkozások többsége semmilyen érdeklődést nem mutat a nem-kereskedelmi, nem-kormányzati szektor fejlődéséhez való hozzájárulás, közös programok lebonyolítása iránt. A munkavállalók működő szervezetei, noha civil szervezetek, főképpen tagjaik személyes érdekeinek védelmével foglalkoznak, nem teremtenek hidat az üzleti világ és a civil társadalom között;
6. a nem-kormányzati szektor Kazahsztán több régiójában, különösen a vidéki területeken, alulfejlett. E jelenség fő oka az érintett lakosság nagy részének passzivitása, állampolgári öntudatosságának alacsony szintje, az, hogy ezek az emberek nem értékelték meg a nem-kormányzati szervezeteknek a közéletben betöltött szerepét és jelentőségét; emellett országosan jellemző az önkéntes tevékenységek számának alacsony szintje.

A civil szervezetek tehát rendkívül fontos nem-kormányzati intézmények, amelyek képesek a civil kezdeményezések alakítására és támogatására. Jelenlegi tevékenységeik az állampolgárok egyes csoportjai, illetve a társadalom mint egész aktuális igényeinek kielégítésére fókuszálnak. A nem-kormányzati szervezetek kiemelkedő fontosságú szerepet töltenek be a kitűzött célok elérése érdekében történő közös állampolgári cselekvésben, ami visszahat a lakossági aktivitás növekedésére. Mindez a kazahsztáni társadalom és állam demokratizálódási folyamataiban is jelentős szereplővé teszi őket. Ugyanakkor a fent említett negatív tényezők miatt a civil és más nem-kormányzati szervezetek befolyása az ország társadalmi-politikai fejlődésére korlátozott és nem kellően hatékony. Ebben a helyzetben a civil szervezetek pozícióinak erősödése és a kazahsztáni társadalmi-politikai életre gyakorolt befolyásuk növelése érdekében elsősorban az szükséges, hogy minél több állampolgárral, más civil szervezetekkel és az üzleti szektorral hosszú távú, konstruktív kapcsolatokat építsenek, fejlesszenek.

Fordította: *Farkas Gabriella*

Irodalom

- Abramova, V. (ed.) (2009): NGO, Mass media and governmental agencies: keys to efficient cooperation. Guidance Manual – Almaty: 2009.
- Chuprynhina I. (ed.) (2002): Non-governmental organizations of Kazakhstan: yesterday, today and tomorrow. Almaty: UNDP in Kazakhstan, 2002. 11., 24.
- Kazahsztáni Civil Szövetség (2009): National Report „Review of non-governmental organization sector in Kazakhstan and development prospects”. [A kazahsztáni nem-kormányzati szektor és a fejlődési perspektívák. Országjelentés.], Astana: 43.

- Lapins, V.–Chebotarev, A. E. (eds) (2011): Civil Society in the Republic of Kazakhstan: conceptual foundation and development reality [Civil társadalom Kazahsztánban: konceptuális alapok és a fejlődés realitásai.], Almaty: a F. Ebert Alapítvány által támogatott „Alternative” Jelenkutató Központ, 13–14.
- Nazarbaev (2000): Letter of the Republic of Kazakhstan president N. A. Nazarbaev to the People of Kazakhstan „To a Free, Efficient and Safe Society” [N. A. Nazarbaev, a Kazah Köztársaság elnökének levele a kazahsztáni néphez: „Egy szabad, hatékony és biztonságos társadalom felé”] Október 24., <http://www.akorda.kz>, a kazahsztáni elnök hivatalos honlapja.
- Nukezhanov E. B. (2007): Development and problems of non-governmental organizations while forming the Kazakhstan civil society [A kazah civil társadalmat építő nem-kormányzati szervezetek fejlődése és problémái], Bulletin of Al-Farabi Kazakh National University (Psychology, sociology) Nr. 12, 60.
- Ponomarev V. (1991): Self-regulating public organizations of Kazakhstan and Kyrgyzstan 1987–1991 (reference book). – M.: Institute of Extreme Processes Research, 1991. 23.
- Satpaev, D. A. (2011): Features of proto-civil society in Kazakhstan [A kazah proto-civil társadalom jellegzetességei]. In: Civil Society in the Republic of Kazakhstan: conceptual foundation and development reality (ed.). [In: Civil társadalom Kazahsztánban: konceptuális alapok és a fejlődés realitásai. Szerk.: V. Lapins, A. E. Chebotarev], Almaty: a F. Ebert Alapítvány által támogatott „Alternative” Jelenkutató Központ, 68.
- Selekhanov, E. T. (2009): Political system of the Republic of Kazakhstan: development experience and prospects. Almaty: KISI under the RK President, CP. 195.

Jegyzetek

- 1 Islam Karimov üzbég elnök nemzetközi konferencia nyitóbeszéde „Tanult emberek továbbképzése és okosan képzett generáció mint az ország stabil fejlődésének és újjáépítésének legfontosabb feltétele” címmel. Üzbég Információs Ügynökség, 2012. február 17.
- 2 A Kazah Szovjet Szocialista Köztársaság Törvénye a Kazah Szovjet Szocialista Köztársaságban működő társadalmi szervezetekről (1991. június 27).
- 3 A Kazah Köztársaság Polgári Törvénykönyve (Általános rendelkezések).
- 4 Society and NGO: fundamentals and prospects. [Társadalom és civilek: alapok és kilátások.] Az „Értelmiségi Nők Szövetsége” egyesület weboldala, 2008. 03. 29. (<http://www.intellwomen.ucoz.kz>).
- 5 Interaction of the state bodies and NGO should be provided. [Az állami szervek és a nem-kormányzati szervezetek párbeszédét élnékíteni kell.] Kazinform, 2003. október 15.
- 6 Az adatok forrása: „Alternative” Jelenkutató Központ, Kazahsztán.
- 7 A Kazah Köztársaságban működő nem-kormányzati szervezetek állami támogatásának koncepciója (elfogadva a 2002. január 23-án kelt 85. sz. kormányhatározatban).
- 8 A Kazah Köztársaságban működő nem-kormányzati szervezetek állami támogatásának programja a 2003–2005. évre (elfogadva a 2003. március 17-én kelt 253. sz. kormányhatározatban).
- 9 A Kazah Köztársaság Társadalmi rendről szóló törvénye (2005. április 12.).

A MUSZLIM KÖZÖSSÉGEK SZERVEZŐDÉSÉNEK SAJÁTÓSÁGAI KELET-KÖZÉP-EURÓPÁBAN

Pap Norbert

Muszlimok a világban és Európában

■ Az iszlám 1,6 milliárd hívővel, a kereszténység után a második legjelentősebb vallás¹, a Föld népességének 23,4 százalékát adja. Több irányzata, felfogása is kialakult, 80-90 százalékuk szunnita, a 10 százalékuk síita². Hozzávetőlegesen 50 országban képez többségi vallást. Kialakulása az Arab-félszigethez kötődik, onnan terjedt el. Észak- és Közép-Afrikában, valamint Ázsia egyes térségeiben nagymértékben van jelen, de ma már szinte a világon mindenütt találkozhatunk muszlim hívőkkel.

Terjeszkedése során Európában is megjelentek az iszlám hódító birodalmi. Az Ibériai-félszigeten az Omajjád állam, a Balkánon az Oszmán Birodalom szerveződött meg és maradt fenn évszázadokig, majd felszabadító háborúk nyomán szorultak ki onnan. Az ibér területeken vallási közösségeiket is felszámolták a katolikus királyok, a Balkánon viszont milliós tömegben, helyenként tömbszerűen megmaradtak a muszlimok. A balkáni dezintegrációs folyamatok következtében ma már több, többségében muszlimok által lakott állam is kialakult (Albánia, Koszovó, a csak részben európai Törökország, illetve a muszlimok relatív többségével jellemezhető Bosznia-Hercegovina). A kelet-európai területeken korábban a krími, napjainkban viszont a kaukázusi, továbbá a közép-ázsiai térség játszott szerepet az iszlámmal való kapcsolatban.

A 19–20. században a koloniális kapcsolatrendszer, majd a második világháborút követően a modern migráció keretében kerültek nagyszámban muszlim migránsok Európa

jómódú, jellemzően nyugati államaiba. A háború utáni konjunktúra megnövekedett munkaerőigénye is szerepet játszott ebben. Elsősorban ezzel magyarázható, hogy napjainkban már több mint 43 millió iszlám hívő él Európában (5,8 százalék) és a Pew Institute előrejelzése szerint a számuk 2030-ra elérheti az 57 milliót is (7,8 százalék). A jelen tanulmányunkban vizsgált Kelet-Közép-Európa félperiférikus jellegű területeit eddig csak kevéssé érintette ez a migráció.

Az európai politikai diskurzus tematikáját a civilizációs paradigma hosszabb ideje meghatározza. Az 1990-es évek közepén publikálta gondolatait a világhírűvé vált amerikai politológus, Samuel P. Huntington, miszerint a világ nagy konfliktusai a jövőben civilizációs jellegű összeütközések lesznek³ és elméletének illusztrálására bőségesen merített a nyugati világ és az iszlám egykori és mai konfliktusaiból (Huntington, 1996). Az elmélet nagy vitákat váltott ki világszerte és a 2011-es, a New York-i ikertornyok és Washington elleni terrorista támadás időszakában széles társadalmi rétegek látták igazoltnak. Ma már a vita tudományos téren jórészt meghaladottá vált, de az elmélet egyszerűsített változata széles körben elterjedt és önmagában is ható tényezővé vált mind a nyugati, mind pedig az iszlám oldalon.

Az iszlám Kelet-Közép-Európa országaiban

Kelet-Közép-Európa népei az iszlámmal hosszabb ideje állnak kapcsolatban. Az egyik legkorábbi kapcsolatot ebben a relációban a magyarok alakították ki, akik, mint a népvándorlás aktív részesei, már az eurázsiai sztyeppén kapcsolatba kerültek vele. Sőt, a honfoglalók között 2-5 százalékra tehető a muszlimok aránya, akiknek egy részét azok a kálizok, böszörmények képezték, akik speciális „állami” szolgálatot is elláttak mint pénzügyi szakértők. A később ugyancsak megtelepedett kunok egy része szintén muszlim volt. A muszlim közösség fennmaradása a 14. századig követhető, erre az időszakra aszimilálták őket, vagy elhagyták a Magyar Királyság területét. Néhány évtizeddel később már egy tisztán keresztény Magyarország ütközött meg az Oszmán Birodalommal és szerzett új tapasztalatokat az iszlámról mint a törökök vallásáról.

A lengyelek/litvánok, csehek, szlovákok és románok, ezzel szemben hódító államok közvetítette hatásként találkozhattak vele először. Ez két hatalmat jelentett, keletről a tatárokat (az Arany Horda, majd a Krími Kánság), illetve délről a törököket (az Oszmán Birodalom). A magyarok és a szlovákok elődei számára a török szomszédság, míg a többieknek a tatár befolyás volt a meghatározó. A románok mindkét hatást elsenvedték. A csehek több szempontból is kimaradtak, így számukra a 19. század végén, a csekély számú bosnyák migráns megjelenése révén zajlott az első, társadalmi méretű találkozás az iszlámmal.

A lengyelországi muszlimok részben a régi, kb. 600 éve a területen élő tatárok leszármazottai. A lengyel társadalomba integrálódott csoportról van szó, akik eredeti nyelvüket évszázadokkal ezelőtt elvesztették, de szokásaikat és vallásos identitásukat megőrizték. Szunniták, de nem tűnnek ki szokásaikkal és öltözködésükkel sem a többség közül. Az

újonnan érkezett hívók szemükre is vetik, hogy nem péntekenként, hanem vasárnap járnak mecsetbe és az asszonyok nem kendőzik el magukat. Hagyományos szállásterületük északkeleten van, de migráció révén ma már néhány lengyel nagyvárosban és a tengerentúlon is vannak kolóniáik. A muszlimok másik része (többsége) vagy diákként a szocialista korszakban, vagy azóta érkezett és telepedett le néhány lengyel városban. Számuk a régi tatár muszlimokat legalább kétszeresen múlja felül. A két csoport között feszültség van, részben a vallásgyakorlat miatt, részben pedig az állami pénzügyi forrásokhoz való hozzáférés miatt. Az utóbbi csoport létszáma növekedésben van, míg a tatároké stagnál. A lengyel állam és a társadalom pozitívan áll a muszlim csoportokhoz. Mindezt azzal együtt szükséges értékelnünk, hogy a lengyel társadalom a leginkább vallásos egész Európában. Ugyanakkor a lengyelek magukra mint egy jelentős európai hatalomra tekintenek és az iszlámhoz való belső viszony érinti a muszlim országokhoz való kapcsolatot is, amit egy felemelkedő és öntudatos középhatalomnak figyelembe kell vennie (Bures, 2010).

A cseh társadalom számára az iszlám viszonylag új élmény. A muszlimok szinte mindannyian újonnan bevándoroltakból állnak, a kisszámú áttért mellett. A két legnagyobb cseh város, Prága és Brno mellett az egyetemi központokban és a gazdag közel-keletiek által is látogatott fürdővárosok környezetében van jelen az iszlám. A cseh társadalomnak nem nagyon lehetnek rossz, közvetlen tapasztalatai a muszlimokkal kapcsolatban, ugyanakkor elég jelentős idegenellenes elutasítottság tapasztalható körükben. Ez részben a nyugat-európai frusztrációknak a beszivárgásából adódhat, de abból is, hogy a cseh társadalomban a legmagasabb a mindenféle vallásos meggyőződés nélküliek aránya a kontinensen. Így a muszlimok osztozhatnak a keresztény egyházakkal a vallások elutasítottságában. Főként 2001. szeptember 11-e óta nőtt meg az iszlámmal kapcsolatos érzékenység. A feszültség elsősorban a mecsetépítési vitákra koncentrálódik.

A szlovákiai muszlimok száma csekély, Kelet-Közép-Európában a legkisebb. Főleg Pozsonyban és mellette pár más szlovák városban (Kassa, Nyitra stb.) összpontosulnak. A szlovák társadalom másként viszonyul az iszlámhoz mint a cseh. Az ellenérzéseket kevésbé nyilvánítják ki, ugyanakkor jellemző, hogy Pozsony Európa egyetlen fővárosa, Szlovákia pedig az egyetlen állama, ahol a legutóbbi időig nem működött hivatalosan mecset, illetve ahol a létesítését nem engedélyezték. Ugyanakkor a helyzetet magyarázhatja, hogy a szlovák identitás igen érzékeny, figyelembe véve, hogy az egyik legfiatalabb európai államról és részben nemzetről van szó. Erős az elutasítása mindennek, ami kívülről érinti az identitás kérdését.

A romániai Dobrudzsában a muszlim jelenlét legalább 700 éves, itt többszöri átrétegződés történt. Tatár és török, muszlim cigány, továbbá szíriai és azeri csoportok is letelepedtek a Duna-delta közelében. Napjainkban Romániában nagyszámú mecset található, és működik egy iszlám teológiai és pedagógiai főiskola is. A muftiátus⁴ központja Konstancában van. A dobudzsai muszlimok számíthatnak a török állam mindenkori erkölcsi támogatására és pénzére. Ezen túl az országban megjelentek a modern kori migránsok is. Ezek különböző közel-keleti államokból érkeztek és Bukaresten kívül még az erdélyi és bánági városokban telepedtek meg.

A magyar társadalomban az ország történelme során többször⁵ is megjelentek a muszlimok valamilyen formában, de ezek a periódusok nagyrészt úgy zárultak, hogy az iszlám társadalmi bázisa megszűnt, asszimilálódtak vagy elhagyták az ország területét. Ezeknek a periódusoknak viszont a kulturális, építészeti, irodalmi lenyomata megmaradt, az iszlám újjászületésében pedig szerepet játszottak, ahogy a magyar többségi társadalomnak a viszonyulását is részben meghatározták.

A magyarországi muszlimok a saját létszámukat mintegy 32 ezerre becsülik, ami valamivel magasabb, mint a Pew Institute által közölt adat. Napjaink magyarországi iszlámjának jellemzője, hogy a muszlim közösség nagyon megosztott. Sulok Zoltán szerint (Sulok, 2010) az összes magyarországi muszlimnak valamivel több mint a fele arab országból származó migráns. További jelentősebb származási csoportok az irániak és a törökök. A magyar áttértek nem egészen 8 százalékot tesznek ki. A közösség kb. 10 százaléka diák, akik jellemzően csak pár évet töltenek az országban, így esetükben egyfajta rotáció figyelhető meg.

Létezik ellentét a „magyar muszlimok” és a bevándorlók között. Nem túl súlyos, de ellentét feszül a török háttérű szervezetek és az arabok között, valamint részben elkülönülés jellemzi a szunnitákat és a síitákat. Érdekes, hogy a két világháború közötti időszak iszlámját is hasonló megosztottság jellemezte⁶.

A muszlimok zöme Budapesten és mellette még néhány vidéki nagyvárosba, Pécsre, Szegedre, Debrecenre koncentrálódik. A közösségre jellemző, hogy fiatalos korszerkezettű, inkább középosztályos jellegű. Vannak, akik jól illeszkedtek be a helyi közösségbe, pl. a magasan kvalifikáltak, vagy a saját üzlettel rendelkezők. Ugyanakkor a háború elől menekültként, vagy szegény országból idetelepültek küzdenek a társadalmi integrációért vagy a munkahely megszerzéséért. Utóbbiak igyekeznek a már megtelepedett muszlim vállalkozóknál elhelyezkedni. Felülreprezentáltak az egészségügyben, a kereskedelemben és a vendéglátásban.

1. táblázat. A muszlimok becsült száma és jellege Kelet-Közép-Európában, az ezredforduló körül

Ország	Muszlimok száma	Főbb nemzeti csoportjaik	Megjegyzés
Csehország	10 000	Arabok, bosnyákok	Modern migránsok és áttértek
Magyarország	30 000	Arabok, törökök, albánok	Modern migránsok és áttértek
Lengyelország	20 000	Tatárok, csecsenek, arabok, törökök	A 600 éves tatár közösség és a modern migránsok
Románia	75 000	Törökök, tatárok, cigányok, arabok	A dobudzsai török, tatár, cigány közösség mellett modern migránsok
Szlovákia	4 000	Arabok, törökök	Modern migránsok

Forrás: Yearbook of Muslims in Europe 2011.

Az egyetemi városokban a muszlim hallgatók azok, akik a helyi közösség alapját adják. A magyarországi iszlám építészet (oszmán építészet) emlékeit számon tartják, részt

vesznek a gondozásában, a magyarországi műemlék mecsetek közül kettőt rendszeresen, kettő másikat pedig alkalmanként használnak vallási célokra, ezeket később bemutatjuk.

2. táblázat. A muszlimok becsült száma Kelet-Közép Európában 2010-ben és becslés 2030-ra

Ország	Muszlimok száma 2010	Részarányuk a népességből (%) 2010	Muszlimok száma 2030	Részarányuk a népességből (%) 2030
Csehország*	4 000	<0,1	4 000	<0,1
Magyarország	25 000	<0,3	24 000	<0,3
Lengyelország	20 000	<0,1	19 000	<0,1
Románia	73 000	<0,3	73 000	<0,3
Szlovákia	4 000	<0,1	000	<0,1
KKE összesen	126 000	<0,1	124 000	<0,1
Európa	42 967 000	5,8	56 929 000	7,8
Világ	1 618 143 000	23,4	2 188 874 000	26,3

Forrás: Pew Research Institute, 2011 <http://features.pewforum.org/muslim-population/> alapján Pap N.

* A csehországi 4 ezer fős adat bizonyosan nem valódi, ez a 2001-es népszámlálás adatához áll közel (3700) (P. N.). Az alternatív források megegyeznek abban, hogy a 10 ezer főt meghaladó létszám lehet a hiteles.

A különböző adatok, becslések összevetésével megállapítható, hogy a muszlimok arányszáma csak ezrelékekre rúg Kelet-Közép-Európában. Az előrejelzések stagnálást, vagy csak nagyon szerény növekedést jósolnak az elkövetkező húsz évben. Még ha váratlan események hatására a létszámok meg is ugranának, az elkövetkező egy-két évtizedben akkor sem képezhetnek a muszlimok valóban jelentős tömeget. Egyet kell értenünk N. Rózsa Erzsébettel abban, hogy Kelet-Közép-Európában, főként összevetve Nyugat- és Dél-Európával a muszlimkérdés belpolitikailag „non-issue”⁷ (N. Rózsa, 2010). Hangsúlyozása túldimenzionálás, párhuzamok vonása Nyugat-Európával nem indokolt, a nyugat-európai típusú problémák megjelenésére egyelőre semmi sem utal.

Mi az oka annak, hogy a helyi társadalmak mégis jelentősebbnek érzik az iszlám jelenlétét és a létszámnövekedéssel kapcsolatban is nagyobb „elvárásokat” fogalmaznak meg? Ezzel kapcsolatban több feltevést is felvethetünk:

- feltehető, hogy a muszlim kisebbség jobban „látszik” mint más kisebbségek, a nők öltözködésével, a férfiak megjelenésével kapcsolatos szabályok miatt. Így valós számuknál nagyobb részarányúnak tűnnek;
- a térség országai fejlődési paradigmájukban Nyugat-Európát követik, a közvélemény azt vélelmezi, hogy az ottani jelenségek, pl. a muszlimok bevándorlása, begyűrűznek hozzájuk is;
- jelentős népességfogyással, elöregedéssel kénytelenek számolni, nem csupán a vidéki, de a városias térségekben is. A megfogyatkozó városokban az elmúlt években az elveszett lakosok pótlására vagy menekültként meg is jelentek migránsok. Ezen folyamatot, a nagyságrendeket viszont irreális mértékűre nagyítják fel a helyi politikai, közéleti diskurzusban⁸. Ezenközben viszont nem számolnak azokkal a reálfolyamatokkal,

vagy éppen a feltételek hiányával, amelyek a nyugati államok migrációs folyamatait fűtik.

A *push* hatások (gazdasági recesszió, munkanélküliség, vállalkozási lehetőségek beszűkülése vagy hiánya, etnikai-vallási feszültségek, fegyveres konfliktusok, üldöztetés, ökológiai problémák stb.), amelyek a migránsokat Európa egyes országaiba készítetik, az EU-országok jelentős részét célterületté változtatták az elmúlt évtizedekben. A *pull* hatások (gazdasági fejlettség szintje, munkalehetőségek megléte, a mobilizáció magas foka, befogadó társadalom stb.) viszont jelentős különbségeket eredményeznek az egyes országok között. A nagy kérdés az az, hogy az egyes KKE-országokban kialakulnak-e a munkaerőpiacon, vagy a kisvállalkozások piacán azok a piaci rések, amelyek Nyugat-Európa más részein is vonzzák a migránsokat? A világgazdasági válság a korábbi várakozásokat, illetve azok feltételeit alaposan felborította. A prognózisok újragondolása elkerülhetetlen.

A valódi társadalompolitikai kérdés jelenleg nem az abszolút számosság, hanem az, hogy a muszlim hívők milyen mértékben koncentrálnak térben, településen, vagy városrészben? Egy nagyobb térségben oszlanak el, kevésbé észrevehető módon, vagy 2000-5000 hívő néhány utcában, egy városrészben alkot zárt társadalmat, épít mecsetet, tart fenn iskolát, halál⁹ üzleteket stb. Egy ilyen fajta közösségszervezés már jelentősebb helyi konfliktusok kialakulását eredményezheti. A vizsgálataink egyelőre nem mutatják zárt települési közösségek (gettószerű településrészek) kialakulását Magyarországon¹⁰. A Yearbook of Muslims in Europe éves jelentései sem adnak hírt erről egyelőre Kelet-Közép-Európában. Nem lehet azonban kizárni, hogy egy váratlanul bekövetkező politikai, ökológiai vagy gazdasági kataklizma migrációs hullámot indít el a Közel-Keleten vagy Ázsiában, amely ezt a fajta hatást eredményezheti. Az elkövetkező időszak társadalompolitikai feladata a migránsok, köztük a muszlimok társadalomszerveződésének elmélyült vizsgálata és az integrációjukkal kapcsolatos kérdések alapos megvitatása, esetenként komparatív módszerekkel, majd stratégia készítése egy ilyen helyzet kezelésére.

A muszlimok vallási és civil szervezetei, a közösségek intézményesülése

A hívők – az európai felfogás szerint –, hogy a közös hit szerinti tanítást követhessék, a közösségi szükségleteket biztosíthassák és az érdekeik védelmét elláthassák, szervezeteket (egyházakat) hoznak létre és elismertetik a létesítés helye szerinti állammal¹¹.

Az iszlám ugyanakkor ebből a szempontból (is) jelentős különbségeket mutat. Nincs szüksége hierarchizált egyházi keretekre, a tanítás pedig viszonylag egyszerűen is átadható, nincs szükség nyugati értelemben vett papságra sem, bár vallási műveltségre igen. Ezzel erősen eltér a vallás európai felfogásától, amelyben az egyház/egyházak szerepe alapvető. Ugyanakkor a közösségnek vannak olyan ügyei, amelyek hatékony kielégítése szervezetet igényel¹². Ezen okok miatt a muszlimok Kelet-Közép-Európában is, élve az állami szabályozás adta keretekkel, egyházakat hoztak létre. Némileg különös, hogy ezen világvallás követői kiségyházi keretek között rendezték be életüket. Ugyanakkor a musz-

lim egyesületeknek és alapítványoknak is fontos szerep jut a praktikus közösségi feladatok megszervezésében.

Lengyelországban meglehetősen alacsony a bejegyzéshez szükséges létszám, minimum 100 főnek kell a szándékát kifejezni vallási szervezet vagy egyház bejegyzéséhez. Jelenleg négy bejegyzett szervezet működik. A legrégebbi az MZR (*Muzulmanski Związki Religijny w Rzeczpospolitej Polskiej*), melyet még 1925-ben alapítottak lengyel tatár muszlimok, szunnita szervezet. Napjainkban már más, főleg a volt Szovjetunió utódállamaiból és Törökországból származó muszlimok is csatlakoztak hozzá. A másik jelentős szervezet a Muzulmán Liga (*Liga Muzulmanska w Rzeczpospolitej Polskiej*) 2001-ben jött létre, szintén szunnita szervezet, amely inkább a bevándorolt arabok és lengyel áttértek képviseletét látja el. A két szervezet között a viszony jó. A legfőbb muszlim vallási tekintély a mufti, napjainkban Tomasz Miskiewicz, lengyel tatár származású, az állam is ezt az intézményt ismeri el a muszlimok „hivatalos képviselőjének”.

Ezeket túl két nagyon kicsi, síita szervezet is létesült, melyeket meglehetősen korán, még 1990-ben jegyezték be a fővárosban és környékén élő síita hívők igényei szerint. Ezek a Muszlim Egység Szervezete (*Stowarzyszenie Jedności Muzulmanskiej*) (Varsó) és az Ahl-ul-Bayt Iszlám Gyülekezete (*Islamskie Zgromadzenie Ahl-ul-Bayt*) (Brwinów).

Több kulturális profilú, a muszlim közösségi igényeket szolgáló civil szervezet is működik az országban. Négy helyi alapszervezettel (Poznan, Białystok, Wrocław és Katowice) is rendelkezik a Lengyelországi Muszlim Diákok Társasága (*Stowarzyszenie Studentów Muzulmanskich w Polsce*), amely leginkább a Lengyelországban tanuló diákok szabadidős tevékenységét szervezi. Białystokban került bejegyzésre a Muszlim Kulturális Egyesület (*Muzulmanskie Stowarzyszenie Kształtowania Kulturalnego*). A tatárok kulturális életét a Lengyel Köztársaság Tatár Uniója (*Związki Tatarów Rzeczpospolitej Polskiej*) nevű, 1992-ben alapított civil szervezet gondozza. Ezen túl még szükséges említeni a *Dunaj Instytut Dialogu* nevű, 2009-ben bejegyzett alapítványt. Ezen szervezeteknek a tevékenysége főként a vallási nevelés megszervezésére, az iszlámmal kapcsolatos ismeretterjesztésre, valamint muszlim szerzők műveinek lengyelre fordítására koncentrálódik (Nalborczyk–Grodz, 2011).

Csehországban 10 ezer hívő a bejegyzési határ, de ezt a hatóságok nem veszik túl szigorúan. 2004-ben az UMO (*Ustredy muslimskych nabozenckych obci*), egy muszlim ernyőszervezet, a létszámkorlátozás ellenére sikeresen bejegyzésre került. A központi testületében minden csehországi muszlim szervezet képviselheti magát. Négy alapszervezete van (Prága, Brno, Teplice és Hradec Kralové). Állami támogatásra nem jogosult, így a céljait csehországi és külföldi hívők adományai révén tudja csak megvalósítani.

További civil szervezetek sorát jegyezték be cseh és bevándorolt muszlimok. 1989-ben indult az a Prágai Iszlám Alapítvány (*Islamska nadace v Praze*), amely a prágai mecset létesítését tűzte ki célul, de amely 2003-tól kezdődően egy iszlám információs irodát is működtet a fővárosban. A Brnói Iszlám Alapítvány (*Islamska nadace v Brne*) 1994-ben kezdte meg működését szintén azzal a céllal, hogy mecsetet hozzon létre a második legnagyobb cseh városban.

A muszlim szervezetek követte fő irányvonallal elégedetlenek kisebb különálló cso-

portokat hoztak létre. Ilyen Prágában a Prágai Központi Dzsámi (*Prag Merkez Cami*), amelyet főként törökül beszélők hoztak létre és török, valamint németországi pénzügyi segítséggel működik. Különös megoldásként, Brnóban az Alfirdaus nyelviskola (*Jazykova Skola Alfirdaus*) ad keretet egy kisebb csoportnak. Itt arab nyelvtanfolyamot, de Korán-kurzust is tartanak az érdeklődőknek és imatermet is biztosítanak.

2005-ben Prágában hozták létre főként török magánszemélyek a Mozaik (*Mozaiky*) névre hallgató egyesületet, azzal a céllal, hogy Fetullah Gülen török vallási vezető gondolatait terjesszék. Fordítási és kiadási tevékenységet folytatnak. A *Libertas Independent Agency*, egy egyesületet 2007-ben hoztak létre részben muszlim, részben nem muszlim magánszemélyek, hogy közösen küzdjenek az iszlamofóbia ellen. Egyben kritikákat fogalmaznak meg a „hivatalos” muszlim vezetők tevékenységével és nézeteivel szemben.

A Muszlim Diákok és Fialatok Uniója a Cseh Köztársaságban (*Svaz muslimskych studentu v CR*) a külföldi diákok szervezete. Imatermeket működtet diákszállásokon, illetve weboldalt tart fenn. Általában elmondható, hogy ezen szervezetekben cseh áttértek és bevándorlók egyaránt részt vesznek (kivéve értelemszerűen a diákok szervezetét) (Machacek, 2011a).

Szlovákiában nincs bejegyzett muszlim vallási szervezet, ugyanis a 2007-es egyházügyi törvény a vallási közösségek és egyházak létesítésére 20 ezer főben határozta meg a bejegyzésre kerülés feltételeit, ráadásul a tagok személyes adatainak megadásával és azzal, hogy bizonyítaniuk kell a vallás hittételeinek ismeretét. Ez az extrém szigorú szabályozás nem teszi lehetővé a regisztrációt. Ugyanakkor bár 1999-ben kulturális szervezetként jegyezték be, de létezik egy hivatalosnak tekintett képviselőjük, ez a Szlovákiai Iszlám Alapítvány (*Islamska nadácia na Slovensku*). Gyakorlatilag mindazt a praktikus funkciót, amit a muszlim közösség igényel, tudja biztosítani. Vallási és kulturális eseményeket szervez, informálja a közvéleményt az iszlámmal összefüggő kérdésekről, segíti a muszlim menedékkérőket az országban, kiadja az Al-Islam című hírlevelet, továbbá weboldalakat tart fenn. Vezetője egy szíriai eredetű szlovákiai arab, Mohamed Safwan Hasna (Machacek, 2011b).

1993-ban jegyezték még be a Muszlim Diákok Unióját mint egyesületet, azzal a céllal, hogy segítse a muszlimok életét Szlovákiában és hogy „objektív” információkat adjon a közvéleménynek az iszlámról mint vallásról és kultúráról. Ez volt az a szervezet, amelyből később a további szervezetek (pl. a Szlovákiai Iszlám Alapítvány is) kifejlődött. Egy kevésbé ismert szervezet a Szlovákiai Muszlim Alapítvány, melyről úgy vélik, hogy szalafi vagy neo-szalafi tanok¹³ terjesztését végzi.

Az Iszlám Irodalom Barátai Egyesületet (*Zdruzenie priatel'ov islamskej literatúry*) az iszlám kultúra és tradíciók szlovákiai megismertetésére hozták létre. Alapítója Abdulwahab Al Sbenaty, aki további szervezeteket is létrehozott, úgymint a Közel-keleti Tanulmányok Intézetét (*Institút blízkovychodnych studií*) 2006-ban és a Muszlim Közösség Szlovákiában (*Komunita muslimov na Slovensku*) nevű civil szervezetet, mindkettőt Pozsonyban. Egy viszonylag újabb szervezet az Al Huda Alapítvány (*Nadácia Al huda*), amelyet Mohamad Farah Kassán jegyzett be 2010-ben.

A szlovákiai helyzetnek az a hátránya, hogy nem lévén egyház, nem jogosultak állami támogatásra és nincs meg az autonóm jogok mecsetalapításra. Részben ezzel függ össze, hogy Szlovákiában csak imatermek léteznek.

Romániában a 489/2006-os törvény szerint az iszlám egyike a 18 elismert vallásnak. A román jog az iszlám szervezetét centralizálta. Az iszlám hívőket vallási kérdésekben egyedül a muftiátus képviselheti és kizárólagosan szervezheti a hívők mekkai zarándoklatát¹⁴ A közösségi ügyeket a Szinódus Tanács (*Consiliu Sinodal*, törökül: *Sura-i Islam*)¹⁵ intézi, amely a legfőbb képviselati intézmény, a főbb muszlim csoportokat és a vallási vezetőket tömöríti. A mufti szerepe kimagaslik a többi tag közül, ugyanis az intézmény hosszabb ideje képviseli a muszlimokat és igen nagy tekintéllyel bír. A jelenlegi vezetőt Murat Juszuftnak hívják és dobrodzsai születésű. A muftiátus székhelye Konstancában van. A román állam pénzügyi támogatásban részesíti a muszlim közösséget.

Ezen túl egy sor civil szervezet tevékenykedik Romániában, amelyek jótékonyssággal, iszlám vallási irodalom fordításával és kiadásával, továbbá az arab nyelv oktatásával foglalkoznak. Ilyen a Félhold Iszlám Kulturális Központ Alapítvány (*Fundatia Central Cultural Islamic Semiluna*) Bukarestben, a Taiba Alapítvány (*Fundatia Taiba*) Konstancában, a Romániai Muszlimok Egyesülete (*Asociatia Musulmanilor din Romania*) Konstancában, a Muszlim Nővérek Egyesülete (*Asociatia Surori Musulmane*), ugyancsak Konstancában, a Tuna Alapítvány (*Fundatia Tuna*) Bukarestben, a Romániai Iszlám Kulturális Liga (*Liga Islamica si Culturala din Romania*) Bukarestben és a Romániai Iszlámra Áttértek Egyesülete (*Asociatia Romanilor Convertiti la Islam*) ugyancsak Bukarestben. A legaktívabb a Taiba Alapítvány, amelynek jelentőségét az is mutatja, hogy a legtöbb civil szervezet egykor ebből vált ki. Kivételesen a Tuna Alapítvány, amely a Gülen féle mozgalomhoz¹⁶ kötődik (Vainovski–Mihai, 2011).

Magyarországon a jelenlegi helyzet az 1990. évi 4. törvény alapján alakult ki, majd 2011 végén jelentős változás, újraszabályozás következett be. A közelmúltban három jelentősebb szervezet alakult ki. Az 1990-es törvényi szabályozás alapján viszonylag könnyű volt a vallási szervezetek alapítása, így jöttek létre az első szunnita muszlim szervezetek. A Magyar Iszlám Közösség a legrégebbi vallási szervezet, melyet 1988-ban alapított Mihálffy Balázs¹⁷. Az egyház vezetője (elnöke) a magyar Bolek Zoltán, tagjai is jellemzően magyarok. A vallási mellett erős nemzeti elkötelezettség, patriotizmus is jellemzi a közösséget. Rendszeresen szerveznek hazai és nemzetközi karitatív akciókat, továbbá muszlim missziókat tartanak fenn a menekülttáborokban és börtön pasztorációt végeznek.

Szükséges megjegyezni még, hogy az Iszlám Diákok Egyesülete mint civil szervezet jött létre, még a MIK előtt egy évvel, 1987-ben. Az egyesület részben közösségi, szervezeti előzménye volt a Magyarországi Muszlimok Egyháznak, amely 2000-ben jött létre. Két alközpontja Szegeden és Pécsen található. Tagja a Federation of Islamic Organisation in Europe-nak. Vezetője a magyar Sulok Zoltán, tagjai között nagy számban találhatók külföldi származású hívők is.

A harmadik, a legkésőbb – 2003-ban – létrejött és legkisebb szervezet az Iszlám Egyház, melynek székhelye a Dar as-Salam mecsetben, Budapesten található. A hívők egy ki-

sebb csoportja az MME-ből ment át a szervezetbe. A vallási vezető a vélekedések szerint neo-szalafi tanokat követő, palesztin származású Tayseer Saleh.

A 2011-ben elfogadott új egyházügyi törvény miatt kialakult helyzetben kénytelenek voltak összefogni a muszlim szervezetek és a két legnagyobb (a MIK és az MME) 2012-ben létrehozta a Magyarországi Iszlám Tanácsot. Jelenleg ez a szervezet (amely nincs bejegyezve) látja el a jogszabályban rögzítettek szerint a muszlimok magyarországi képviselét. Ugyanakkor a két létrehozó szervezet is legitim képviselője a muszlimoknak. A helyzet némileg ellentmondásos, feltehetően további rendezést kíván.

Hazánkban is több muszlim civil szervezet alakult. Az egyik legrégebbi szervezet a már említett Iszlám Diákok Egyesülete, melyet még az 1980-as évek végén alapítottak a ma főként a Magyarországi Muszlimok Egyházához kötődő személyek.

A Dialógus Platform Egyesület 2005-ben jött létre török és magyar tagokkal, a Gülen-mozgalomhoz kötődik. A güleni tanítás fordításán és publikációs tevékenységen kívül konferenciákat szerveznek. A Magyarországi Iszlám Kulturális Egyesületet 2008-ban hozták létre török és magyar magánszemélyek. A szervezet a szúfi misztikus szülejmandzsi mozgalomhoz¹⁸ kötődik. Legjelentősebb akciójuk, ami országos hírt kapott, hogy a szigetvári várban kulturális központ létesítését kezdeményezték 1 milliárd forint költséggel.

Az Aluakf Alapítvány Miskolcon tevékenykedett, ahol imaházat is fenntartott. Kiemelkedik a kiadói tevékenységével a Hanif Kulturális Alapítvány, amelynek kiadásában, magyar fordításban jelennek meg a sorozat méretet elérő könyvek. Az alapítvány működését formai szabálytalanságok miatt, 2012 végén felfüggesztette az ügyészség.

A muszlim szervezetek a vizsgált közép-európai államokban részben hasonló problémákkal szembesülnek, ezért a válaszok is hasonlóak. Központi szerepet kap az imahely biztosítása, továbbá a vallási tanítás átadása rendezvények, fordítás, publikálás, nyelvtanítás útján is. A létrehozott egyházi vagy civil szervezeteknek ezek alapvető céljai. A nagy többség szunnita, de jelen vannak kis számban síita szervezetek is.

A származási, vagy a vallási kérdésekben meglévő különbségek külön szerveződéseket eredményeztek. A török, szúfi hátterű csoportok szervezetileg is különválnak a szunnita többségtől, és nemzetközi hálózatba szervezett egységeket hoztak létre. A migráns és a helyi, konvertált muszlimok változatos módon működnek együtt, teljes elzárkózás nem tapasztalható.

Viták a mecsetekről

A napjainkban zajló, az iszlámot érintő viták tárgyasult célpontjai a mecsetek, illetve az iszlám kulturális intézmények. Az új mecsetek, különösen pedig a minaretek építése megosztja a nem muszlim társadalmat az egész világon. Az iszlámban – más vallásokhoz is hasonlóan – a hívők istentisztelet céljára rendszeresen összegyűlnek és közösen követik (irányítás mellett) a liturgiát. Az erre a célra kialakított, épület vagy épületkomplexum a „praktikus” célok mellett, a vallási tanítás egyes üzeneteit is hordozza kialakításával. Az iszlámban ez a mecset (مسجد), másképpen a „leborulás helye”. Az ún. dzsámi (جامع)

(az „összegyűlés helye”) nem más, mint nagymecset, ahol a pénteki imát (khubte) tartják. A berendezésük jellemzően nagyon szerény. A kapcsolódó minaretek arra szolgálnak, hogy a hívőket a müezzin imára szólítsa, de nem kötelező tartozékok.

Az iszlám erősen igényli a közösségi részvételt. A napi imák, főleg a pénteki ima, valamint különösen a ramadani böjt idején a hívők igyekeznek összegyűlni. Ezért van az, hogy a közösség megerősödése, számbéli gyarapodása következtében a mecset kialakítása/építése viszonylag hamar felmerül, mutatja a szerveződést és a közösségi igényeket is. Az iszlám szimbólumai, vagy éppen fontos elvei is megjelennek az épületen, mint például a nemek szétválasztása, vagy éppen az indokolatlanul nagy figyelmet kapott minaret.

Jelenlegi vizsgálatunk szempontjából jelentős kutatási előzménynek tekinthető egy, az USA-ban folytatott, mecsetekről, és ezek építése kapcsán kialakult helyi feszültségekről, érdekütközésekről szóló, kiterjedt felmérés¹⁹. Az ilyen természetű viták a muszlimok csekély száma ellenére Kelet-Közép-Európában is megjelentek, bár országonként jelentősek a különbségek.

Lengyelországban klasszikus értelemben vett mecset csupán három van. Kettő az ország északkeleti szegletében, Podlachia vajdaságban található, a lengyel tatárok közössége emelte. Az egyik a 18. a másik a 19. században, falusi környezetben²⁰, a harmadik Gdanskban, 1990-ben épült. Az országban ezen túl – vallási és kulturális, szociális funkciókat is ellátó – iszlám kulturális központok, valamint imatermek is létesültek. Ez utóbbiak a külső szemlélő számára nem azonosíthatóak, így jellemzően a közbeszédbe sem kerültek be.

Az iszlámhoz kötődő létesítmények a lengyel társadalomban általában nem váltanak ki indulatot vagy ellenzést, erre csak nagyon kevés bizonyíték hozható fel²¹ (Nalborczyk, 2011). A nagyon ritka kivételek egyike a varsói Muszlim Kulturális Központ létesítése elleni (és melletti) demonstráció és kialakult közéleti vita volt 2010-ben. A demonstrációt a „Jövő Európája” nevet viselő lengyel szervezet szervezte²². A hatóságok nem avatkoztak be, a tiltakozás nem érte el a célját. A jelenség ellenére elmondható, hogy a lengyel társadalom és a lengyel állam a mecsetkérdésben a legtoleránsabbak közé tartozik Kelet-Közép-Európában.

Csehország az az ország, ahol a mecsetépítések körül valószínűleg a legtöbb nyílt vita alakult ki. 1989 óta számos kezdeményezés született és hamvadt el, jellemzően a helyi lakosok ellenkezése miatt. Összevetve Lengyelországgal, Romániával vagy Magyarországgal, az iszlám hívők nem támaszkodhattak a korábban épült dzsámikra, vagy arra a legitimitásra, hogy az iszlám közösség több évszázados múlttal bír. Az újonnan megjelent közösségnek „zöldmezősen” kellett kialakítania működési feltételeit.

Az első mecset, a helyhatósággal folytatott kemény küzdelmeket követően Brnóban épült meg 1998-ban. Egy évvel később készült el Prága mellett egy második ilyen létesítmény.

A templom- vagy mecsetépítés a cseh törvények szerint semmilyen különös eljárást nem igényel, alapvetően a helyhatóságok hatáskörébe tartozik, amelyek a műszaki paraméterek figyelembevételével hoznak döntést az engedélyek kiadásáról. Ugyanakkor a

helyi közösség véleményét is figyelembe veszik, illetve esztétikai szempontokat is (Machacek, 2011a) (pl. miképpen illeszkedik a településképbbe az épület?) A mecsetépítések így alapvetően a helyi társadalom kedvező, vagy ellenző hozzáállásán múlnak, nem pedig alkotmányos vagy más törvényes feltételei vannak. A politikai kultúra fejlettségének tekinthető, hogy bár viták közepette, ellenkezés dacára, de mégis épültek mecsetek Csehországban.

Romániában nagyszámú mecset épült még az oszmánli (oszmán-török) korban. Egy évszázada a számuk még meghaladta a 250-et. Ma 77 működik, nagyrészt Dobrudzsában, de épült újonnan Bukarestben is. A mecset- vagy éppen templomépítés minden bevett egyháznak törvényes joga, köztük a 700 éves múltra visszatekintő iszlámnak is. Éppen ezért a mecsetépítés kontextusa Romániában igen különböző Kelet-Közép-Európa más államaiétól. Nem ismeretesek vonatkozó viták.

Szlovákiában a kegyhelyek építésének joga a bevett vagy regisztrált felekezethez tartozóké. Az iszlám hívők nem képesek a vallási szervezetek létesítése követelményeinek megfelelni, így azt a jogot sem nyerhetik el, hogy mecsetet építsenek. Egy kísérlet volt egy hasonló funkciójú iszlám kulturális létesítmény kialakítására Pozsonyban, de „városképvédelmi” megfontolások alapján a kezdeményezést elutasították. A politikai pártok Szlovákiában a liberálisok támogató kivételével jellemzően elutasítják, vagy negligálják a mecsetépítés kérdését (Chudzikova, 2010).

Magyarország esete több szempontból is elég sajátos. Az oszmánli korból fennmaradt néhány műemlék dzsámi. Egy található Esztergomban, amelyet múzeumként használnak, helyreállítása a közelmúltban történt meg²³. Mivel az esztergomi székesegyház közelében található, ezért a minaret helyreállítása „városképi” aggályokat váltott ki, így csak egy sajátos építészeti megoldással, csupán „jelzik” annak helyét. A mecsetben megengedik az alkalmankénti imádkozást.

A baranyai műemlék mecsetek közül a szigetvári Ali pasa dzsámi és a pécsi városközpontban elhelyezkedő Gázi Kászim pasa dzsámi felszentelt katolikus templomok, azonban az eredeti architektúra a műemléki helyreállítás következtében kitűnően látszik. A katolikus hívőket – úgy tűnik – nem zavarja az épületek mecset-múltja.

A siklósi Malkocs bej dzsámi és a pécsi Jakováli Hasszán dzsámi múzeumok, melyeket viszont a helyi muszlim hívők rendszeresen használnak vallási célra is. A pécsi épület meglepően épen maradt fenn, minarettel is rendelkezik.

A váron belül elhelyezkedő, szigetvári Szulejmán szultán dzsámi szintén múzeum jelleggel funkcionál. A nagy kultúrtörténeti jelentőségű, 16. századból származó épületet a muszlim (főleg török) látogatók egy része imádkozásra is használja. Jelenleg zajlik a mecset rekonstrukciójának előkészítése. A minaret esetleges helyreállításának kérdése – annak szimbolikus töltete miatt – a munkálatok legérzékenyebb pontja²⁴. Nem a mecset műemléki helyreállítási munkálataival függött össze, de korábban kis létszámú tüntetést váltott ki az a hír, hogy török finanszírozásban, iszlám kulturális központot létesítenének a várban.

Pécsett található az egykor dzsámiként használt és részlegesen az oszmáni jegyeket mutató Ágoston téri katolikus templom és a néhány éve a belvárosi Kazinczy utcában, épületbontáskor felfedezett Ferhád pasa dzsámi és a kapcsolódó épületegyüttes marad-

ványai is. Ez utóbbi esetében történt már török kezdeményezés a helyreállításra. A helyhatóság jóindulatot mutatott a tervek iránt.

Az „új” kegyhelyek, imatermek „kialakítása” bejelentés-, az újonnan építettek engedélykötelesek. A terveket a helyi építési hatóság vizsgálja és adja ki vagy tagadja meg az építést. Az építési terület szomszédságában élők véleményét is figyelembe veszik. „Mecsetek” kialakítására lakásokból pl. Budapesten került sor, de ezek nem mutatják a dzsámik jellegzetes formáit, a szomszédság jelentősebb ellenérzését sem váltották ki. Jelenleg nyolc ilyen „mecset” található a fővárosban. Napjainkban nem épült még klasszikus, kupolás-minaretos dzsámi Magyarországon, és a történelmi országterületen is csak Szabadkán van ilyen, a mai Szerbia területén.

Islámellenes tiltakozásra viszont a XI. kerületben sor került, amikor az Iszlám Egyház megkezdte egy új mecset és kulturális központ építését. A helyi lakók a várhatóan megnövekedő forgalomra, környezetterhelésre, zajra, de a terrorfenyegetettség növekedésére is hivatkoztak, amikor tiltakozásba kezdtek. Az építés a 2010-es választási év belpolitikai vitáiba is belekerült. Az építés végül ellehetetlenült és az önkormányzat műszaki indokokkal visszavonta az építési engedélyt.

A mecsetépítés kapcsán felmerülő vitákat – kimondva, vagy kimondatlanul – a generális vallási intolerancián, az általános idegenellenességen túl döntően a vélelmezett iszlám szélsőségeség miatti aggodalmak generálták. Mennyire megalapozott ez a félelem? Az eddigi vizsgálatok szerint nem, vagy csak csekély mértékben. Az évszázadok óta a többségi társadalommal együtt élő török és tatár közösség esetében ez jellemzően fel sem merült. A migráns muszlimok nagyrészt fiatal férfiak, akik közül egyesek helyi feleséget is választanak, de mindannyian igyekeznek alkalmazkodni a helyi viszonyokhoz. Az időnként megjelenő radikálisabb prédikátorok szélsőségesebb iszlámfelfogása nem, vagy nehezen követhető ezen országokban, így ők nem is maradnak meg ezekben a nagyon kicsi közösségekben. Érdekes azonban, hogy egyes jelek szerint az egykori keresztényből lett áttértek egy része – amint általában az a neofitákra jellemző – szigorúbb felfogást képviselnek, mint az iszlámba beleszületettek.

Konklúziók

Kelet-Közép-Európa általunk vizsgált államaiban együttesen is csak legfeljebb 130 ezer muszlim él. Ez a 43 millió európai muszlimnak csak elenyésző töredéke. A térség muszlimjainak növekedési kilátásai – a Pew Institute előrejelzése szerint – nem túl kedvezőek, stagnálást, illetve esetenként még fogyást is mutatnak a prognózisok. Amennyiben nem adunk hitelt ennek az előrejelzésnek, illetve ha még nem ismert faktorok (pl. menekülthullám) fogják mégis a növekedés irányába befolyásolni a közösségek létszámát, akkor sem várható, hogy 2030-ra a nyugat-európaihoz hasonló, jelentős szerepet játszhatnak országaink életében.

A „Yearbook of Muslims in Europe” kutatócsoport vizsgálatai a Pew-ével szemben folyamatos növekedést mutatnak, bár nem kiemelkedően intenzívet. Ugyanakkor, mivel a

koncentráció igen egyenlőtlen már ma is, ez a várható szerény növekmény a kevés városi településre koncentrálódik, ott viszont már akár látványos módon is megjelenhet. Új minőséget és társadalmi konfliktusokat a szegregált közösségek megjelenése hozhat a térség nagyvárosaiba, főként a fővárosokba.

A szegény menekültek mellett a középosztályba tagozódott családok képezik a kelet-közép-európai muszlim közösségek zömét, akik széles körű, nemzetközi üzleti, családi kapcsolatrendszerrel rendelkeznek. Viszonylag sokan működtetnek vállalkozásokat. Jól szervezettek, a befogadó társadalmon belül egy relatíve sikeres csoportot képeznek. Számarányuknál nagyobb jelentőséget és befolyást képesek elérni. A növekvő gazdasági és politikai jelentőségű muszlim országokkal való kapcsolatok alakításában döntő szerepet játszhatnak.

Az egyes államok muszlimokhoz kapcsolódó politikája jelentős eltéréseket mutat. Befolyásolják a történeti előzmények vagy éppen azok teljes hiánya, ugyanakkor az országokban kialakult politikai kultúrának is fontos szerepe van. Szlovákia kivételével mindenütt lehetőséget adtak a vallási autonómia biztosítására mint a vallásszabadság alapvető elemére. A közösségi tevékenység az egyházak mellett a civil szervezetekben van.

A térségben folytatott, az iszlámmal kapcsolatos viták fókuszában a mecsetek, vagy más iszlám vallási intézmények, kulturális központok állnak. Ezek jellemzően nem országos, hanem helyi viták. Az országos politika agendájára csak ritkán kerül fel az iszlámmal kapcsolatos kérdés, jellemzően külpolitikai eseményekhez kapcsolódóan. A muszlimok kis létszámú, jellemzően integrált csoportokat képeznek. Az iszlamofóbia ritkán nyilvánul meg, inkább az általános idegenellenesség az, amivel a muszlim egyének vagy csoportok találkozhatnak. A térségbeli szélsőjobboldali mozgalmak politikai üzeneteiket jellemzően nem az iszlámmellenességre alapozzák, kommunikációjuk inkább az antiszemitizmussal kapcsolódik össze. A nyugat-európai és a térségbeli szélsőjobboldal közötti nagyon fontos különbségről van szó. Egyes képviselőik az iszlámhoz még közeledni is próbálnak a vélt „közös ellenség” okán.

A kontinens középső részén elterülő, általunk vizsgált országcsoportot olyan államok veszik körül, ahol az iszlám szerepe jóval nagyobb, akár kiemelkedő is lehet. A földrajzi távolságok kicsik, a közlekedési rendszerek pedig fejlettek. A különböző nemzetközi rendszerekben már ma is sok muszlim fordul meg ezen országok területén, utazóként.

A globalizált gazdaságban és társadalomban a hálózatok szerepe nő. A muszlimok már hosszabb ideje működtetnek bizalmon, vallási-kulturális értékeken alapuló és hatékony hálózati rendszereket. Ez azzal jár, hogy nem lehetséges egy ilyen szűk földrajzi térben függetlenedni azoktól a hatásoktól, amelyek a szomszédságban jellemzőek. Ebbe pedig beletartozik a kontinens előrehaladó, de földrajzi terek szerint differenciálódó iszlamizációja is.

A muszlim országok egy jelentős része növekvő demográfiai, gazdasági és kulturális súlyt képez ma a világban. A vizsgált térségben a gazdagabb arab országok, illetve Törökország az, amelynek közelsége és a történelmi érintettsége miatt kiemelkedő szerepet játszhatnak Kelet-Közép-Európában. A globális gazdasági és politikai versenyben ez az országkör súlya jelenleg növekvő. A velük fenntartott kapcsolatokban a helyi iszlám

közösségekkel kialakított relációk minősége kiemelt szerepet játszik. Ennek felismerésére térségünkben jó példa Lengyelország.

Nem csak a külső, Európán kívüli államokkal, de a kontinensen belüli gazdasági-politikai kapcsolatrendszerben is megnövekszik a jelentősége az iszlám által működtetett hálózatoknak. Az általunk vizsgált országok nyugat-európai kapcsolatrendszerében is ez egy új minőséget hozhat.

Irodalom

- Bures, Jaroslav ed. (2010): Muslims in Visegrád. Institute of International Relations, Prague, 102.
- Chudzikova, Alena (2010): Muslims in Slovakia. Search for Identity and the Status in Majority Society. In: Jaroslav Bures (ed.) (2010): *Muslims in Visegrád*. Institute of International Relations, Prague, 39–56.
- Császár Zsuzsa M.–Pete József (2008): A Kárpát-Balkán térség és az iszlám kapcsolatának térbeli és történeti aspektusai. In: Szabó V., Orosz Z., Nagy R., Fazekas I. (szerk.) IV. Magyar Földrajzi Konferencia. Debrecen: Debreceni Egyetem, 2008., 444–450.
- Csicsmann, László–Vékony, Dániel (2011): Muslims in Hungary: A Bridge between East and West? In: Jaroslav Bures (ed.): *Muslims in Visegrad*. Institute of International Relations Prague, Prague, 53–67.
- Drobny, Jaroslav (2012): Slovakia. In: Nielsen, Jorgen (ed.): *Yearbook of Muslims in Europe*. Brill Publisher, Amsterdam, 531–536.
- Górac-Sosnowska, Katarzyna (ed.) (2011): Muslims in Poland and Eastern-Europe. Widening the European Discourse on Islam. University of Warsaw, Warsaw, 322.
- Huntington, S. Paul (1996): *The Clash of Civilizations and the Remaking of the World Order*. Simon and Schuster.
- Lederer György (1988): A magyarországi iszlám újabb kori történetéhez I. Keletkutatás, 1988 ősz, 29–49.
- Lederer György (1989): A magyarországi iszlám újabb kori történetéhez II. Keletkutatás, 1989 tavasz, 53–72.
- Machacek, Stepan (2011a): Czech Republik. In: Nielsen, Jorgen (ed.): *Yearbook of Muslims in Europe*. Brill Publisher, Amsterdam, 153–164.
- Machacek, Stepan (2011b): Slovakia. In: Nielsen, Jorgen (ed.): *Yearbook of Muslims in Europe*. Brill Publisher, Amsterdam, 513–520.
- Nalborczyk, S. Agata (2011): Mosques in Poland. Past and Present. In: Górac-Sosnowska, Katarzyna (ed.): *Muslims in Poland and Eastern-Europe*. Widening the European Discourse on Islam. University of Warsaw, Warsaw, 183–193.
- Nalborczyk, S. Agata–Grodz, Stanislaw (2011): Poland. In: Nielsen, Jorgen (ed.): *Yearbook of Muslims in Europe*. Brill Publisher, Amsterdam, 433–446.
- Nielsen, Jorgen ed. (2011): *Yearbook of Muslims in Europe*. Brill Publisher, Amsterdam 752.
- N. Rózsa Erzsébet (2010): Muszlim kisebbségek Közép-Európában, avagy Közép-Európa különlegessége. In: Rostoványi Zs. (szerk.): *Az iszlám Európában*. Aula Kiadó–Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest, 405–446.
- Pap Norbert (2011): Hungary. In: Nielsen, Jorgen (ed.): *Yearbook of Muslims in Europe*. Brill Publisher, Amsterdam, 269–276.
- Pap Norbert–Ladányi Éva (2012): Hungary. In: Nielsen, Jorgen (ed.): *Yearbook of Muslims in Europe*. Brill Publisher, Amsterdam, 281–288.
- Pap Norbert (2013): A pécsi szunnita muszlim közösség. Kisebbségkutatás, 2013/2. megjelenésre elfogadva, 12.
- Rostoványi Zolt (ed.) (2010): *Az iszlám Európában*. Grotius Könyvtár 5., Corvinus Egyetem–Aula Kiadó, Budapest, 487.
- Sulok Zoltán (2010): Muslim minority in Hungary. Paper for the Warsaw Symposium for the muslim minorities in Eastern and Central Europe 8–10th December 2010, Budapest, 76–85.
- Vainovski-Mihai, Irina (2011): Romania. In: Nielsen, Jorgen (ed.): *Yearbook of Muslims in Europe*. Brill Publisher, Amsterdam, 459–470.
- Udvarvölgyi Zolt (2010): A Magyar Iszlám Közösség megalapítása (1988). *Egyháztörténeti Szemle*, (11. évf.) 4. szám, 133–147.

Internetes hivatkozások

„The Future of the Global Muslim Population”, Pew Research Institute, 2011,

<http://features.pewforum.org/muslim-population/>

„Controversies Over Mosques and Islamic Centers Across the U.S.”, Pew Research Institute, 2012,

<http://features.pewforum.org/muslim/controversies-over-mosque-and-islamic-centers-across-the-us.html>

Jegyzetek

- 1 A bevezetőben közölt adatokat az amerikai Pew Institute 2011-ben közölt globális felmérése, a „The Future of the Global Muslim Population” alapján fogalmazzuk meg.
- 2 A szunnita kifejezés a *sunna*-ra (szokás) utal. Olyan muszlimokra alkalmazzuk, akik a négy rasidúnt (a Mohamedet követő négy kalifa legitimitását) elfogadják. A síita a *síat Ali*, azaz „Ali pártja”, a próféta vejének jogos igényére utal a muszlim közösség vezetésére. A különbségtétel kisebb mértékben vallási, nagyobb mértékben pedig inkább politikai természetű.
- 3 Huntington több civilizációs ütközőfelületet is leírt, ezek viszonylag kisebb figyelmet kaptak. (Huntington, 1996).
- 4 A mufti muszlim vallási vezető, eredetileg egyházjogász. A muftiátus pedig jelen esetben a romániai muszlimok államilag elismert közösségi központja, szervezeti formája.
- 5 Öt ilyen periódus volt: az első a honfoglalás időszakától a 14. század közepéig tartott, a második a török hódoltság kora volt a 16–17. században, a harmadik Bosznia-Hercegovina okkupációjának eredményeként alakult, a negyedik a két világháború közötti időszak volt, az ötödik pedig napjainkban zajlik és a globális migráció keretében jutnak el hozzánk muszlimok és nő meg a konvertiták száma. (P. N.) Más felfogás szerint négy szakasz volt csak, a dualizmus és a Horthy-korszak ezek szerint nem osztható fel (Sulok, 2010).
- 6 A török és a bosnyák közösség között rossz, a vezetőket illetően – Durics Hilmi Husszein bosnyák-magyar mufti és Abdul Latif, a török közösség vezetője között – pedig egyenesen ellenséges viszony alakult ki.
- 7 A térségbeli kormányzatok, egyes politikai erők megfogalmazták aggodalmaikat a nagy volumenű muszlim beáramlással kapcsolatos fenntartásaikkal kapcsolatban.
- 8 Budapest aktuális, elfogadott városfejlesztési koncepciójában 20 éves távlatban százezres bevándorlótömeeggel, jelentős arányban muszlimokkal számolnak (P. N.).
- 9 A halál az iszlám előírásai szerint előkészített étellel vonatkozik. Tisztátalannak számít a disznó, továbbá tisztátalán a vér is stb.
- 10 A 2010–11 során készült interjúk alapján egyértelműen kiderült, hogy nincs szó szegregációról. Pap N. (2013): A pécsi szunnita muszlim közösség. Kisebbségkutatás, 2013/2, 12.
- 11 A vallási szervezetek létrehozását a nyugati világban általában a vallásszabadság részének tekintik, de korlátozások, illetve feltételekhez is kötik. Ilyen pl. a bejegyzéshez szükséges minimális létszám.
- 12 A kelet-közép európai iszlám egyházak fő feladatai az imára (főként pénteken), továbbá a ramadán idején való összegyűlésre, a hadzs megszervezésére, valamint a vallásoktatás biztosítására stb. irányulnak. Ezekhez szükség van szervezetre, anyagi javakra és érdekképviseletre.
- 13 A szelafizmus purista szunnita mozgalom, amely a próféta kor iszlámjának gyakorlatát tekinti egyedül érvényesnek. Igen gyorsan terjed. Sokan rámutatnak a mozgalom rokonságára, vagy lényegi azonosságára a wahabizmusra.
- 14 Amennyiben más szervezet szervez zarándoklatot, annak szüksége van a muftiátus jóváhagyására.
- 15 Consilium Sinodal (román) v. Sura-i Islam (török): feje a mufti, négy-négy tagot delegál a tatár és a török muzulmánok két szervezete, a Kemal Atatürk Teológiai és Pedagógiai Főiskola főigazgatója, továbbá 15 imám a tagja.
- 16 Fethullah Gülen török muszlim vallási vezető, gondolkodó. Nagy gyakorlati jelentőségű tanítása, hogy a tanulás jelentősége kiemelkedő, továbbá fontosnak tartja a vallásközi párbeszédet. Követőinek száma több millióra tehető világszerte (pontos szám nem ismert), akik iskolákat, think-tank-eket, valamint civil szervezetek sorát hozták létre. Jelentős média háttérrel is rendelkezik.
- 17 A MIK bejegyzésének törvényi alapja még az 1916-os törvény volt, amely az iszlámot elismert vallási közösségnek ismerte el és amelyet évtizedekig nem vontak vissza (Udvarvölgyi Zsolt 2010).
- 18 Szülejmán Hilmi Tunahan (1888–1959) török muszlim vallástudós és szúfi mester, akinek követői ma mintegy 4 millió főt számlálnak világszerte. A tanításai alapján jött létre a szülejmándzsi tariqa (szúfi rend).

- 19 Az Amerikai Egyesült Államokban 2011 végén 2106 mecsetet számoltak össze. Az elmúlt években 53 olyan mecset, illetve iszlám kulturális központ alapításáról zajlott vita, ahol a helyi lakosság tiltakozásba kezdett a létesítés ellen. <http://features.pewforum.org/muslim/controversies-over-mosque-and-islamic-centers-across-the-us.html>
- 20 Bohoniki és Kruszyniany két határmenti törpefalu, egyik cc. 100, a másik 150 lakosú. (P. N.)
- 21 Nalborczyk szerint az egyetlen történelmi előzmény Lengyelországon belül a Trakai-ban épült mecset 1609-es feldúlása volt.
- 22 Főbb érvek a következők voltak: a vélt extrémizmus elleni (a Muszlim Testvériség, illetve a wahabizmus terjedése elleni) küzdelem, továbbá megakadályozni a tömeges muszlim bevándorlást. A tüntetés kis létszámú volt (100-200 fő), az ellentüntetők kb. 20-an voltak. Az ezt követő vitában a B'nai B'rith nevű nemzetközi zsidó szervezet, a lengyel Katolikus–Muszlim Tanács, továbbá az egyik lengyelországi zsidó szervezet is megszólalt a muszlim törekvések támogatása mellett! A muszlimellenes érzelmeket az antiszemitizmussal állították párhuzamba. (Nalborczyk, 2011).
- 23 A mecset a 16. században épült, Özicseli Hadzsi Ibrahim pasa építette.
- 24 A szigetvári vár épületegyüttese komplex üzenetet hordoz. Nem csupán Szulejmánnak állít emléket, hanem a horvát és magyar történelem kiemelkedő hőségének Zrínyi Miklósnak is. A körülményeket a szerző tapasztalatból ismeri mint a Szigetvári Önkormányzat szaktanácsadója.

Noam Chomsky, *Occupy*

Penguin Books, 2012., 121 oldal

Noam Chomsky munkássága abba a kategóriába tartozik, amit a mainstream tudományosság és média nem szívesen idéz, mivel állításaival nem szívesen szállna vitába. Ugyanakkor bárki, aki tájékozott szeretne lenni akár a nemzetközi kapcsolatok, akár az amerikai társadalmi folyamatok problémakörében, megkerülhetetlen olvasmányként kell, hogy számon tartsa Chomsky műveit. Még akkor is, ha gondolatvilágával, kritikus problémamegközelítéseivel nem minden esetben ért egyet.

Chomsky egyike azon önjelölt társadalomtudósoknak, akiknél a műfajváltás sikeres volt, még ha eredeti szakterületén nagyobb eredményeket is ért el. Nyelvészként megkerülhetetlen szaktekintély: politikai elemzőként már kevésbé számít annak. A Chomsky-féle megközelítést, amennyiben mindenáron be szeretnénk sorolni valahova, leginkább az anarchizmushoz közelállónak kell tartanunk, de ugyanakkor mégsem teljesen az. Chomsky ugyanis nem a mindenkori hatalmat szeretné megdönteni, hanem a jelenlegi társadalmat kritizálja; nem igazi forradalmár, inkább konstruktív kritikus, mivel a társadalom reális gyengeségeire, tökéletlenségeire, a mindenkori nagypolitika elhibázott lépéseire mutat rá. Mivel amerikai, természetesen elsősorban az amerikai társadalmat, a mindenkori kormányt és külpolitikát illeti sokszor súlyos, de minden esetben érvekkel megalapozott kritikával. Ebből a szempontból akár el is veszhetne a mindenkori USA-kritikusok tömegében. Chomsky azonban – szemben például mondjuk a frusztrált William Blummal, aki Henry Kissinger miatt veszítette el miniszteriumi állását, és aki azóta szenvedélyesen és eléggé egyoldalúan támadja az USA erőszakos fellépésre alapozott külpolitikáját – nem USA-ellenes, hanem csak USA-kritikus, és a maga sajátos baloldali-kozmodopolita módján akár hazafinak is tekinthető, hiszen az Államok és az amerikai nép javát akarja, még ha sok elvakult „patriot”-nak erről más lenne a véleménye. És mint kritikus értelmiségi, nem meglepő, hogy Chomsky „rátalált” az Occupy mozgalomra is, melyet megjelenése óta támogatott.

Jelen könyv lehet, hogy csalódást okozna mindazoknak, akik Chomskytól a jelenleg is élő Occupy mozgalom történetének szintetikus leírását várnák el, annak kezdeteitől egészen a valószínűsíthető jövőképig. Maga a könyv rövid – mindössze 121 oldal, kis formátumban, képekkel, kiegészítő szövegekkel együttvéve. Öt különböző, egymástól formailag és tartalmilag is eltérő fejezetét – amelyek között megtalálható esszé, interjú, de emlékbeszéd is, Howard Zinn tiszteletére – összekötő eleme maga az Occupy mint fogalom, mint társadalmi jelenség. És habár a kisméretű kötet a legnagyobb jóindulat mellett sem pályázhatna arra, hogy Occupy-történetként forgassák az olvasók, mindenesetre érdekes és hasznos keresztmetszetét nyújtja a chomsky-i gondolatok találkozásának a gazdasági és értékviszályra reakcióként megjelent új civil tömegmozgalommal. Ezen fejezetek közül a legelső, az Occupy, két részből áll. Első része Noam Chomskynak az Occupy Boston 2011. október 22-én tartott beszédét tartalmazza, amely egyben megemlékező előadás is, a 2010-ben elhunyt Howard Zinn tiszteletére. A beszéd témája

azonban nem Howard Zinn személye, hanem az USA gazdasági-társadalmi fejlődése, természetesen az Occupy résztvevők fülének megfelelően. Így beszél az amerikai munkásság társadalmi biztonságának beszűküléséről a hetvenes évek során a pénzügyi manipulációk következtében, a pénzügyi világ összefonódásáról a politikai hatalommal, hogy beszéde végére megfogalmazza az általa javasolt lehetséges alternatívát a nagy korporációk profitorientáltságára: a helyi közösségek tulajdonában levő, közösségi menedzsment révén igazgatott helyi vállalatoké lehet az a jövő, amely kivezethet a válságból.

A fejezet második fele az Occupy Bostont követő interjú teszi ki, amely által a szerző beszédét kiegészítő lehetőséget kap arra, hogy – eddigi munkásságából általunk már ismert – világképét kielégítő módon kifejtse, és ezt összehangolja az Occupy mozgalom céljaival.

A „Harminc év osztályharcot követően” (After Thirty Years of Class War) egy New York-i diáknak a szerzővel készített interjút tartalmazza. Több mindenről is szó esik ebben az interjúban, kiindulópontja azonban a jelenlegi amerikai politikai rendszer struktúrájának kritikája, amely a szerző véleménye szerint napjainkra túlhaladottá vált és többé már nem alkalmas az amerikai nép akaratának legitim képviselésére. Példaként a Kongresszust hozza fel, amely a választási törvénykezés teljes körű betartásával működik ugyan, de a történelem folyamán eddig a legkisebb népi jóváhagyással (has its lowest approval level in history) rendelkezik. Ugyanezen interjú keretén belül azt sem mulasztja el, hogy nemzetközi keretbe helyezze az Occupy-t, és összehasonlítsa az Arab Tavasz eseményeivel, ismertetve a hasonlóságokat, de ugyanakkor kidomborítva a különbségeket is.

Az Interoccupy úgyszintén egy előadás szövegét tartalmazza, amely egy konferencia keretén belül hangzott el, és amelyben Chomsky összefoglalja a mozgalom célkitűzéseit (amelyek véleménye szerint is nagyon változatosak, tér és idő függvényében) és egyúttal a közönség kérdéseire is válaszol, amelyek – nem meglepő módon – meglehetősen gyakorlati és aktuális problémákat feszegetnek. Ennek megfelelően a válaszok is egyszerűek, ugyanakkor részletesek is. Amit innen kiemelhetünk, az elsősorban Chomsky véleménye az amerikai kétpártrendszerrel és a Republikánus Párt tévesztésének okairól – amelyet máskülönben a Kommunisták Párt karikatúrájának tart – valamint a Demokrata Párt elszakadásáról a dolgozó amerikai tömegektől. Gondolatait az ingatlanbuborék keletkezésének okairól és kipukkanásának következményeiről szóló fejtegetésekkel zárja. Végzava ez esetben az, hogy napjaink gazdasági rendszere inkább egy „kaszinó” (financial casino) mintsem egy szociális szempontból védett gazdasági rendszer (protected economy), melynek keretén belül az emberek 99 százalékának érdekei sérülnek, mivel nem eléggé gazdagok ahhoz, hogy a megpróbáltatásokat meg ne érezzék.

Az „Occupying Foreign Policy” egy, a marylandi egyetemen elhangzott előadás szövegét tartalmazza, amely az Occupy mozgalom az amerikai külpolitikával való viszonyát vizsgálja, és egyúttal párhuzamot von a jelenlegi iraki és a pár évtizeddel ezelőtti vietnami helyzet között is. Ezt követi a „Howard Zinnre emlékezve” (Remembering Howard Zinn) című esszé, amely a szerző egykori eszmei harcostársa munkásságát mutatja be, személyes hangvétellel, de ugyanakkor meglehetősen tárgyilagos megközelítésben is. A kötetet

az „Occupy Protest Support” kátészerű szöveg zárja, amely az Occupyban részt venni kívánkozóak számára egy sor hasznos tanácsot fogalmaz meg.

Összességében elmondhatjuk a könyvről, hogy habár terjedelme miatt hiányérzetet kelthet, nem túlzás azt állítani, hogy mindenképpen érdekes, műfajilag nehezen körülhatárolható, de a maga szintézis jellegű, mozaikszerű módján jó betekintést nyújt az Occupy-mozgalomhoz köthető baloldali értelmiség gondolatvilágába. És amennyiben ez a kötet a kezdet, jó lehet a folytatása, hiszen az Occupy globális jelenséggé nőtte ki magát. Igaz, jelen pillanatban, mikor e sorok íródnak, már inkább közelmúlt, azaz történelem, mint aktualitással rendelkező, jelenleg is zajló folyamat. Az egész folyamat ugyanis nem más, mint reakció arra a negatív jelenségre, melyet kortárs globális gazdasági válságként ismertünk meg és melynek hatásait ugyan napjainkban is érezzük. És mivel a válság jól érzékelhetően a végsőket rúgja, az Occupy-tüntetések is – legalábbis jelenlegi formájukban – elveszítik jelentőségüket. A polgári engedetlenség mint általánosabb jelenség felütheti azonban még fejét a közeljövőben, más okokból, más módon. De erre már csak a jövőben lesz rálátásunk.

Lakatos Artur Lóránd

ARAPOVICS Mária*Egyetemista és főiskolás hallgatók képe a demokráciáról*

Az ELTE PPK andragógiaszakos hallgatóinak kezdeményezésével induló Egyetemes értékek az egyetemen kutatás, amely a tudományterületekre vonatkoztatva reprezentatív mintának tekinthető, 1750 közép-magyarországi régióban tanuló elsőéves egyetemista és főiskolás kérdőíves felmérésével vizsgálta a fiatalok demokráciával kapcsolatos ismereteit és attitűdjeit. Az elsőéves egyetemisták és főiskolások demokratikus értékeiről szóló vizsgálat eredményei alapján megállapítható, hogy a hallgatók alapfokú demokrácia-ismeretei jók, de gyakorlati alkalmazáskor elbizonytalanodnak, legfőbb ismeretforrásaik e területen a média, család, egyéb iskolai órák és foglalkozások. A közbizalom szintje a hallgatók körében kritikusan alacsony, ami alacsony társadalmi részvétellel is párosul. A kutatás rámutat a fiatalok egyéni felelősségvállalásának és társakkal való együttműködésének mértékére, a normakövetésre, az agresszivitás jelenlétére, a választási hajlandóságra és az Európai Unió pozitív megítélésére.

Dr. Arapovics Mária felnőttképzési szakértő, civil/nonprofit szakember, az ELTE PPK Andragógia tanszékének egyetemi adjunktusa. Az ELTE TFK-n magyar- és történelemszakos tanári (1996), majd művelődésszervező (1997), idegenforgalmi ügyintéző szakképesítést (1997), a Londoni Egyetemen művészeti menedzser végzettséget (2000), a Debreceni Egyetemen művelődési és felnőttképzési menedzser diplomát (2004) szerzett. Doktori disszertációját az ELTE Neveléstudományi Doktori Iskolájában „A civil társadalom és nonprofit szervezetek szerepe az egész életre kiterjedő tanulásban” címmel írta 2009-ben. A civil társadalom és nonprofit szervezetek, felnőttképzés és szakképzés, idősök képzése és a közművelődés oktatója és kutatója. Főbb kötetei: Felnőttképzési civil szervezetek Magyarországon (2007), A közösség tanulása (2011). A nonprofit menedzser szakképzés és a közösségi és civil szervező felsőfokú szakképzés tananyagfejlesztője és tankönyveinek szerző-szerkesztője. Több civil szervezet alapítója, aktív tagja, az ELTE Az Élethosszig Tartó Művelődésért Alapítvány elnöke.

E-mail: arapovics.maria@ppk.elte.hu

Mária ARAPOVICS*Hungarian University and College Students on Democracy*

A group of andragogy students of the Eötvös Loránd University, Budapest initiated a research on the attitude of university freshmen by 1750 questionnaires with the title "Universal Values on the University". The research sample was representative of the Northern Region of Hungary. Results of the survey indicate that the students' basic theoretical knowledge of democracy is well established, but applying it into practice they have shown uncertainty. Their main sources of knowledge in the field are the media, their families and their former school lessons, yet not their dedicated civic studies lessons. According to the results public trust is critically low among university students, accompanied by a low level of social activities and participation. The results of the research on students show somewhat controversial values of

lower willingness in taking responsibilities and an attitude to follow norms yet less willingness for co-operation, the presence of aggression yet an agreeable measure of electoral willingness with a positive opinion on the European Union.

Mária Arapovics, PhD is an expert of adult education and researcher of civil society and NGOs. She is a full time assistant professor at the Department of Andragogy, Faculty of Education and Psychology, Eötvös Loránd (ELTE) University Budapest. She took her PhD at the Doctoral School of Education, PhD Program in Education, ELTE on 'The role of civil society and NGOs in life-wide learning' in 2009. Her graduate studies: 2001–2004 Debrecen University, M. A. in Cultural Management and Adult Education 1998–2000, Birkbeck College, London University, Arts Management and Administration 1993–1997 Teachers' Training College, ELTE, B. A. In: History and Hungarian Language and Literature, B. A. in Community Culture and Adult Education.

Her fields of research include the spheres of civil society and NGOs, adult and vocational education and training, community culture. Her main books: Non-profit Organizations for Adult Education in Hungary (2007), The Community Learning (2011) Curriculum Manager and study book co-editor and author of the Community and Civil Administrator and the Non-profit Manager National Vocational Training Programs. Founder and active member of NGOs, president of Eötvös University Lifelong Learning Foundation.

E-mail address: arapovics.maria@ppk.elte.hu

VASA László

Civil szervezetek rendszere, szerepe a magyar agráriumban

A civil szervezetek szerepe az agráriumban talán még nehezebben értékelhető, ítélnélhető meg mint más ágazatok, illetve tevékenységi területek esetén. Mivel a mezőgazdaság – sajátos szocioökonómiai tulajdonságai és a vidéki életben betöltött speciális szerepe, beágyazottsága miatt – nem értékelhető ugyanolyan módon, mint más nemzetgazdasági ágazatok, illetve az agrárium szereplői és azok csoportjai meglehetősen fragmentáltak tekinthetők, nagyon nehéz dolgunk van, amikor a kohézió irányába ható, közös társadalmi célok mentén megnyilvánuló civil kezdeményezéseket kívánjuk megvizsgálni. Ennek több oka is van: 1. a célok keveredése, azaz az adott civil szervezet az agrár jellegű célokra kívül más célok mentén is tevékenykedik (pl. vidékfejlesztés); 2. a bizalomhiány miatt a civil szervezetek elterjedésének és aktivitásának szintje alacsonyabb más ágazatokhoz és társadalmi szférákhoz képest; 3. a mezőgazdaságot, a mezőgazdaság fejlesztését egyre inkább komplexen, egész termékpályára kiterjedően (mind horizontálisan, mind vertikálisan), a vidékfejlesztési keretrendszerbe ágyazva értelmezzük; emiatt a civil szervezetek jellemzően több fókuszúak; 4. gyakran forprofit gazdasági aktorok alkotnak egyesületeket, szövetségeket jól felfogott gazdasági érdekeik érvényesítése érdekében; 5. egyes szervezetek az érdekvédelem és a politika mezsgyéjén lavíroznak, ezért nehéz a civil szervezeti jellegük egyértelmű meghatározása (pl. a kormány munkájában szövetségesként részt vevő gazdálkodói érdekvédelmi szervezetet).

Kulcsszavak: civil szervezetek, mezőgazdaság, Magyarország, kormányzati partnerség

Dr. Vasa László (PhD) habilitált egyetemi docens a Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Karán. Fő kutatási területe az agrárökonómia és a háztartás-gazdaságtan. Hazai kutatási-oktatási tevékenysége mellett 8 ország 10 egyetemének vendégprofesszora (pl. Oroszország, Japán, Kazahsztán, Románia). Tizennégy nemzetközi tudományos folyóirat szerkesztőbizottsági és számos nemzetközi szakmai szervezet tagja. Publikációinak száma több mint 170, többségében idegen nyelvű. Két monográfiája jelent meg magyar nyelven, egy angol nyelvű könyve előkészületben van. Több hazai és külföldi doktorandusz témavezetője.

László Vasa

System and Role of NGOs in the Hungarian Agriculture

The agriculture – due to the specific socio-economic characteristics of rural life and the specific role of the sector – can't be assessed in the same way as other industries. So the role of NGOs in agriculture is probably more difficult to evaluate as in other sectors. That is why I prepared this paper to systematize and analyse the broader civil society initiatives related to agriculture, movements, their (potential) impact or micro-environmental or social level. The main reasons why the evaluation of NGOs is difficult are the followings: 1st mix of targets of the NGO in the agriculture (dealing with other fields as well, e.g. rural development); 2nd due to the lack of trust there are lower number of NGOs active in the field of agriculture than in other social and economic sectors; 3rd agriculture is evaluated with a broader, integrated approach where agricultural development is part of rural development so the local NGOs are focusing on other fields as well; 4th for-profit organizations usually funding NGOs to represent their interests on government (lobby) level; 5th some of the NGOs are very close to the politics – these are NGOs in their name but a kind of political organizations in fact.

Keywords: NGO, civil society, agriculture, Hungary, government partnership

László Vasa PhD is working as associate professor at the Faculty of Economics and Social Sciences, Szent István University in Hungary. His main research area is agricultural economics and household economics. He is visiting professor at more than 10 universities in 8 countries (e.g. Russia, Japan, Kazakhstan, Romania), member of 14 international journals editorial boards and several international organizations. Number of his publication records is more than 170, most of them in English.

E-mail address: vasa.laszlo@gtk.szie.hu

Saule A. ZHANKULIYEVA

A kazahsztáni nonprofit szervezetek fejlődése a politikai átmenet fényében

A szerző tanulmányában azt vizsgálja, hogy a független Kazahsztánban melyek voltak a civil társadalom egyik legfontosabb elemét jelentő nonprofit szektor alakulásának és fejlődésének főbb lépései. Az írás a nem-kormányzati szervezetek működését megalapozó

jogszabályokról is áttekintést ad, illetve összehasonlító adatokat közöl a kazahsztáni nem-gazdasági szervezetekről.

Kulcsszavak: nem-kormányzati szervezet, tömegmédiá, társadalmi-gazdasági, politikai pártok, tömegmozgalmak, szakszervezetek, civil társadalom

Saule Zhankuliyeva 1977. június 18-án született a kazahsztánbeli Almaty-ban. 1999-ben jogászként végzett az Al-Farabi Kazah Állami Egyetemen, angol és török nyelvtudással. 2005-ben védte meg jogi disszertációját „Polgári jogi szabályozások és külföldiek banki tevékenységei a Kazahsztáni Köztársaságban” címmel. Jelenleg az Abaya Állami Pedagógiai Egyetem politikatudományi és társadalomfilozófiai doktori iskolájának másodéves hallgatója. Doktori disszertációjának témája „A modernizáció politikai kérdései a rendszerváltó társadalmakban (Kazahsztán és Magyarország példája alapján)”.

E-mail: erik200277@list.ru

Saule A. ZHANKULIYEVA

Development of Non-Governmental Organizations in terms of Political Renovation of Kazakhstan

The article considers the main stages in the in the course of formation and development of the non-governmental sector in the sovereign Kazakhstan, because NGO is one of the main institute of civil society. Also this article reviews the measures improving the legal base of non-governmental organizations. The comparative tables of growth of non-commercial organizations in Kazakhstan are given.

Keywords: non-governmental organization, mass media, socio-political, Political parties, mass movements, trade unions, civil society

Saule Zhankuliyeva was born on 18 of June 1977, in Almaty city, Kazakhstan. She was graduated from Kazakh National State University named by Al-Farabi in 1999 as a lawyer with two foreign languages (English and Turkish). In January 2005, she defended the dissertation paper for candidate's thesis in jurisprudence on the theme: "Civil-law regulation of foreign economic banking activities in Republic of Kazakhstan". Currently she is PhD student of 2nd course Political science and socio-philosophical disciplines' Department Of Magistrates PhD Institute of Kazakh National Pedagogic University named by Abaya. The theme of doctoral dissertation paper is „Political problems of modernization in transition societies (by example of Kazakhstan and Hungary)”.

E-mail address: erik200277@list.ru

PAP Norbert

A muszlim közösségek szerveződésének sajátosságai Kelet-Közép-Európában

A vizsgált öt országban (Magyarország, Lengyelország, Románia, Csehország és Szlovákia) 130 ezer muszlim hívó él. A földrajzilag periférikus helyen élő dobrudzsai törökök és

a kelet-lengyelországi tatárok tradicionális kisebbségek, akik már több évszázada ezen országok területén élnek. A többiek migránsok, illetve egy kisebb részük olyan helyi, akik felnőtten konvertáltak az iszlámra. Ezen új közösségek jellemzően a fővárosokban, az egyetemi központokban és a nemzetközi fürdőhelyeken koncentrálódnak. A jelen paper azt vizsgálja, hogy miképpen sikerült beilleszkedniük a többségi társadalomba, illetve milyen konfliktusok alakultak ki azzal? Az iszlám előírásainak követése és a közösségi igények (imahely, halal food, temetkezés, hitoktatás, vallásos kiadványok publikálása stb) infrastruktúrát és szervezeti hátteret igényelnek. A tradicionális közösségek és az újonnan érkezők egymással konkuráló, illetve együttműködő szervezeteket és megoldásokat hoztak létre. A többségi társadalmak a mecsetépítési konfliktusok és az öltözködési előírások kapcsán szembesülnek a muszlimok megjelenésével és térnyerésével. Az egyes államokban a nemzeti közösségek eltérően reagálnak a muszlim szervezetek, vallási központok megjelenésére. Ezen különbségek forrása az eltérő történelmi tapasztalat, egyes belpolitikai sajátosságok, vagy a nemzeti identitás bizonyos sajátosságai. A papernek részben egy kisebb magyarországi (Pécs) muszlim közösség tagjai között végzett empirikus vizsgálat képezi az alapját.

Kulcsszavak: Iszlám, Kelet-Közép Európa, mecset, migráció, áttértek

Dr. Pap Norbert 1998 óta dolgozik a Pécsi Tudományegyetem Földrajzi Intézetében. 1999 végén az egyetem rektora kinevezte a Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központjának igazgatójává. 2004-ben docensnek, majd a Politikai Földrajzi és Területfejlesztési Tanszék vezetőjévé nevezték ki. 2009 decemberében habilitált. Ez idáig öt tanítványa nyerte el a doktori fokozatot. Kutatómunkájának eredményeit mintegy 200 publikációban adta közre, ezek között 9 könyve is megjelent egyéni vagy társszerzőségben. Ez idáig a független hivatkozásainak száma 476. Az MTA TFB Politikai Földrajzi Albizottság megválasztott elnöke. Számos magyar és nemzetközi könyvsorozat, továbbá folyóiratok szerkesztőbizottságának tagja, egyes esetekben elnöke. Tagja az európai iszlámot kutató „Yearbook of Muslims in Europe” kutatói hálózatnak mint országfelelős.

E-mail address: pnorbert@gamma.ttk.pte.hu

Norbert PAP

The characteristics of the organisations of the muslim communities in East Central Europe

The number of Muslim believers in the examined five countries (Hungary, Poland, Romania, the Czech Republic and Slovakia) is a total of 130 thousand. The Dobruđja Turks and the Tatars of Eastern Poland living at a geographically peripheral place are traditional minorities, who have been living in the area of these countries for several centuries. The rest of them are migrants, or a small number of them are locals who have converted to Islam as adults. These new communities are typically concentrated in the capitals, the university centres and at the international spa resorts. The present paper examines how they managed to fit into the mainstream society and respectively what kind of conflicts have evolved with the given society. Following the Islamic regulations

and the community needs (places of worship, halal food, funerals, religious education, publishing religious publications etc.) require specific infrastructure and organizational background. Competing or cooperating organizations and arrangements have been established by the traditional communities and the newcomers. The majority of the societies face with the appearance and the spatial spread of Muslims in connection with the mosque building conflicts and the Muslim clothing standards. In each country the national communities respond differently to the appearance of Muslim organizations and religious centres. The sources of these differences are the diverse historical experiences, some features of internal politics, or certain peculiarities of national identity. This paper is partly based on an empirical examination which was conducted among the members of a smaller Muslim community of Hungary in Pécs.

Keywords: Islam, East Central Europe, mosque, migration, converts

Norbert Pap PhD has been working in the Institute of Geography of Janus Pannonius University since 1998. At the end of year 1999 the Rector of the university appointed him to be the Director of the Centre for East Mediterranean and Balkan Studies, a post he has been occupying since then. In 2004 he was appointed as Associate Professor, Head of Department of Political Geography and Regional Development. In December 2007 he habilitated, five of his students have earned a doctor's degree so far. He crowned his research work with 200 publications, among them are 9 books of which he is the writer or co-writer. The number of independent citations is 476. He is President of the Political Geography Sub-Committee of the Hungarian Academy of Sciences. He is member of the editorial board of several book series and several Hungarian and foreign scientific journals. Member as country reporter of the „Yearbook of Muslims in Europe” research network.

E-mail address: pnorbort@gamma.ttk.pte.hu

Lakatos Artur Lóránd

Noam Chomsky, Occupy

Lakatos Artur Lóránd, PhD (szül. 1980. IX. 14., Kolozsvárt), történész, közgazdász, nemzetközi kapcsolatok szakértő. Több szakmai díj és pályázat nyertese, amelyek közül a legutolsók a Román Levéltárak Díja (2011, kutatói kategória, II. hely), valamint a Norvég Kutatói Tanács által nyújtott Yggdrasil mobilitási ösztöndíj (2012–2013, 5 hónap). Jelen pillanatban a Román Tudományos Akadémia kolozsvári fiókjának szerződéses viszonyban levő kutatója. Több mint 120 tudományos publikáció (könyv, tanulmány, szakcikk és recenzió) szerzője. Főbb kutatási területei: XXI. századi nemzetközi kapcsolatok rendszere és szereplői, az 1944–1948 és 1989–2001 közötti átmeneti korszakok politikai, gazdasági és társadalmi folyamatai Kelet- és Közép-Európában, a romániai magyar kisebbség helyzete, 1944–1989.

E-mail: lakatos_artur_lorand@yahoo.com

Lakatos Artur Lóránd, PhD (Born on September 14, 1980). Historian, economist, specialist in International Relations. Winner of several professional prizes and grants, from among we mention here the Price of the Romanian National Archives (2011, Researcher category, 2nd place) and the

Yggdrasil mobility grant awarded by the Research Council of Norway (2012–2013, 5 months). Currently he is contractual grant researcher at the Romanian Academy of Science. He is the author of more than 120 scientific publications, among which books, studies, articles and reviews. Major fields of research: the system of International Relations from the XXIst century and its actors, economic, political and social aspects of the transition periods from 1944–1948 and 1989–2001 in East-Central Europe, situation of Hungarian minority from Romania between 1944– 1989.
E-mail address: lakatos_artur_lorand@yahoo.com

CIVIL SZEMLE

LEGYEN 2013-BAN ELŐFIZETŐJE
a negyedévente megjelenő
Civil Szemlének!

RENDELJE MEG A CIVIL SZEMLÉT,
melynek előfizetési díja egy évre
3600 Ft

Előfizetés
Civil Szemle,
Erste Bank: 11600006-00000000-23902934

CIVIL SZEMLE
szerkesztősége

www.civilszemle.hu
Levelezési cím
1137 Budapest, Pozsonyi út 14. II/9.

Kérjük, megrendelését (amely tartalmazza a nevet, postázási címet
és a befizetés igazolását) – a gyorsabb ügyintézés érdekében – küldje be a

civilszemle@gmail.com
e-mail címre

■ „A hallgatók körében az egyéni felelősségvállalás mértéke kisebb mint az idősebb lakosság körében és az autoriter helyzetben elszenvedett sérelemben a megkérdezettek a megoldást inkább várják az erre kijelölt szervektől (rendőrség, hallgatói önkormányzat), mint a társaikkal való együttműködéstől. Az állampolgári alapértékek sarokköveként tekintenek a válaszoló hallgatók a normakövetésre, a korrupciós normaszegésre az ifjú egyetemisták döntő többsége demokratikus megoldást javasolt. Nyugtalanítóan magas, 12 százalék viszont azoknak az aránya, akik agresszív, szélsőséges módon kezelnék a normaszegő magatartást.”

(Arapovics Mária: Egyetemista és főiskolás hallgatók képe a demokráciáról)

■ „A civil együttműködési lehetőségeket erőteljesen behatárolja a magyar, illetve átmeneti országok specialitásaként megjelenő bizalomhiány. A bizalomhiány eredendően determinálja mind a helyi, mind a mezo-, mind a makroszintű érdekérvényesítés, illetve közösségi törekvések érvényesülését, láthatóvá válását. Bizalom hiányában nem jönnek létre azok a létfontosságú hálózatok, amelyek segítségével aztán, a reciprocitás elve mentén, a hatékony együttműködési formák kialakulhatnak.”

(Vasa László: Civil szervezetek rendszere, szerepe a magyar agráriumban)

■ „Az iszlám erősen igényli a közösségi részvételt. A napi imák, főleg a pénteki ima, valamint különösen a ramadani böjt idején a hívők igyekeznek összegyűlni. Ezért van az, hogy a közösség megerősödése, számbéli gyarapodása következtében a mecset kialakítása/építése viszonylag hamar felmerül, mutatja a szerveződést és a közösségi igényeket is.”

(Pap Norbert: A muszlim közösségek szerveződésének sajátosságai Kelet-Közép-Európában)

Ára 900 Ft

ISSN 1786334-1

9 1771786 334009